

ДЖЕК ЛОНДОН

ДІТИ МОРОЗУ

**ДО ЧИТАЧІВ
ТВОРІВ
Д. ЛОНДОНА**

Твори Джека Лондона: «Вовчі Сини» і «Діти Морозу», що вийшли в нашому виданні є передруком з советського видання з 1928 року під редакцією б. п. Юрія Клена. Ортографія тих видань з технічних причин не могла бути зміненою. Оскільки советська ортографія не відповідає сучасним правилам та звичаям — просимо читачів вибачення за нашу не спроможність поробити відповідні поправки.

**Видавництво
«ЛОГОС»**

ДЖЕК ЛОНДОН

JACK LONDON

ДІТИ МОРОЗУ
THE CHILDREN OF THE FROST

ВИДАВНИЦТВО «ЛОГОС»

M. Kyvik
64 CLIVE STR.,
W. FOOTSCRAY, VICT.
AUSTRALIA.

У ПІВНІЧНИХ ЛІСАХ.

Проминувши останні миршаві деревця й рідкий чагарник, мандрівник по втомній подорожі потрапить аж у саме серце пустелі. Здавалось би, що там скнара північ уже зовсім мусить зректися землі, — а проте там можна знайти великі ліси й веселі простори землі. Люди ще тільки починають обізнавати той край. Світові дослідники вряди-годи заходили туди, але досі ніхто ще звідтіля не вертався, щоб розказати світові.

Баренз — то справді лихий край, гола пустеля під Полярним колом, похмура й невесела батьківщина мускусного бика й сухореброго вовка з долини. Такою знайшов цю країну Евері Ван-Брент: — безрадісні, непривітні й безлісі простори, де тільки нужденний обрісник та мох ледве вкривають землю. Але, коли він нарешті дістався до тих місць, що їх позначають на мапі порожні білі плями, то побачив багатющі глицеві ліси, що нікому й не снилися, й надибав на такі племена ескимосів що про їхнє існування ніхто ніколи й не догадувався. Він давно мав за мету, — до цього вабило його також і шанолубство, — знищити на мапі ці порожні, білі плями, позначити на них гори, провалля, басейни й хвилясті лінії річок, і з подвійною втіхою думав він про існування лісової смуги й тубільних сельбищ.

Евері Ван-Брент, або повніше професор геоло-

гічної станції Евері Вант-Брент, був помічник начальника експедиції. Відійшовши з частиною людей убік, миль на 500 понад притокою Телона проти води, він несподівано надібав на недосліджене сельбище. Він ішов спереду, а за ним, ледве пересуваючи ноги, плентались восьмеро чоловіка, що були під його командою. Двоє були мандрівники з французької команди, а решта — кременні крізи з Манітоби. Тільки він один був англо-сакс, чистої крові і за традиціями раси кров переливалась йому в жилах. Йому здавалось, що поруч нього йшли тіні Клайва й Гастінґза, Дрейка й Ралея, Генґеста й Горси.

Він аж тремтів від радісного збудження, думаючи про те, що він перший з людей його раси вступає в це далеке північне сельбище, і його товариші помітили, що він, ніби скинувши з себе втому, прискорив ходу.

Коли він підходив до сельбища, то воно зовсім спустіло. Уся людність вийшла проти них: спереду йшли чоловіки з луками й списами напоготові, а ззаду з острахом тулились жінки й діти. Ван-Брент підніс угору праву руку — знак миру, зрозумілий усім народам. Тубільці відповіли тим самим. З їх натовпу вибіг чоловік у оленячих шкурах і простяг руку з вигуком; — Гелло! — Його лице, аж темно-бронзове, таке засмагле, все заросло бородою, і Ван-Брент, на превелике своє розчарування, пізнав у ньому земляка.

— Хто ви? — спитав він, стискаючи простягнуту руку, — Андре?

— А хто він такий цей Андре? — спитав і собі чоловік.

Ванд-Брент уважно на нього подивився.

— Можу заприсягнутись, що ви тут уже давненько!

— П'ять років, — відповів чоловік, і промінь гордості спалахнув йому в очах, — але ходім, поговоримо.

— Вони всі нехай ідуть за мною, — відповів він на погляд, що Brent кинув на своїх товаришів. — Старий Тантлач подбає за них. Ходім.

Повернувшись, він швидко попростував до сельбища. Ван-Бrent ішов за ним назирці. Сельбище складалося з купи безладно розкиданих наметів. Вони були обтягнені оленячими шкурами, і їх, видимо, ставили там, де було зручніше, бо ґрунт був дуже нерівний. Ван-Бrent перебіг звичним оком по наметах і зразу полічив.

— Дві сотні, не рахуючи дітей, — сказав він. Чоловік кивнув головою.

— Так, близько того. А ось тут і я живу... трохи з боку, як бачите, але спокійніше... сідайте... коли ваші люди зварять щось їсти, то я з вами поїм. Я забув навіть, який на смак чай... п'ять років я й разу не покуштував і не понюхав... а тютюн є? Дякую... і люлька?... Добре!.. тепер тільки сірника, і побачимо, чи він такий самий хитрий, цей тютюн.

Він обережно, як справжній лісовик, витер сірника, заслони́в полум'я так, ніби воно було єдине в світі, і втягнув у себе дим, задумливо затримав його й випустив крізь складені губи помалу, смакуючи. Лице йому немов полагоди́ло, він відхилився назад, очі трохи притуманіли. Безмірно щасливий, він зідхнув глибоко, а тоді раптом сказав:

— Так, хороша штука — тютюн.

Ван-Брент співчутливо кивнув головою. — П'ять років, кажете?

— П'ять років, — чоловік знову зідхнув, — я гадаю, що вам хочеться знати про все. Зовсім натурально, що вам цікаво... становище доволі таки чудне... але небогато чого є розповідати. Я з Едмонта. Прийшов сюди полювати на мускусного бика. Тут з нами — зо мною, з Пайком і з іншими — трапилось нещастя — я відбився від партії й загубив усе знаряддя й припаси. Ну, звісно, голод, недостача всього, звичайна історія, — ви сами знаєте... Я єдиний вижив і плазма, мало не рачки, досунувся сюди до Тантлача.

— П'ять років, — пробурмотів Ван-Брент, чогось шукаючи в своїх спогадах.

— П'ять років минуло саме в лютому. На початку травня я вже перебрався через Грейт Слейв.

— То ви — Ферфакс? — перебив йому Брент. Чоловік кивнув головою.

— Чекайте, дайте мені згадати... Джон, так звісно, Джон Ферфакс.

— Звідки ви знаєте? — ліниво спитав чоловік, увесь поринувши в пускання калачиків з диму.

— У газетах про це тільки й писалось, коли Преванш...

— Преванш! — Ферфакс вирівнявся й пожвавішав, — він загубився в Димових горах.

— Так, але він цілий звідти видерся.

Ферфакс знову відхилився назад і знову взявся пускати дим калачиком.

— Я дуже радий довідатися за це, — задумливо сказав, — упертий був чоловік, а надто, як забере собі щось у голову. Бідолаха! то він живий? Ну, я радий.

— П'ять років, — знову невідступно відбивалось у мозкові Ван-Брента, і перед очима як живий став образ Емілії Совтвейн. — П'ять років. Низько над землею ключем летіла зграя якихось диких птахів. Помітивши людей, вона раптом повернула на північ, проти сонця, що тьмяно світило. Ван-Брент недовго міг простежити за ними. Він вийняв годинника. Була перша година по півночі. На півночі хмари були ніби закривавлені. Густо-червоне сонячне проміння освітлювало чорні ліси якимсь зловісним світлом. Повітря було на диво тихе й не порушне, здається не поворухнулася і не здригнулася ні одна глиця на дереві. Найтихші звуки долітали з сельбища чітко й виразно, як клич сурми. Крізи й мандрівники з Канади, піддаючись чарам цієї дивної тиші, сонно перемовлялись півголосом, і кухар несвідомо глядів, щоб його горщик і сковорода не занадто клекотіли на вогні. Звідкись чути було дитячий плач, а з глибини лісу срібною струною бриніло тужливе жіноче голосіння: о-о-о-о-га-га-га-га-а-а-а-а!

Ван-Брент почув, як дрижаки побігли йому по тілі й потер собі руки.

— То вони думали, що я вмер? — тихо спитав його співбесідник.

— Авжеж! Ви не повертались, і ваші приятелі...

— Незабаром забули за мене, — договорив Ферфакс з хрипким зачіпливим сміхом.

— А чому ви не вернулись?

— Трохи через те, що не було бажання, а трохи через незалежні від мене причини. Бачите, коли я познайомився з Тантлачем, то він лежав з поламаною ногою. Погана була справа. Я дав раду з його ногою й трохи налагодив його. Але й сам я був дуже

знесилений, і мені треба було набратися сили перше, ніж кудись поткнутись. Я був перша біла людина, яку він бачив. Цілком натурально, що я здавався йому дуже мудрим, та я й показав таки багато дечого його народові. Між іншим я навчив їх воєнної тактики, і вони звоювали чотири сусідніх плем'я, — ви їхніх сельбищ не бачили ще, — він став правити цілою країною. Зрозуміла річ, що вони цінували мене, і так цінували, що коли я нарешті налагодився йти від них, то вони й слухати про це не хотіли. Їхня гостинність дійшла до того, що вони приставили до мене двох людей, що день і ніч слідкували за мною. Тантлач запропонував мені винагороду, тобто до деякої міри винагороду, а через те, що для мене власне великої ваги не мало лишитись, чи піти, то я й лишився.

— Я знав вашого брата в Фрейбурзі. Я Ван-Брент.

Ферфакс рвійно нахилився вперед і стиснув йому руку.

— То ви були приятелем Біллі? Він часто про вас говорив. Бідолаха Біллі!

— Чудне місце для зустрічі, правда? — Додав він, обвівши поглядом первісний краєвид і з хвилину прислухався до тужливих нот жіночого голосіння. — Її чоловіка розірвав ведмідь, і вона тяжко сумує за ним, — пояснив він.

— Звіряче життя, — зауважив Ван-Брент з огидою, — я гадаю, п'ять років так проживши, цивілізація здається надто привабливою. Що ви на це скажете?

— Не знаю, — відповів Ферфакс, і на лиці йому відбилась повна байдужість, — вони усе ж чесний нарід і живуть, як самі розуміють. І ще вони зовсім прості, немудровані. У них кожне просте почуття не дрібниться на тисячу й одно витончене переживання.

Вони люблять, бояться, ненавидять, гніваються, тішаться щастям — у найпростішому, звичайному й нехибному розумінні цих слів. Може це й звіряче життя, проте жити тут легко. Ніякого залицяння, ніяких зальотів. Коли вас уподобала жінка, то вона просто вам про це каже, коли вона зненавиділа вас, то вона також не посоромиться й скаже. Ви можете побити її, коли вам таке спаде на думку, але справа в тому, що вона достоменно знає, чого вона хоче. Ні помилки, ні непорозуміння. Після гарячкової цивілізації, це навіть має якусь свою принаду. Ви розумієте?

— Ні, взагалі, це непогане життя, — казав він далі, помовчавши. — Для мене воно також непогане, і я лишуся тут.

Ван-Брент задумливо схилив голову, і легенька усмішка непомітно промайнула йому на губах. Ніякого залицяння, ніяких зальотів, ніяких непорозумінь!.. Ферфакс також не легко пережив, як Емілія Совтвейт помилково потрапила в лапи ведмедеві. Хоч, правда, ведмідь не був плохий, цей Карлтон Совтвейт.

— Але ви проте підете зо мною? — обережно спитав він.

— Ні, не піду.

— Підете!..

— Тут легко живеться, кажу вам, — Ферфакс говорив переконано, — я розумію все, і мене розуміють. Зима й літо однаково чергуються тут, як сонячне світло миготить крізь частокіл, коли йдеш повз нього, і кожна пора року це — плями світла й тіни. Час минає, життя минає, а там... тужливе голосіння в лісі й морок. Ось послухайте!

Він підняв руку. Серед тиші й мовчання срібною

струною тяглась і тремтіла жіноча туга. Ферфакс підхопив і тихо заспівав: О-о-о-о-о-га-г--га-а-гаа-аа-а! — О-о о-о-о-а-а-аг-а! Ви чуєте? І хіба ви не бачите! Голосять жінки! Похоронні співи! Моє біле, як у патріярха, волосся. Ці грубі й дебели шкури, що так пишно обгорнуті навколо мене, і мій мисливський спис поруч мене. Хто може сказати, що це не прекрасно?

Ван-Брент холодно поглянув на нього.

— Ферфаксе, ви дурень — і страшенний дурень! Хоч правда, п'ять років такого життя можуть приголомшити хоч кого! Ви живете в нездоровому й шкідливому оточенні. А далі... Карлтон Совтвейт помер...

Ван-Брент не поспішаючи набив собі люльку й запалив її, не перестаючи непомітно з цікавістю стежити за своїм земляком. У першу мить очі Фефаксові блиснули, він стиснув кулаки, підвівся був, але зразу м'язи знову послабли, і він глибоко задумався. Майкел, кухар, дав знак, що вечеря готова, і Ван-Брент також знаком сказав йому подождати. Важке мовчання нависло над ними. Ван-Брент внюхувався в лісові аромати: пахло цвіллю, гнилим зіллям і живицею з шишок і глици, і смачно тягло димом з вогнищ. Ферфакс двічі поглядав на нього мовчки, і нарешті питає.

— А... Емілія?..

— Три роки, як овдовіла, і тепер удова.

Знову довга мовчанка. Перший заговорив Ферфакс.

— Мабуть ви маєте слухність, Ван-Бренте. Я піду з вами, — сказав він з простодушною усмішкою.

— Я знав, що ви підете, — Ван-Брент поклав

йому руку на плече, — звісно, наперед нічого не можна сказати, але я собі уявляю... у її становищі... її сватали...

— Коли ми рушаємо? — перебив йому Ферфакс.

— А от нехай тільки мої люди трохи виспляться. До речі, час вечеряти. Майкел уже гнівається.

Після вечері кризи й канадійці позагортались у свої укривала й захропли, а Ферфакс і Brent усе сиділи коло вогню, що ледве жеврів. Треба було поговорити багато де про що: про війну, про політику, про нові винаходи, про всякі події, про спільних приятелів, про весілля, про похорони — про цілі п'ять років історії, що про них Ферфакс жадав усе знати.

— Отже Еспанська флота опинилась у Сант-Яго, загнана у глухий кут, — оповідав Ван-Бrent, коли враз легкою ходою до них підійшла молода жінка. Спинившись поруч із Ферфаксом, вона прудко зазирнула йому в лице, а тоді перевела тривожний погляд на Ван-Бrentа.

— Батагова Тантлечева донька, тобто королівна, — пояснив Ферфакс, зашарівшись, — коротко кажучи — одна з причин, що змусила мене лишитись. Том, це Ван-Бrent, мій приятель.

Ван-Бrent простяг руку, але молода жінка не поворухнулась, і не змінила свого нерухомого, суворого вигляду. На лиці не пом'ягшала жадна рисочка, не здригнулась жадна лінія. Вона дивилась йому в очі проникливим, допитливим поглядом.

— Що вона розуміє? — засміявся Ферфакс, — уперше їй рекомендують людину... Ну, то як ви кажете, еспанська флота опинилась у глухому куті, у Сант-Яго?

Том сіла поруч свого чоловіка, така сама нерухома, як бронзова статуя, тільки її палкі очі перебігали з одного обличчя на друге. Під цим настирливим, допитливим поглядом Ван-Брент мимоволі став нервуватись. Йому здавалось, що ці чорні очі пропікають його, і саме серед докладного оповідання про бій, він запнувся, заплутався й не зразу знову зловив пасмо свого оповідання. Ферфакс сидів, обгорнувши руками коліна й забувши про люльку. Він увесь поринув у те, що йому оповідав Ван-Брент, і принагляв його, коли він запинався, або затримувався. Той світ, що він його вважав за зовсім забутий, знову ставав перед ним.

Минула година, друга. Ферфакс неохоче звівся на ноги.

— То ви кажете, що Кроньє приперли до стінки... Пождіть трошки, я тільки побіжу на хвилинку до Тантлача. Він вас буде чекати. Ви з ним зустрінетесь після сніданку... Гаразд?

Він зник поміж соснами. Ван-Брент пильно подивився в гарячі очі молодої жінки. П'ять років — думав він, — а їй тепер не більше, як двадцять! Дивне створіння! Ніс, як у кожної ескімоски мусів би бути тільки маленьким приплесканим натяком на ніс, а дивіться: він навіть орлячий, з делікатно окресленими почутливими ніздрями, неначе в якій дами білішої раси — безперечно звідкись домішка індійської крові. Але тобі, Евері Ван-Бренте, проте нічого так нервуватись, вона ж тебе не з'їсть, вона тільки жінка, а ще до того й не погана жінка. Скоріше східній, аніж тубільний тип. Очі великі, доволі широко посаджені, трошки тільки нагадують косооких монголів. Том, ви аномалія. Ви не на своєму

місці серед цих ескимосів, хоч би ваш батько й був ескимос. Звідки була ваша мати? Або ваша баба? Том, ви красуня, застигла крижана красуня, але в жилах ваших клекотить аляскінська лава... будь ласка, не дивіться на мене так.

Він посміхнувся й звівся на ноги. Її зупертий погляд бентежив його. До торбів з харчами підлазив собака. Він намірився був прогнати його, і токи повернеться Ферфакс, поскладати торби в безпечніше місце. Том спинила його рухом руки й встала, як самс пильно дивлячись на нього.

— Ти? — спитала вона тією мовою, що нею без ніяких майже змін говорять скрізь від Гренляндії аж до рогу Баров, — ти?

І на її промєвистому лиці виразно можна було прочитати питання, що були в цьому короткому «ти» — і хто він такий, і чого він тут, і що він має до її чоловіка — одно слово, усе.

— Брат, — відповів він тією самою мовою, широким рухом показуючи на південь, — ми брати, твій чоловік і я...

Вона похитала головою... — Недобре, що ти сюди прийшов...

— От, переночую й піду.

— А мій чоловік? — палко, з тремтінням у голосі спитала вона.

Ван-Брент знизав плечима. Глибоко десь заворушилось почуття сорому за щось і за когось, і підіймався гнів на Ферфакса. Він подивився на молоду дикунку й відчув, як хвиля гарячої крові залляла йому лице. Вона була справжня жінка — це й усе. Жінка!.. давня історія, що вічно повторюється.

ся, стара, як сама Єва, і юна, як останній новий промінь кохання...

— Мій чоловік, мій чоловік, мій чоловік! — пристрасно казала вона. Лице їй потемніло, а з очей дивилось на нього кохання одвічної жінки, що не знає милосердя, жінки-самиці.

— Том, — заговорив він англійською мовою, поважним тоном, — ти народилась у північних лісах, тільки й живилася рибою й м'ясом, боролася з холодом і голодом, і весь час жила найпростішим життям. Але є багато речей, безперечно, далеко не таких простих, що ти їх не розумієш, і ніколи не зрозумієш. Ти не знаєш туги за далекою домівкою, ти не розумієш, що значить сумувати за прекрасною жінкою. А та жінка вродлива, Том, вродлива шляхетною вродою. Ти була жінкою цьому чоловікові, ти віддала йому щиро геть усе, — та твоє «все» і дуже невеличке, і дуже просте. Занадто мале й просте для цього, чужого тобі чоловіка. Ти його ніколи не знала й не можеш знати. Ти тримала його в своїх обіймах, але серця його ти не могла втримати. Тобі не належало серце цього чужинця, що дивився на кожну пору року, як на плями світла й тіни і мріяв про жахливий кінець. Мрія і прах мрії — ось що був він для тебе. Ти розкривала обійми перед образом і стискала тінь; віддавалась людині, і поділяла ложе з примарою людини. Так за прадавніх часів було з доньками смертних, коли богам вони припадали до вподоби. Але ж, Том, Том, не хотів би я бути на місці Джона Ферфакса, якому колись безсонними ночами ввижатиметься не золотаве, сонячне волосся жінки, що спить поруч нього, а темні коси самиці, покинутої в північних лісах.

Вона не розуміла, що він казав, але слухала з такою напруженою увагою, неначе від його слів залежало все її життя. Зловивши ім'я свого чоловіка вона викрикнула ескімоською мовою.

— Так! Так! Ферфакс! мій чоловік!

— Дурненька, бідолашна дівчина! Як він міг бути твоїм чоловіком.

Їй здавалося, що він глузує з неї, і божевільна, сліпа лютість жінки-самиці зайнялася їй на лиці. Була мить, коли він думав, що вона от-от, як пантера, кинеться на нього.

Він вилаявся подумки й дивився, як ступнево гнівне полум'я збігло їй з лица, і воно все засвітилось тихим благанням. Жінка зреклася сили й мудро озброїлась своєю кволістю.

— Він мій чоловік, — лагідно казала вона, — я ніколи не знала іншого. І ніколи того не буде, щоб я зазанила іншого. І не може він іти від мене.

— Та хто ж каже про те, що він піде? — гостро відповів Ван-Брент і гніваючись, і збентежившись разом.

— Ти повинен сказати йому, щоб він не йшов від мене, — ніжно, з риданням у голосі, благала вона.

Ван-Брент сердито віджбурнув ногою голівешку й сів.

— Ти повинен сказати йому. Він мій чоловік. Перед усіма жінками він мій чоловік. Ти великий, ти дужий і — дивись — я дуже кволла. Бачиш, я коло твоїх ніг. Ти мусиш зробити це для мене. Тільки ти!

— Устань! — грубо шарпнувши, поставив він її на ноги, і сам підвівся. — Ти жінка. Не личить тобі валятися в болоті коло ніг якогось чоловіка.

— Він мій чоловік.

— Нехай бог простить усім чоловікам! — палко крикнув Ван-Брент.

— Він мій чоловік, — повторила вона з благанням, не міняючи голосу.

— Він мій брат, — відповів Ван-Брент.

— Мій батько — ватаг, Тантлач. Під його рукою п'ять сельбиц. Я накажу шукати скрізь і знайти тобі дівчину до вподоби. Ти можеш лишитися тут і жити з своїм братом у достатках.

— Я тільки переночую й піду.

— А мій чоловік?

— Ось він сам іде, дивись!

За похмурими темними соснами пролунав Ферфаків голос, що весело щось приспівував.

Як ясний день тьмяніє в морі туману, так від його співу примеркло лице молодої жінки.

— Це мова його народу! — крикнула вона, — мова його народу!

Вона повернулася вільним рухом молодої гнучкої звірини й зникла в лісі.

— Усе налагодив, — сказав підійшовши Ферфакс, — його королівська величність прийме вас завтра після сніданку.

— А ви йому все сказали? — спитав Ван-Брент.

— Ні, і не скажу, аж доки не нарихтуємось їхати.

Ван-Брент з важким почуттям подивився на людей, що спали.

— Я буду радий, коли ми відійдемо звідси на сотню миль, — сказав він.

*

Том підняла шкуряну запону, що закривала вхід у батьків намет. Там було ще двоє чоловіків, і всі

трое з цікавістю подивились на неї. Лице її нічого не виявляло. Вона спокійно увійшла і, не промовивши й слова, сіла. Тантлач барабанив кісточками пальців по своєму спису, що лежав йому на колінах і ліниво дивився на сонячний промінь, що зазирає в дірку між позшиваними шкурами й кидав довге ясне пасмо в півтемне житло. По праву руку, коло його плеча, сидів Чугенген-шаман. Обое були вже діди, і в очах знати було втому від довгих років. Перед ними сидів Кін, молодий чоловік і улюбленець усього плем'я. У нього були жваві, поривчасті рухи, а його чорні очі допитливо перебігали з одного обличчя на друге. У них виразно позначався виклик.

Усі мовчали. Від часу до часу чути було гомін сельбища й здалеку долинали, ніби тіні, тонкі голоси хлопчиків, що десь там сварились. Собака просунув голову у вхід, по-вовчому прижмурих очі на всіх, а з вискалених білих іклів капала піна. Він загарчав, але, злякавшись нерухомих людських постатів, нахилив голову й поліз назад. Тантлач апатично зирнув на дочку.

— Ну, як твій чоловік? Як у вас із ним?

— Він співає чужих пісень, — відповіла Том, — і в нього новий вираз на лиці.

— Так. Він каже що-небудь?

— Ні, але в нього інше лице, і нове сяйво в очах. Він сидить коло вогню разом з прибульцем, і вони говорять і говорять. Розмова їхня не має кінця-краю.

Чугенгет щось зашепотів на вухо своєму господареві, Кін увесь нахилився вперед.

— З далекого краю до нього лине поклик, — казала далі Том, — він сидить і дослухається до нього, і відповідає піснею, що співає його нарід.

Чугенгет щось знову зашепотів. Кін знову нахилився вперед, а Том замовкла, доки батько не дав їй знак, щоб говорила далі.

— О, Тантлачу, ти знаєш, що й дикі гуси, і лебеді, і маленькі качки виводяться тут на наших низьких землях. Ти знаєш також, що вони тікають перед лицем морозу в невідомі краї, але ти знаєш і те, що вони завжди вертаються назад, коли в нашій країні починає світити сонце, і водянні шляхи визволяються з-під криги. Вони завжди вертаються туди, де вони народились, щоб жити там новим життям. Земля їх кличе, і вони летять. Є чужий край, що кличе мого чоловіка йти на поклик. Але він мій чоловік! Перед усіма жінками він мій чоловік.

— Чи добре це, Тантлачу, чи добре? — спитав Чугенгет, і щось подібне до погрози було в його голосі.

— Так, це добре, — відважно крикнув Кін, — земля кличе своїх дітей. Як вона кличе диких гусей, до лебедів і маленьких качок, так вона кличе тепер цього чужинця, що забарився в нас. Тепер він повинен йти. Є ще другий поклик — поклик роду. Гусак парується з гускою, а лебідь не парується з маленькою качкою. Недобре, коли лебідь парується з маленькою качкою. І недобре, коли чужинці беруть собі жінок з наших сельбищ. Отже я кажу, що чужинець повинен йти до свого роду в свою землю.

— Він мій чоловік, — відповіла Том, — і він великий чоловік.

— Так, він великий чоловік! — Чугенгет враз підвів голову, тілько колишньої сили на мить, здавалось, вернулась до нього. — Він великий чоловік. Він уклав силу в твою руку. Тантлачу, він дав тобі владу. По всій землі твоє ім'я завдає страху. Тебе бо-

яться й тебе шанують. Він дуже мудрий, і нам багато є користи від його мудрости. Ми багато йому завдячуємо: він навчив нас воєнних хитрощів, навчив, як боронити наше сельбище, як розсипатися в лісі, навчив, як вести збори в Раді й обеззброювати супротивника словом чи обіцянкою, запрягнувшись. Він навчив нас, як ловити дичину, як ставити пастки, зберігати харчі, лікувати хорих і ранених у бою або на ловах. У цей день ти, Тантлачу, був би кволим дідом, коли б чужинець не прийшов до нас і не допоміг тобі. І завжди, коли в нас була непевність що-до якихсь незнаних нам питань, то ми йшли до нього, і він своєю мудрістю все робив зрозумілим для нас. Але й далі будуть вишикати такі питання, і в майбутньому нам може потрібна буде його мудрість, отже ми не можемо дозволити йому піти від нас. Недобре, коли ми пустимо його.

Тантлач же барабанив по спису, нічим не виявляючи, що він чув хоч слово.

Дарма Том намагалась щось прочитати на його лиці, а Чугенгет зігнувся й ніби враз осів, так неначе на нього знову наліг увесь тягар його літ.

— Жаден чоловік не б'є для мене дичини! — Кін із силою вдарив себе по широких грудях: — я сам її вбиваю для себе. Я почуваю радість життя, коли я роблю це. Коли я повзу по снігу до великого лося, я почуваю радість; коли щосили натягаю лука й пускаю стрілу йому в серце, — я почуваю радість. М'ясо, що його забив інший, не буває таке солодке, як те, що я сам забив. Я радію з життя, радію з своєї сили й спритности, радію, що я сам усе роблю для себе. Для чого інакше варто було б жити? Нащо мені життя, коли я не маю радості в собі самому і в тому, що я сам роблю? Тільки через те, що я

відчуваю цю радість, я йду на влови й ловити рибу, а через те, що я йду на влови й ловити рибу, зростає й моя сила, й моя спритність. Чоловік, що сидить удома біля вогню, не буде ні сильний, ні спритний. Він не буде щасливий, живившись з моїх вловів, і життя йому не буде радістю. Він не живе. І я кажу: добре, коли чужинець піде від нас. З його мудрости ми не станем мудріші, і нащо нам бути спритними, коли він спритний за нас. Коли треба буде, ми підемо до нього. Ми їмо те м'ясо, що він убиває для нас, але воно нам не смакує. За його силу ми маємо пошану, але нам немає в цьому радості. Ми не живемо, коли він нам дає засоби до життя. Ми гладшаємо й стаємо подібні до жінок, ми боїмося праці й забуваємо, як треба щось робити для себе. О, Тантлачу, нехай цей чоловік іде собі від нас, щоб з нас знову стали чоловіки. Я — Кін, я — чоловік, я сам собі вбиваю дичину.

Тантлач зирнув на нього очима, що в них була, здавалось, пустеля вічності. Кін дивився на нього, дожидаючи відповіді, але уста в старого ватага не повернулись. Він обернувся до своєї дочки.

— Раз давши щось, не можна його взяти назад, — хутко заговорила вона, — я була ще дівчинкою, коли цей чужинець, теперішній мій чоловік, прийшов до нас. Я не знала чоловіків, не знала їхніх звичаїв, у моїм серці було повно дитячих іграшок і забав, коли би, Тантлачу, ти, і ніхто інший покликав мене до себе й віддав у обійми чужинцеві. Ти, і ніхто інший, Тантлачу. І як ти мене віддав цьому чоловікові, так і його віддав ти мені. Він мій чоловік. Він спав у моїх обіймах, і його не можна взяти з моїх обіймів.

— О, Тантлачу! — заговорив Кін, кинувши про-

мовистий погляд на Том, — було б завжди пам'ятати, що, раз давши щось, не можна його взяти назад.

Чугенгет вирівнявся.

— У тобі говорить твоя молодість, Кіне. А ми з тобою, Тантланчу, старі люди, але ми розуміємо. Ми колись дивилися в дівочі очі й почували, що кров нам стає гарячою від дивних бажань. Але час виходив її, ми навчилися бути мудрими на нарадах і бути спокійними, проте ми знаємо, що палке серце легко розпалюється й необачне в своїх вчинках. Ми знаємо, що ти поблажливими очима дивився на Кіна, і що Том ти обіцяв йому тоді ще, коли вона була дитиною. Але настали інші часи, прибув чужинець і, бажаючи загального добра, ми мудро вирішили зламати обіцянку. Том відібрали від Кіна.

Старий шаман спинився й глянув просто в лице молодому ескімосові.

— І нехай тобі буде відомо, що це я, Чугенгет, порадив зламати обіцянку.

— І що я не взяв іншої жінки на своє ложе, — сказав Кін, — я сам собі зробив огнище, сам собі варив їсти й скреготів зубами в своїй самоті.

Чугенгет подав знак рукою, що він ще не кінчив.

— Я стара людина, і говорю те, що я розумію. Добре бути дужим і підгорнути все під свою руку. А ще краще зректися влади, коли це призведе до чогось доброго. За тих давніх часів я сидів коло твого плеча, о, Тантлачу! Мій голос лунав у Раді, а моєї поради питав кожен у скруті. Я був дужий і владний. Після Тантлача я був найвищою людиною. Але прибув чужинець, і я побачив, що він спритний, мудрий і великий. Він був мудріший і величніший, ніж я сам, і через те зрозуміло, що й користи від нього більше, ніж від мене. Твої вуха завжди були

відкриті для мене, Тантлачу, ти прислухався до моїх слів, отже чужинцеві дав ти владу, місце й доньку твою Том. Настали нові часи й новий лад. Племя все стало гараздувати — воно й далі буде в гаразді, коли чужинець лишиться серед нас. О, Тантлачу, старі ми з тобою, і ти, і я, — обоє ми постарілись і це справа голови, а не серця. Уважай на мої слова, Тантлачу! Послухай моїх слів! Нехай чужинець лишиться!

Настала довга мовчанка. Старий ватаг розмірковував і зважував усе, сидючи неначе якесь важне божество; Чугенгет, здавалось, увесь поринув у далеке минуле; Кін з жадобою дивився на молоду жінку, а вона не помічала його й не відривала очей від батькового лиця. Відхиливши запону коло входу, знову з'явився собака і, набравшись сміливости, уповз животом. Він із цікавістю обнюхав звислу руку Том, з викликом нащулив вуха до Чугенгета й сів на задні лапи перед Тантлачем. Спис з гуркотом упав йому з колін; собака, перелякано заскавучавши, відскочив убік, клацнув зубами в повітрі і другим стрибком вискочив геть.

Тантлач помалу водив очима з сдного обличчя на друге, довго пильно вдивлявся в кожне, тоді суворо і владно підвів голову й проголосив свій рішенець холодним і рівним тоном.

— Чужинець лишається. Зібрати ловців. Послати гінця в сусіднє сельбище, щоб прийшли всі вояки. Я не хочу бачити прибульця. Ти, Чугенгете, поговориш з ним. Скажи йому, що він може собі йти, коли хоче йти мирно. А коли справа дійде до бою, — бийте, бийте всіх до ноги. Але мій наказ усім: ніякої шкоди нашому чужинцеві, чоловікові моєї дочки. Так буде, як я сказав.

Чугенгет підвівся і, похитуючись, вийшов геть. За ним вийшла Том, але коли Кін нахилився був, щоб і собі вийти, то голос Тантлача спинив його.

— Кіне, послухай добре, що я буду тобі казати: чужинець лишається. Ніякого лиха не повинно з ним трапитись . . .

*

Тубільці, що їх вивчив Ферфакс військової науки, не кидалися вперед з дикими вигуками. Навпаки, вони виявили велику стриманість і поміркованість, і помалу, мовчки пересувались від одного захисту до другого. Кризи й канадійці залягли на березі річки. Вузький відкритий простір перед ними давав їм деяку перевагу. Не бачили вони нічого, і тільки вухом ловили непевні звуки, але почували, що ліс кипить життям і вгадували заховане наближення ворога.

— От прокляття! — пробурчав Ферфакс, — вони ще й не нюхали пороху, а я сам навчив їх!

Евері Ван-Брент засміявся, вибив люльку й дбайливо заховав разом з кисетом, потім вийняв ножа з піхов, що висів у нього при боці.

— А ось почекайте, ми відкинемо передні лави й зіб'ємо їм зухвальства.

— Але вони розсиплються, якщо не забули моєї науки.

— Нічого... Ми будемо кропити їх з гвинтовок. Усе буде гаразд . . . перша кров — зайва порція тютюну, Луне!

Кріз націлився в виставлене плече, влучна куля вдавила й показала власникові його, що його викрито.

— Аби тільки викликати їх уперед, — бурмотів Ферфакс, — зрушити на відвертий напад!

З-поза далекого дерева висунулась голова. Ван-Брент кулею повалив чоловіка на землю, він упав у передсмертних корчах. Майкел поклав третього. Ферфакс і інші також стріляли в кожного ворога, що витикався, і в кущі, що ворушились. Перебігаючи невелику полянку, п'ятеро ескимосів лишилось на місці, а ліворуч, де захист був ненадійний, їх підбито не менше, як дюжину. Але вони з похмурим спокоєм ставились до своїх втрат і обережно й помірковано просувалися далі, вперед, не поспішаючи й не затримуючись.

Прошло хвилин з десять. Вони підступили вже майже зовсім щільно, коли раптом наступ спинився. Настала зловісна, загрозлива тиша. Враз налетів легенький вранішній вітерець. Ліс і хащі зашелестіли, переливаючись зеленими й золотими тінями. Бліде ранкове сонце кинуло на землю довгі, ясні смуги, поруч із ними просунулись такі самі довгі тіні. Один ранений підвів голову й насили поповз через долину. Майкел націлився в нього, але не стрелив. Свист пронісся невидимою лінією з лівого боку на правий, і хмара стріл звилася в повітря.

— Лагодьтесь! — гукнув Ван-Брент з новою металевою ноткою в голосі — Тепер! . .

Ліс заворушився. Ворог одночасно з усіх боків перейшов у наступ. На його дике завивання гвинтовки кинули свій гострий виклик. Смерть спобігала, настигала ескимосів на-бігу, вони падали, але здіймалась нова невтримна, ревуча хвиля й перекочувалась далі. У передніх лавах, разом з тими, що наступали, бігла Том. Вона була простоволоса, розмахувала руками й мчала між деревами, перескакуючи через корчі. Ферфакс не пізнав її, націлився й мало-мало не спустив курка.

— Жінка! Не стріляйте! — крикнув він: — бачите, вона без зброї!

Ні кріз, ні Майкел, ні його брат канадієць уже не почули його. Не розібрав його слів також і Ван-Брент, усе випускаючи одну кулю по одній. Том, не зачеплена пострілами, все бігла тепер за високим, убраним в шкури ловцем. Ферфакс поклав двох, що бігли по обидва боки від неї й націлився в нього. Але ловець видимо пізнав його, звернув убік і простромив списом Майкела. Том обхопила свого чоловіка рукою за шию і, напівобернувшись, криком і рухами розділила тих, що нападали. З обох боків промчали десятки людей. Здрігаючися з жаху, схвильований до невідомих глибин, Ферфакс з хвилину, неначе в якомусь дикому екстазі дивився на неї, на її бронзову красу. Дивні, безсмертні привидження ставали йому перед очима. У мозкові промайнули уривки старих філософських теорій і нової етики, їх заступали образи інші, напрочуд яскраві й невідповідні — влови, чорний, похмурий ліс, німотна снігова пустеля, — веселі вогні бальної залі, довгі галерії й аудиторії проходили одні по одних, виблискували шерехи пробівок й тяглися полиці з книжками, стукотіла машина, ревла вулиця, згадувались уривки забутих пісень, обличчя коханих жінок і товаришів, — пустельні води серед високих гірських верхів, осяяні місячним світлом поля й пишні долини, пахоці сїна . . .

Ловець, що йому куля влучила межі очі, підскочив у повітря й з усього рдзгону мертвий упав на землю. Ферфакс опам'ятався. Товариші, ті, що були ще живі, далеко відступили. З-поза дерев долинули хижі вигуки «гія, гія» — це кричали вояки, що оточили і вбивали їх своїми косяними списками. Зойки

тих, що гинули, різали Ферфакса, як ножем. Він знав, що бою кінець, що їх переможено, але традиція раси, його вірність товаришам, гнали його туди, за ті дерева, щоб хоч умерти разом з ними.

— Мій мужу! Мій мужу! — кричала Том, — ти убезпечений!

Він намірявся визволитись від неї, але вона всією вагою повисла на ньому й заваджала йому йти.

— Не треба, не треба, вони вже неживі, а життя таке чарівне!

Міцно обхопивши його рукою за шию, вона обвивалась навколо нього всім своїм тілом. Він не так ступив, спіткнувся, похитнувся і, силкуючись утриматись, спіткнувся ще раз і плазьма впав долі. Він вдарився головою в корінь, що стримів, і приглушений, мліючи, усе ще безсило боровся з нею. Падаючи, вона почула свист близької стріли і, як щитом, захистила його своїм тілом, тісно обхопивши його руками й припавши лицем і губами йому до шиї.

Із-за густих чагарів, що росли кроків за 20 від них, підвівся Кін. Він уважно подився навколо себе. Бій промчав. Далеко завмер останній зойк. Ніхто не міг його бачити. Він поклав стрілу на тетівку й глянув на чоловіка й жінку. Між її рукою й грудьми біліло тіло чоловіка. Кін зігнув лука, відтягнув стрілу. Щоб було більше певности, він зробив це двічі, а тоді спокійно пустив стрілу з костяним кінчиком у тіло чоловіка, що здавалось ще більше в обіймах смаглявої жінки.

ЗАКОН ЖИТТЯ

Старий Коскуш жадібно слухав. Хоч очі йому давно вже потьмарились, проте вуха чули гостро, і найтихший звук доходив до його свідомости, яка ще жевріла за зморщеним чолом, дарма, що не бачила того, що навколо. А, це верескливий голос Сит-Кум-Ту-Га. Це вона так клене собак і лупить їх, запрягаючи в сани. Сит-Кум-Ту-Га — дочка його дочки, але вона заклопотана, що не має часу подбати за свого старого безсилового діда, що сидить на снігу, забутий і безпорадний. Треба згортати табір, перед ними далека путь, а короткий день не стоїть. Її кличе життя, там її обов'язок, а не тут, де смерть так близько.

Ця думка на хвилину жажнула старого. Він простяг тремтючу руку і, намацавши коло себе купу сухих дров, заховав знову руку під облізле хутро й став знову слухати. Зашаруділи сухі, напівмерзлі шкури, — це згортали ватагів намет і зв'язували шкури, щоб легше було пакувати. Ватаг — його син. Він голова плем'я, сильний і відважний ловець. Він кричить на жінок, щоб проворніше вкладали його речі. Старий Коскуш напружено слухає. Це ж він востаннє чує цей голос! Ось згортають намета Гігоу. Ось Тускенового. Сім, вісім, дев'ять. Ще тільки шаманів стоїть. О, це вже вони й коло нього заходились. Йому чути, як шаман щось бурчить, складаючи його

на сани. Ось заплакала дитина, а мати вгамовує її ніжним, горляним голосом.

— Маленька Куті, — подумав старий, — квола й плаксива дитина. Мабуть вона незабаром помре. Вони випалять яму в замерзлій тундрі, похсвають її й накидають зверху купу каміння, щоб росомахи не розгребли. Так, але що з того? Ну, нехай ще кілька років, трохи з повним шлунком, трохи з порожнім. А зрештою однаково чекає смерть, вічно-ненажерлива, голодніша за всіх їх.

А це що? А, це чоловіки звязують сани й тісно притягають їх мотузками. Він слухає — він ніколи вже більше не почує. Ляснув батіг — а як заскавували собаки! Вони завжди ненавидять працювати, тягти сани! Ну — рушили! Сани, одні по одних посуваються й зникають у тиші. Нема. Вони вийшли з його життя, і в останню, найтяжчу годину він лишився самотній... Та ні — ось заскрипів сніг під мокасинами... Хтось коло нього стоїть. На голову пестливо лягла рука. Це його син зробив йому таку ласку. Старий Коскуш згадав інших старих людей — їхні сини не вертались до них, покинувши своє плем'я. Його син вернувся. Він поринув думками в далеке минуле, але синів голос вернув його.

— Тобі добре? — спитав.

— Добре, — відказав старий.

— Ось коло тебе дрова, — казав далі молодий чоловік, — вогонь ясно горить. Сьогодні вранці нахмарило, й мороз пересідається. Мабуть буде сніг. От він уже зривається.

— Так, уже зривається сніг.

— Люди поспішають. Клушки важкі, а животи попідтягало — їсти нічого. Дорога далека, треба швидко йти. Ну, я вже піду, добре?

— Добре. Я — як сухий торішний листок, що ледве тримається на стеблині. Перший подув вітру його зірве. Голос у мене став, як у старої баби. Очі вже не показують дороги ногам, а ноги важкі, і я зморився. Добре.

Він покійно схилив голову й сидів так, доки не перестав скрипіти сніг під синовими ногами. Тоді він хапливо простяг свою руку до дров. Тільки вони тепер віділяли його від вічності, що хотіла його поглинути. Тепер його життя вимірялось цим обремком дров . . . Ці поліна, одно по одному будуть підтримувати вогонь, і так само крок по крокові смерть буде скрадатись до нього. Згорить останнє поліно, і мороз стане дужчий. Спочатку залякнуться ноги, тоді руки. Поволі задубне і все тіло. Голова схилиться на коліна, і він помре. Це зовсім не важко. Усі повинні вмерти.

Він не скаржився. Такий шлях життя — і він справедливий. Він на землі народився, на землі прожив свій вік, і закон усього живого йому не чужий. Природа не милує живих істот і не дбає за окремі одиниці — вона дбає тільки за цілий рід, за расу. Це були найглибші абстракції, які міг сприйняти Коскушів дикунський розум, але він їх твердо затамив. Він бачив їх скрізь у житті. У дереві шумує сік, на вербі розпускаються зелені бруньки — а восени спадає жовтий, мертвий лист. Оце — життя. На окрему одиницю природа поклатала одну повинність. Хто не виконає її, той загине, а хто виконає — також загине. Природа байдужа. Багато є таких, що скоряються — уся суť в покорі, і одна тільки покора вічно живе. Плем'я Коскушове дуже старе. Коли він ще був малим хлопцем, то чув, як старі діди оповідали про своїх старих дідів. Отже плем'я

живе тим, що приймає в покорі всіх своїх членів, навіть тих, що жили за далеких минулих часів, і тепер спочивають у своїх забутих могилах. На них не треба зважати, вони тільки епізод. Кожен з них проходить, як хмарка на літньому небі. І він так само мусить зникнути, як хмарка на літньому небі. Природа байдужа. На життя вона кладе одну повинність, дає один закон. Повинність життя — продовжувати рід, а закон — смерть. Як втішно дивитись на молоду дівчину. Вона здорова, повна життя, у неї блискучі очі й легка хода. Проте й вона тільки виконує свою повинність. Очі їй виблискують ще більше, хода стає жвавіша, поводження не рівне: раз вона сміливо погляне на хлопця, раз засоромиться — і її бентежність впливає, й що-раз більше принадує до себе. Тоді якийсь ловець, не в силі стримуватись, бере її до себе, і вона варить йому їсти, працює на нього й родить дітей. Починаються діти — і вроді її марніє. Ноги ледве волочаться, очі тьмяніють і гаснуть — і тільки малі діти радісно гладять поморщене лице старої баби, що сидить коло вогнища. Вона вже свою повинність виконала. Ще деякий час мине. Перший голод, чи перший довгий перехід — і її так само, як оце його, покинуть серед снігів саму з маленькою купкою дров. Такий закон.

Він обережно підкинув поліно в огонь і знову поринув у свої думи. Скрізь однаково, для всього живого один закон. Москіти гинуть від першого морозу. Маленька білочка ховається й умирає. Кролик на старість стає важкий і незграбний, і не може вже втекти від ворога. Навіть лисий ведмідь сліпне, стає дражливий і неповоріткий, і згряя надокучливих гавкотливих собак його легко перемагає

Старий згадав, як одної зими на верхоріччі Клондайка, він так само покинув свого батька. Це було за рік перед тим, як прибув місіонер із своїми книгами й скринькою, повною ліків. Не раз Коскуш облизував губи, згадуючи про цю скриньку з ліками, але тепер у нього в роті було сухо. З усіх ліків найсмачніші були ті, що «вбивали біль». Проте з цим місіонером було чимало клопоту, бо сам він м'яса не здобував, а їсти любив добре і ловці нарікали. Він застудив собі легені, переходячи вододіл коло Майо. Потім собаки розгребли його могилу й перегризлились за кістки.

Коскуш підкинув ще поліно й знову заглибився думками в минуле. Був час великого голоду. Старі люди з порожніми животами тулились до вогнища й оповідали про стародавні часи, коли на Юконі три зими поряд ніхто не бачив льоду, а три літа поряд замерзало. Тоді померла його мати. Лососів не було того літа, і люди не могли діждатись зими, сподіваючись, що прийдуть карібу. Настала зима, та карібу не прийшли. Ще такого ніколи не було, навіть старі не пам'ятали такого на своїм віку. Минав сьомий рік, а карібу не було, кролики перестали плодитись, а з собак лишилися самі тільки кістяки. І серед довгої зимової темряви скиглили й мерли діти, жінки й старі люди. І серед цілого плем'я, не в кожному десятку лишився один, щоб привітати весняне сонце. Ото був справді голод!

Але він пам'ятає й інші часи, часи багатства і достатків. М'яса було стільки, що не можна було з'їсти, і воно псувалось. Собаки пережирались і такі були ситі й гладкі, що не могли працювати; дичини в лісі ніхто не займав. Жінки стали плодючі, і в житлах повно було дитячої вовтузні й галасу —

підростали майбутні чоловіки й жінки. Тоді відживали давні чвари, чоловіки ставали чванливі й задирливі, переходили через гори на південь і побивали своїх ворогів — Пеллі; ішли на захід і захоплювали погаслі вогнища Танана. Він згадував, як ще малим хлопчиком, за часів розкішшя й достатків, він бачив, як вовки порвали лося. Разом з ним лежав тоді на снігу Зінг-га й спостерігав. Той самий Зінг-га, що став потім найхитрішим ловцем. Кінець-кінцем він упав у розколину на Юконі. Його знайшли через місяць, він наполовину виліз із води й щільно примерз до льоду.

А тепер про лося. Того дня він і Зінг-га пішли на берег струмка й стали там гратися в лови, наслідуючи своїх батьків. Раптом вони натрапили на свіжий слід лося, поруч із ним було багато вовчих слідів. — Старий лось, сказав Зінг-га, він краще на слідах розумівся, — старий, відстав від табу. Вовки перетяли йому шлях, і тепер уже не випустять. — Так воно й було, це був їхній спосіб. І день, і ніч, невгаваючи, вони квилили за ним услід, стрибали, щоб дістати йому до морди, і не дали йому спокою аж до самого кінця. Але вони можуть стати свідками цього кінця!

Кров їм зайнялася в жилах, і вони швидко побігли по слідах. Навіть він, Коскуш, не такий вправний ловець, міг би знайти його з заплющеними очима, такий був виразний слід. Вони бігли ще гарячою стежкою гонитви й читали темну трагедію, свіжо написану на кожному кроці. Ось вони прийшли на те місце, де лось був спинився. Навколо, на три людські зрости сніг був потоптаний і покопаний. Посередині глибокі сліди лосевих копит, а круг них скрізь легші вовчі сліди. Скраю були зовсім свіжі

відбитки цілих вовчих тіл, видно було, що декотрі лежали й спочивали, поки їхні брати мучили свою жертву. У одному місці валялись чисто обгризані свіжі кістки — мабуть бідолашна тварина, осканженівши вдарила одного з своїх переслідників, і його затоптали на смерть.

Знову на другій зупинці вони спинили свої полозки. Тут звір очайдушно боронився. Він двічі падав, це знати було на снігу, і двічі підводився й струшував з себе своїх ворогів. Він уже давно виконав свою повинність перед природою — проте життя йому було дороге. Зінґ-га казав, що дуже рідко буває, щоб лось, раз упавши, підвівся знову так, як оцей. Шаман би сказав, що це чудо.

Ось вони прийшли на те місце, де лось хотів був утекти в ліс, покинувши берег. Проте вовки його нагнали. Він мусів стоїма стати, а потім повалився на землю й падаючи задушив своїм тілом двох, глибоко вдавивши їх у сніг. Мабуть жертва вже була геть знесилена, бо забитих вовків не займали. Проїшли ще дві зупинки. Але знати було з слідів, що вони були недовгі й недалечко одна від одної. Слід уже був зрошений кров'ю, а кроки дебелого звіра ставали нерівні й короткі, тоді вони почули перші звуки гризні. Це не було квиління погоні, це було коротке, уривчасте гавкання, коли зуби вже хапають здобич. Зінґ-га повз животом по снігу, проти вітру, а за ним і Коскуш, той самий Коскуш, що йому судилось колись стати ватагом свого плем'я. Вони відхилили нижнє гілля молодої ялинки і з цікавістю побачили кінець.

Ця картина, як і всі враження його молодости, стояла така яскрава перед ним, що його пригаслі очі стежили за кінцем з таким самим захопленням,

як і за тих далеких часів. Коскуш здивувався. Аджеж потім, ставши ватагом і головою Ради, він чинив такі діла, що Пеллі проклинали його ім'я, а що вже казати про білого чужинця, що він забив його, зітнувшись з ним у герці.

Довго він так сидів, роздумуючи про дні своєї молодости. Вогонь став пригасати, а мороз тиснув дужче. Він підкинув зразу два поліна й виміряв своє життя тим, що лишилось. Коли б Сит-Кум-Ту-Га згадала була про свого старого діда й назбирала більший оберемок, то його години були б довші... Хіба ж це так було важко. Але вона завжди була недбайлива, і з того часу, як Бобер, син сина Зінг-Га, вперше спинив на ній свій погляд, вона зовсім перестала шанувати своїх предків. Так, але що з того? А він хіба не був такий самий замолоду? Він прислухався до тиші. Може синове серце пом'якшало, і він повертається з собаками, щоб узяти старого батька з собою туди, де великі табуни ситих карібу?

Він став дослухатись. Йому виснажений мозок на мить спочинув. Тихо. Безгмінно. Тільки він дихає серед цього величнього мовчання. Так самотньо! Але що це? Дрижаки побігли поза спиною. Зовсім близько прорізало тишу знайоме довге квиління. Перед його невидючими очима повстав образ лося-старого, дебелого лося з гіллястими рогами. У нього порвані, закривавлені боки, поплутана грива — але він б'ється до останнього. Навколо сірі постаті, очі як ті жарини, звислі язики й запінені ікла. Коло вужчає, аж доки не стає одною тісною купкою на втопаному снігу. . .

Холодна морда ткнулася йому в щоку, і цей доктор вернув його до дійсности. Його рука простяг-

лась до вогню й витягла звідти головешку. Звіри відступили, охоплені споконвічним страхом перед людиною, і жалібно, тягуче заквилили, прикликаючи своїх братів. І вони озвались голодним виттям і, скрадаючись нишком, оточили старого тісним колом. Він слухав і несамовито махав головешкою. Звіри перестали фукати, тільки гарчали й не розбіглись. Онде один намагається пролізти вперед, он другий, третій... і жаден не вертається... — Чого йому ще чіплятись за життя? — думав він, тоді кидає головешку в сніг. Вона шипить і гасне. Знову побачив він останню зупинку старого дебілого лося і втомлено схилив голову на коліна. Щож? Хіба це не закон життя?

НАМ-БОК ВРЕХУН

— Байдарка!.. Хіба не бачите?.. Дивіться!.. Ну, звісно, байдарка, а в ній людина. І не вмів веслувати як слід.

Стара Баск-Ва-Ван підвелася й стала на коліна. Уся трясучись з кволости й хвилювання, вона пильно подивилась на море.

— Нам-Бок завжди кепсько веслував, — бурмотіла вона, видимо щось пригадуючи. Заслоняючи очі рукою від сонця, вона вдивлялася в поверхню води, що блищала, як розтоплене срібло.

— Нам-Бок був завжди незграбний, я памятаю.

Жінки й діти голосно зареготали. У їхньому сміхові було добродушне глузування. Баск-Ва-Ван зрозуміла й замовкла, тільки губи їй безгучно ворухились.

Куга підвів сиву голову від своєї роботи — він різьбив на кістці, — і глянув, куди вона дивилась. Справді, до положистого берега наближалась маленька байдарка, кружляючи й збиваючись з курсу. Чоловік ретельно працював веслами, але виявляв більше сили, аніж уміння. Байдарка кривуляла і пливла, здавалось, лінією найбільшого опору. Куга знову нахилив голову над роботою. Між колінами він тримав ікла з моржа й старанно різьбив на ньому спинний плавець якоїсь чудернацької риби, що подібні до неї ніколи не плавали в морі.

— Це напевне чоловік із сусіднього села, — сказав

він, помовчавши, — він їде сюди, щоб порадитись зо мною, як різьбити узори на кістках. Він страшенний нездара. Він ніколи не второпає, як це треба робити.

— Це Нам-Бок! — знову викрикнула стара Баск-Ва-Ван, — невже ж я не знаю свого сина? Кажу вам, і ще раз кажу, що це Нам-Бок.

— Ти кажеш це що-літа, — не гніваючись, але з докором сказала якась жінка, — що-року, коли море визволяється з-під криги, ти цілими днями сидиш і чекаєш. Скоро покажеться який човен, ти зараз же кричиш: «це Нам-Бок!» Нам-Бок давно вже вмер, о, Баск-Ва-Ван, і мертві назад не вертаються. Не може того бути, щоб вони вертались.

— Нам-Бок! — скрикнула стара так голосно, що всі здригнулись і обернулись на неї.

Вона ледве підвелась на ноги й зашкутильгала вниз, до берега. Дорогою вона наскочила на дитину, що лежала в піску, і дитина закричала. Мати кинулась, щоб притишити її й налаяла стару, але вона не звернула на це уваги. Поперед неї до берега бігли діти, а коли байдарка підпливла зовсім близько, і чоловік, незграбно махнувши веслом, трохи не перекинув її; то жінки також пішли за старою. Куга, випустивши моржеве ікло, звівся на ноги і, важко спираючись на кия, поплентався й собі туди, а за ним по-двоє й по-тросє решта чоловіків.

Човен повернувся боком до берега, і прибій був би перекинув його, але якийсь голий хлопчак кинувся в воду, схопив його за ніс і виволік на берег. Чоловік звівся на ноги і з непевністю оглянув тубільців, що поставали в ряд. Різнокольорова фуфайка, брудна й приношена, вільно звисала з його широких плечей; шия була обмотана червоною хусткою, як

носять матроси, а на коротко підстриженій голові стреміла рибальська шапка. Брудні штани й важкі черевики довершували його вбрання.

Проте на простих рибалок з Юконової дельти він справляв дивне вражіння. Ціле життя їм перед очима було одно тільки Берінгове море, і за весь час вони бачили тільки двох білих людей; одного, що працював для народнього перепису, а другого священика-езуїта, що заблудився в морі. Рибалки були бідні люди, у землі їхній не було золота, і не мали вони дорогих хутер, через те білі далеко обминали їх. Юкон також цілі тисячоліття чимало тут попрацював; він зносив сюди з Аляски уламки звітрілих і розмитих порід, і в цьому місці в морі витворилась обмілина; вона так широко розпросторилась, що великі судна проходили мимо берега, так що звідти їх ніколи не було видно. Рибалки не знали навіть, що такі речі можуть існувати на світі.

Куга, різьбяр на кістці, злякано поступився назад, зачепився ногою за свого кия й мало не впав.

Величезним напруженням устоявши на ногах, він крикнув.

— Нам-Бок! Нам-Бок вернувся з моря, що було поглинуло його.

І чоловіки, і жінки метнулися в бік, діти заснували їм попід ногами. Один тільки Оці-Кван не розгубився, як і личило Старшині. Ступивши крок наперед, він довго й пильно вдивлявся в прибульця.

— Так, це Нам-Бок, — сказав він нарешті переконано. Жінки з переляку заверещали й відступили далі.

Чоловік у байдарці нерішуче поворушив губами. Видно було, як йому стискалось у горлі від слів, що він їх не міг вимовити.

— Ла, ла, це Нам-Бок, — хрипко заговорила стара Баск-Ва-Ван, зазираючи йому в лице. — Я завжди казала, що Нам-Бок повернеться.

— Так, Нам-Бок повернувся, — промовив нарешті сам Нам-Бок і, перекинувши ногу через облявок байдарки, стояв одною ногою в ній, а другою на березі. Він шукав давно забутих слів, і горло йому знову стискалось. Коли ці слова знайшлись кінець-кінцем, то горляні звуки чудно пролунали, бризкаючи слиною, з його уст.

— Вітаю вас, о брати! — сказав він, — привіт вам, о брати давніх часів, коли я ще не пішов від вас з береговим вітром.

Він виступив з байдарки і обома ногами став на пісок, але Опі-Кван зробив йому знак рукою, щоб повернувся назад у байдарку.

— Ти вмер, Нам-Бок, — сказав він.

Нам-Бок зареготав: — Подивись, який я гладкий!

— Мерці, правда, не бувають гладкі, — згодився Опі-Кван, — ти добре їв, і це дивно. Ще жаден чоловік ніколи в світі не переборов берегового вітру й не вернувся назад після багатьох років.

— Я вернувся, — просто сказав Нам-Бок.

— Може ти тінь, блудна тінь Нам-Бока? Тіні вертаються.

— Я голодний, а тіні не їдять.

Але Опі - Кван ще вагався і збентежено тер собі чоло. Нам-Бок також видимо був збентежений і дивившись на рибалок, що стояли перед ним, ні в одних очах не бачив привіту. Чоловіки й жінки тихенько шепотіли щось одно до одного, діти полохливо, ховалися за спину старшим, собаки, наїжившись, підгинали хвости й підозріло його обнюхували.

— Я породила тебе, Нам-Бок, і вигодувала своїми грудями, коли ти був маленький, — заговорила Баск-Ван, підступаючи ближче, — і хоч ти тінь, хоч не тінь — а я дам тобі їсти.

Нам-Бок рушив був до неї, але юрба злякано й загрозово загомонала. Він спинився й вигукнув щось незнайомою мовою, подібне до «гаддам», і додав рідною мовою:

— Я не тінь, а людина.

— Хто може що знати про таємничий світ? — промовив Опі-Кван, ніби сам до себе, ніби й звертаючись до своїх земляків, — ось ми живемо, а ось за мить нас немає. Коли людина може обернутися в тінь, то чому й тінь не може обернутися в людину? Що ми можемо знати? Нам-Бок був, і його нема. — Це відомо, але хто може сказати, чи його тінь перед нами, чи він сам? . .

Нам-Бок прочистив горло.

— Давно це було, — заговорив він, — твого батька батько, Опі - Кване, пішов геть, і минуло чимало років перше, ніж він повернувся. Йому не відмовили місця коло вогнища. Кажуть . . . — він промовисто замовк. Усі жадібно чекали, що він скаже далі, — кажуть, — промовив знову Нам - Бок, обережно скеровуючи удар, — що Сипсип, його «klooch», подарувала йому двох синів після того, як він вернувся.

— Так, але він не мав діла з береговим вітром, — відказав на це Опі - Кван, — він пішов у глибінь країни; і це зрозуміло, що людина йде по землі туди й сюди.

— Так само й по морю. Але справа не в тому. Кажуть . . . що він оповідав дивовижні речі про те, що він бачив.

— Авжеж, він оповідав дивовижні речі.

— Я також маю багато дивного вам оповісти, — хитро сказав Нам-Бок і, зауваживши їхнє вагання, додав, — і подарунки в мене також є.

Він витяг з байдарки велику хустку, — надзвичайно виткану й чудову на колір, — і напнув її матері на плечі. Жінки аж скрикнули в захваті. Стара Баск-Ва-Ван м'яла в руках розкішний подарунок, гладила його рукою, зовсім по-дитячому щось мугикаючи собі під ніс.

— Він має що нам розповісти, — пробубонів Куґа.

— І подарунки в нього є, — додала котрась жінка.

Опі-Кван знав, що люди тепер аж не всидять на місці з цікавості, та й самому аж свербіло послухати, що має прибулець розповісти їм. — Улов був щасливий, — міркував він, — трану скільки хочеш..

Ходім, Нам-Бок, ми почастиємо тебе.

Двоє людей підняли байдарку собі на плечі й понесли її до вогнища. Нам-Бок ішов поруч з Опі-Кваном, а ввесь натовп услід за ними; декілька жінок забарились на хвилину й лишилися іззаду: їм закортіло помацати руками дивну хустку. Під час їжі розмовляли мало, але син старої Баск-Ва-Ван не раз ловив на собі допитливі погляди. Це його трохи бентежило.

Не через те, що він був дуже скромний, а через те, що сморід тюленячого трану відбивав йому апетит, і він боявся, щоб цього не помітили.

— Іж! Ти голодний, — наказував Опі-Кван. — Нам-Бок мружив очі й стромляв руку в величезний горщик з смердючою рибою.

— Ла, ла, не соромся. Цей рік тюлені добре ловились, а дужий чоловік завжди голодний. — Баск-Ва-Ван умочила надто якийсь несмачний на вигляд

кавалок лососини в тран і не пождавши, щоб він стік, ніжно простягла його своєму синові.

Почуваючи деякі ознаки того, що шлунок його далеко вже не такий, як був колись, Нам-Бок у розпачі покинув їсти, набив і закурив люльку. Його сусіди голосно чвакали й поглядали на нього. Мало хто з них міг похвалитися, що знайомий з дорогим зіллям. Іноді вони діставали його дуже потроху й дуже погане в ескімосів, на північ від них. Куга, сидючи поруч із Нам - Боком дав йому на здогад, що він не від того, щоб затягтись хоч разок і собі і, все ще жуючи, масними губами вп'явся в бурштиновий мундштук. Нам-Бок схопився рукою за живіт, і відхилив люльку, що йому віддавав назад Куга. — Нехай він лишить її собі, він з самого початку мав її подарувати йому. Люди, облизуючи пальці, ухвально поставились до такої щедрости.

Опі - Кван звівся на ноги.

— Тепер, о, Нам - Бок, ми попоїли й послухаємо, які ти нам розповідатимеш дивні речі.

Рибалки заплескали в долоні і, взявши в руки кожен якусь роботу, налагодились слухати. Чоловіки прикрашали списи та різьбили на кістках, жінки зшкрібали лій з волохатих тюленячих шкір і м'яли їх руками, або шили «tuclus» нитками з сухих жил. Очі Нам-Бокові перебігали по тому, що його оточувало, але не знаходили тої принади, якої він сподівався в своїх спогадах. Цілими роками своїх блукань він уявляв собі цю сцену й тепер почував розчарування. Злиденне, жалюгідне життя, — думав він, — хіба може воно дорівнятись до його життя останнього часу. Але йому хотілось хоч трохи зняти їм полуду з очей, і на цю думку його очі заблищали.

— Брати, — почав він трохи згорда, як людина,

що наміряється говорити про власні подвиги, — це було пізнього літа, одного з тих літ, що вже давно минули. Година стояла така сама, якої ми оце сподіваємось тепер. Ви всі затирили той день. Чайки літали низько. З землі віяв сильний вітер. Я незабаром побачив, що не подолаю його, зав'язав покришку байдарки, щоб не заливала вода, і так цілісіньку ніч боровся з бурею. Коли почало на зорю займатись, то землі не було видно, сама тільки вода навколо. Береговий вітер міцно мене тримав і зносив далі. Три ночі й три зорі поряд землі не було видно, і вітер мене не випускав.

Коли прийшов четвертий день; то я був як божевільний. З голоду я не міг узятися за весла, в голові паморочилось, а що вже спрага мене мучила, то й сказати не можна. Але вже море не було сердите, а з півдня повіяв лагідний вітер. Я озирнувся навкруги й побачив таку картину, що подумав, чи справді я не збожеволів.

Нам-Бок спинився й виколупав із зубів рештки лососини, що застрягли були в зубах... чоловіки, і жінки, забувши про роботу й повитягавши шиї, жадібно дивились на нього.

— Я побачив човна, величезного човна. Коли б з усіх човнів, що я їх коли бачив, зробити одного — то й то не вийшло б такого.

• Пролунали покрики недовіри. Куга, що мав за собою чимало років, похитав головою.

— Еге, коли б ця байдарка була пісчинкою, — казав далі задирливим тоном Нам-Бок, — і щоб таких байдарок було стільки, скільки тут піску на березі, — то й то з них не можна було б вибудувати такого великого човна, якого я побачив уранці четвертого дня. Його називали — шхуна. Це чудо, ця

велитенська шхуна йшла до мене, і на ній були люди.

— Стривай, о, Нам-Бок, — перебив його Опі-Кван, — які ж там були люди? Також великі?

— Ні, звичайні люди, такі, як ось ми з тобою.

— Великий човен плив швидко?

— Ого, ще й як швидко!

— Облавки високі, люди маленькі, — зробив засновок Опі - Кван, — а якими ж вони веслами гребли? Довгими?

Нам-Бок усміхнувся, вискаливши зуби.

— Весел не було, — сказав.

Роти пороззявлялись, і настало довге мовчання. Опі-Кван узяв у Кути люльку й два рази задумливо затагся. Котрась молодша жінка нервово засміялась, і всі на неї сердито озирнулись.

— То весел, кажеш, не було? — лагідно спитав Опі - Кван, повертаючи назад люльку.

— Південний вітер дув їм у спину, — пояснив Нам Бок.

— Так, але за вітром скоро не попливеш!

— У шхучи були крила — ось так. — Нам-Бок нарисовав на піску схему щогол і вітрил. Люди, зацікавившись, стовпились навколо. Віяв сильний вітер, і щоб було зрозуміліше, він схопив за кінці напнуту на матері хустку, й підняв її проти вітру. Вона напнулась, як вітрило. Баск-Ва-Ван лаялась, відбивалась, але кінчилось на тому, що вітром понесло злякану стару кроків на 20 і кинуло на купу нанесеного морем дерева. Чоловіки глибокодумно бурмотіди, що вони зрозуміли, коли враз Куга, відхиливши назад свою кудлату голову, голосно зареготав.

— Хо-хо-хо! Ну й дурна-ж це штука цей великий човен! Найдурніша в світі! Іграшка вітрові! Куди вітер, туди й вона. Ні один чоловік не може сказати, куди він пристане. Він пливе за вітром, а вітер дме скрізь, і невідомо, куди.

— Авжеж, це так, — промовив поважно й Опі-Кван, — за вітром, звісно легко пливати, але проти вітру доводиться добре працювати, а вони для цього навіть і весел не мають! Їм, цим людям на човні, й боротись нічим.

— Тай потреби немає, — сердито крикнув Нам-Бок, — шхуна так само легко йде й проти вітру.

— А що, — як ти кажеш, — примушує цю саму шх . . . шхуну рухатись? — спитав Куґа, уміло справившись з мудрим словом.

— Вітер, — була нетерпляча відповідь.

— Так! вітер виходить, жене цю шх . . . шхуну проти вітру? — Куґа підморгнув Опі - Кванові й серед загального сміху казав далі, — вітер дме з півдня й жене шхуну на південь. Вітер — проти вітру, дме разом і в той і в противний бік. Дуже просто. Ми розуміємо, Нам-Бок. Дуже навіть добре розуміємо.

— Ти дурень!

— Істина виходить з твоїх уст, — лагідно відповів Куґа, — я занадто довго не міг збагнути, а виявилось, що це звичайна річ.

Нам-Бокові стемніло лице. Він швидко вимовив кілька слів, яких вони ніколи досі не чули. Чоловіки знову взялися різьбити, а жінки — чистити оленячі шкури. Але Нам-Бок сидів, тісно стуливши губи. Йому не йняли віри, і він не хотів говорити.

— Ця шх . . . шхуна — байдуже спитав Куґа — зроблена мабуть з дуже великого дерева?

— З багатьох дерев, — коротко відрубав Нам-Бок, — я ж сказав, що вона була дуже велика.

Він знову понуро замовк. Опі - Кван штовхонув ліктем Кугу, той помалу, здивовано похитав головою й тихенько пробурмотів:

— Дуже, дуже дивно!

Нам-Бок піймався на гачок.

— Це ще що! — сказав він весело, — подивились би ви на пароплав! Як пісчинка маленька проти байдарки, а байдарка проти шхуни — так само шхуна маленька проти пароплава. До того ще він зроблений з заліза, геть увесь із заліза.

— Ні, ні, Нам-Бок, — крикнув старшина, — подумай сам, як це може бути? Залізо завжди тоне на дно. Ось послухай, я виторгував собі залізного ножа в старшини з сусіднього села. Учора він якось вислизнув мені з рук і пішов униз, що-раз усе глибше, аж на саме дно. Для всього є свій закон. Поза законом ніколи нічого не буває. Це ми всі знаємо. А крім того, всі речі одного якогось ґатунку мають свій осібний закон. Отже й залізо має свій закон. Зречися своїх слів, Нам-Бок, щоб ми не перестали тебе поважати!

— А проте це все так, — наполягав Нам-Бок, — пароплав увесь залізний, і не тоне.

— Ні, ні, цього не може бути!

— Я бачив на свої власні очі.

— У природі речей цього не буває.

— Скажи мені, Нам-Бок, — утрүтився Куга, боючись, що той так і не розкаже більше нічого, — скажи мені, яким же чином ці люди знають свій шлях у морі, коли не видно землі?

— Їм сонце показує шлях.

— Та як?

— Опівдні старшина шхуни бере таку річ, і крізь неї одним оком дивиться на сонце, а потім змушує сонце спускатися з неба на край землі.

— Та це ж чари! — скрикнув Опі - Кван, жахаючись такого святокрадства. Перелякані чоловіки піднесли руки вгору, а жінки аж застогнали. — Це чари! Недобре відхиляти з шляху велике сонце, що проганяє ніч, дає нам тюленя, лосося й теплу годину.

— А що з того, коли це навіть і чари? — розлютовано крикнув Нам-Бок, — я так само дивився крізь цю штуку на сонце й так само примусив його спуститися з неба.

Рибалки, що сиділи ближче до нього, повідсовувались далі, а жінка, що тримала коло грудей дитину, хапливо закривала її, щоб часом не впав на неї Нам-Боків погляд.

— А що ж було того ранку, на четвертий день, о, Нам-Бок, — нагадав Куґа, — того ранку, коли шх . . . шхуна підійшла до тебе? . . .

— У мене вже так мало лишилося сили, що я не міг відпливти від них. Мене взяли до себе на шхуну, увілляли мені в рот води й добре нагодували. Брати мої, ви два рази бачили білу людину. На шхуні були самі тільки білі люди, і стільки їх було, скільки в мене пальців на руках і на ногах. Вони були дуже добрі до мене, я підбадьорився й поклав собі розповідати вам потім про все, що я бачив. Вони навчили мене своєї роботи, добре годували й дали мені місце спати.

Минали дні по днях, а ми все пливли морем. Щодня старшина спускав сонце з неба й примушував його казати, де ми. Коли хвилі були не дуже сердиті, то ми ловили тюленів, і я дуже дивувався, що вони

викидали геть м'ясо й тран, а лишали самі тільки шкури.

Опі-Кванові аж скривило рота, і він саме намірився був висловити свою думку щодо такого марно-травства, коли Куґа штовхнув його, щоб він мовчав.

— Після цього тяжкого часу, коли сонце сховалось, і в повітрі став щіпатись мороз, старшина повернув ніс шхуни на південь. Знову потяглись дні по днях, ми все пливли на південь і на схід, не бачучи ніде й знаку землі. Коли ми були недалеко села, звідки люди питали . . .

— А як ви знали, що воно було недалеко? — спитав Опі-Кван, не маючи більше сили стримуватись, — аджеж землі не було видно?

Нам-Бок оскаженіло подивився на нього.

— Хіба я не казав, що старшина примушував сонце спускатися з неба?

Куґа втрутився й заспокоїв їх. Нам-Бок казав далі.

— Отже, коли ми були вже недалеко цього села, то знялась велика буря. Уночі ми були зовсім безпорадні й не знали, де ми.

— А ти ж допіру казав, що старшина знав?

— Заспокойся ти, Опі-Кване. Ти дурень і нічого не можеш зрозуміти. Я вже сказав, що вночі ми були зовсім безпорадні, коли враз крізь бурю я почув, як море б'ється в береги. Із страшним гуркотом ми вдарилися в берег, і я опинився в воді й поплив. Увесь берег був оточений скелями. На багато миль був один тільки клаптик улогої землі. Трапилось так, що я вгруз руками в пісок і видерся з прибою. Решта людей порозбивалась об скелі. Крім старшини нікого навіть не викинуло на землю, та й його я пізнав тільки по каблучці на пальці.

Коли розвиднилось, то від шхуни не лишилося й слідів. Я повернувся спиною до моря й пішов у глибінь країни, щоб роздобути собі їсти й хоч подивитись на людські обличчя. Коли я прийшов до першого будинку, то мене там впустили до хати й нагодували, бо я вмів уже говорити мовою білих людей, а вони завжди привітні. Будинок був більший за всі наші будинки й за будинки наших батьків.

— Мабуть величезний був будинок! — зауважив Куга, ховаючи своє недовіру під здивуванням.

— І багато дерева мабуть пішло, щоб збудувати такий будинок, — додав Опі-Кван, угадавши натяк.

— Це що! — зневажливо знизав плечима Нам-Бок, — які наші хатки проти того будинку, такий і він проти інших, що мені їх доводилось бачити.

— А люди також дуже великі?

— Ні, звичайні люди, такі, як ви та я, — відповів Нам-Бок. Я вирізав собі кийка, щоб зручніше ходити і, пам'ятаючи, що я повинен буду розповісти вам про все, я робив на ньому зазначки на кожного, хто там жив. Я там пробув багато днів. Мені дали роботу й заплатили гроші. Ви не знаєте, що воно таке, гроші — але вони — дуже добра річ.

Потім я пішов далі. Дорогою здибав я багато людей, і став робити маленькі зазначки, щоб усім стало місця. Коли враз я натрапив на дивну річ: на землі передо мною лежала залізна штаба, така, як рука завтовшки, а за крок від неї друга така сама.

— То ти, виходить, став багатою людиною, — сказав Опі-Кван, — залізо дорожче за все на світі. Можна було зробити багато ножів.

— Ні, воно було не моє.

— Ти його знайшов, і за законом воно твоє.

— Зовсім не так. Це залізо покладали білі люди. А

крім того ці штаби були такі довгі, що їх не міг би піднести жоден чоловік, — навіть кінця їм не було ніде видно.

— Нам-Бок, щось у тебе занадто багато заліза, — застеріг Опі-Кван.

— Мені самому було важко повірити своїм очам, але не вірити я не міг. І поки я стояв і дивився . .

— він зразу повернувся до старшини — Опі-Кване, ти чув, як морський лев реве сердито? Уяви собі тепер у своїй голові, що морських левів стільки, як хвиль у морі, і уяви, що з них усіх зробили одного лева, і що він заревів. Ось такий рев я тоді почув.

Почались голосні здивовані вигуки, а в Опі-Квана, як звисла нижня щелепа, так і лишилась.

— Здалеку з'явилось страховище, таке завбільшки, як тисяча китів, — оповідав далі Нам-Бок, — воно було однооке, блювало димом і страшенно голосно ревла. Мені з переляку затремтіли ноги, і я побіг стежкою між двома штабами. Але воно, це страховище мчало за мною як вітер, і коли я перескочив через залізну штабу, то я вже почував на лиці його гарячий подих . . .

Опі-Кван налагодив свою щелепу. — Потім, потім що, Нам-Бок?

— Воно промчало залізними штабами, не зачепивши мене і коли ноги могли знову тримати мене, то воно вже зникло з очей. У тій країні воно — звичайнісінька річ. Ні жінки, ні діти навіть не бояться його. Люди змушують їх, цих страховищ, працювати на себе.

— Так, як ми своїх собак? — спитав Куга з іскрою недовіри в очах.

— Авжеж, так, як ми примушуємо своїх собак.

— А як же вони розводять ці — ці страховища?
— спитав Опі-Кван.

— Вони їх зовсім не розводять. Вони самі роблять їх з заліза, годують камінням і напувають водою. Каміння обертається в огонь, а вода — в пару. Ця пара з води диханням виходить їм з ніздрів і . . .

— Стривай, стривай, о, Нам-Бок, — перебив його Опі-Кван, — годі з нас цих чудес. Розкажи нам краще про щось інше. Ми втомилися слухати про те, чого ми не можемо зрозуміти.

— Невже ви не розумієте? — спитав у розпачі Нам-Бок.

— Ні, ми не розуміємо, — скаржились і чоловіки, і жінки, — не можемо зрозуміти.

Нам-Бок подумав про складні жнивварські машини про ті машини, що дають образи живих людей і говорять їхніми голосами — і почував, що його нарід нічого цього не зрозуміє.

— Як мені сказати вам, що і я їздив цим самим страховищем, — з гіркістю промовив він.

Опі-Кван підніс руки долонями вгору на знак своєї недовіри. — Кажі далі! оповідай, ми слухаємо.

— Я сів на це страховище й дав грошей . . .

— Ти ж сказав, що йому дають каміння.

— І ще раз, ти дурень. Я казав вам, що гроші — така штука, про яку ви нічого не знаєте. То я цим страховищем об'їхав усю країну, повз багато сел і дістався до величезного села, що стояло коло солоного морського рукава. Там покрівлі будинків здіймалися до самих зір, хмари пробігали повз них, і скрізь дим дим і дим. У цьому селі весь час був такий гомін, неначе море ревило в бурю, а людей

стільки, що я шпурнув свого кийка й забув про зазначки.

— Коли б ти робив маленькі, то міг би дати нам звіт, — сказав з докором Куга.

Нам-Бок розлючено обернувся до нього

— Коли б я робив маленькі зазначки! . . . слухай ти, Куга, різьбярю на кістках! Коли б я робив найменші зазначки — то мого кийка, двадцятьох кийків би не стало, усього наносного лісу між нашим і сусіднім селом не стало б! Коли б вас усіх, жінок і дітей, також було в двадцять раз більше, коли б у вас було по двадцятую рук у кожного, і в кожній руці по двадцятую кийків і ножів — то й то не можна було б зробити зазначок на всіх тих людей, що я бачив — така сила їх була, і так вони швидко рухались туди й сюди.

— Стільки людей не може бути навіть у цілому світі, — заперечив Опі-Кван, він був приголомшений, і його розум відмовлявся йому служити.

— Що ти там можеш знати про весь світ, та про те, який він великий? — з досадою сказав Нам-Бок.

— У одному місці ніколи не може бути стільки людей.

— Хто ти такий, що говориш, чого не може бути, а що може бути?

— Та це само собою зрозуміло, що стільки людей не може жити в одному місці. На морі не лишилось би вільного місця від їхніх човнів, і вони в один день би виловили всю рибу, а постім їм нічого було б їсти.

— Еге, здавалось би, що воно справді так, — згодився Нам-Бок, — а проте все було так, як я кажу. Я бачив усе на власні очі і шпурнув геть мого кийка.

Він смачно позіхнув і звівся на ноги.

— Я приплив здалеку. День був довгий, і я змо-

рився. Я хочу спати. Завтра ми поговоримо про те, що я бачив ще.

Баск-Ва-Ван зашкутильгала до свого «ігло». Вона і пишалася з свого надзвичайного сина, і побоювалася його.

Коли вони прийшли, то вона поклала його на брудні, смердючі шкури. А чоловіки ще сиділи коло вогнища. У них відбувалася нарада, і вони довго розмовляли півголосом і шепталися один з одним. Минула година, друга. Нам-Бок міцно спав, а розмова все точилася. Вечірнє сонце спускалось на північний захід. Об одинадцятій годині вночі, коли воно стояло на півночі, старшина й різьбяр на кістці підвелися з своїх місць, покинули нараду й пішли розбудили Нам-Бока. Він, кліпаючи очима, подивився на них і повернувся на другий бік, наміряючись знову заснути. Опі-Кван схопив його за руку і ласкаво, але рішуче, став трясти, аж доки він зовсім не прочумався.

— Ходім, Нам-Бок! — наказав він, — уставай, час уже!

— Знову їсти? — крикнув Нам-Бок, — ні, я не голодний! Ідїть і їжте собі самі, а мені не заваджайте спати.

— Уже час, іди! — гримнув Куґа.

Але Опі-Кван заговорив лагідніше.

— Ти був мені товаришем, коли ми обоє були хлопчиками, — сказав він, — ми разом ганялися за тюленьями, разом витягали з неводів лососїв. Ти врятував мені життя, Нам-Бок, коли море склепилось надо мною й почало засмоктувати мене вниз, до чорних скель. Ми разом голодували, тремтіли з холоду і, залізши під одну шкуру, грїлись, притиснувшись одно до одного. Усе це, і моя приязнь до

тебе змушують мене тяжко мучитись тим, що ти повернувся таким надзвичайним брехуном. Ми не можемо зрозуміти, і нам морочиться в голові від твоїх оповідань. Це недобре. Ми довго про це говорили в Раді й ухвалили відіслати тебе назад. Наші голови знову стануть міцні й ясні, і ми не будемо сушити їх тим, чого не розуміємо.

— Ті речі, що ти нам про них оповідаєш — тіні, — втрутився Куга, — із царства тінів ти приніс їх, і в царство тінів мусиш повернути їх. Твоя байдарка готова, і все плем'я чекає. Ніхто не піде спати, доки ти не вийдеш.

Нам-Бок був вражений і уважно слухав старшину.

— Якщо ти Нам-Бок, — казав Опі-Кван, — то ти страшний і дивний брехун; а якщо ти тільки тінь Нам-Бокова, то ти оповідав нам про тіні. Але живим людям недобре багато знати про тіні. Те велетенське село, що ти про нього говориш, є не що, як оселя тінів, як нам здається. Там живуть душі померлих, що їх далеко більше, аніж живих. Але померлі не повертаються назад. Ніколи ніхто з них не повертався, oprіч тебе, з твоїми дивовижними оповіданнями: Не годиться їм приходити до нас, і коли ми це дозволимо, то клопоту не обкидаємось.

Нам-Бок добре знав свій нарід і знав, що голос Ради — всесильний, через те й не протестував. Його відвели на берег, посадовили в байдарку й сунули в руки весло. Якийсь самотній відсталий птах летів до моря. Прибій глухо й ліниво бився в пісок. Тьмяний присмерк навис над берегом і над морем. На півночі сонце, загорнене в криваво-червоний туман, ледве жевріло. Чайки низько шугали. З берега віяв холодний, рвучкий вітер. Темні купи хмар віщували негоду.

— З моря прийшов ти, — казав Опі-Кван, виспівуючи як оракул, — і в море підеш ти. Така рівновага життя. Усе підлягає закону.

Баск-Ва-Ван пришкутильгала до краю води, вкритого піною прибою й крикнула.

— Благословляю тебе, Нам-Бок, за те, що ти згадав про мене.

Куга, що встиг уже спустити в воду байдарку, здер хустку в старої з плечей, і кинув її в байдарку.

— Холодно довгими ночами, — заголосила вона, — і мороз боляче хапає за старі кістки.

— Це тінь, — відповів їй різьбяр на кістці, — а тіні не гріють! — Нам-Бок звівся на ноги, щоб краще його було чути.

— О, Баск-Ва-Ван, мати, що привела мене на світ! — крикнув він, — послухай слів Нам-Бока, твого сина. У байдарці є місце для двох. Твій син хоче, щоб ти пішла з ним. Його шлях простує туди, де риби й трану багато, туди, де не досягає мороз, де життя легке, а речі з заліза роблять роботу замість людей! Підеш зо мною, о, Баск-Ва-Ван?

Вона з хвилину вагалась. Байдарка тихо відпливала від берега, що-раз далі, і стара крикнула їй у слід тремтючим голосом.

— Я вже стара, Нам-Бок, і незабаром я перейду сама в царство тінів. Проте я не хочу йти до них перше, ніж настане мій час. Я стара, Нам-Бок, і я боюсь.

Парус світла впав на тьмяну воду й осяяв людину й човна золотом і пурпуром.

Юрба на березі замовкла. Чути було тільки, як стогнав вітер, та квилили, летючи низько над морем, чайки.

ВОЛОДАР НЕЧИСТОЇ СИЛИ

Ціле сельбище хвилювалось. Жінки стояли купками й сокотіли верескливими, проразливими голосами. Чоловіки мали похмурий і замислений вигляд. Навіть на собаках відбився загальний настрій: вони якось безпорадно плутались попід ногами й з першою ж тривогою ладні були мчати в ліс. Саме повітря неначе було напоєне якоюсь підозріливістю. Ніхто не певен був що-до свого сусіда, і кожен знав, що на нього всі також дивляться з недовірою. На що вже діти, та й ті принишкли і вгамувались. Спричинився до всього маленький Ді-я; його добре відлупцювала спочатку мати, Гунія, а потім і батько, Бавн, і він тепер хлипав і безнадійно дивився на світ з-під великого човна, перекиненого на березі.

Та ще лихові на додачу, Сканду, шаман, упав у неласку, і не можна було скористатися з його чаклування, щоб знайти злодія. І справді, місяць тому він обіцяв гожий південний вітер, і все плем'я налагодилось на потlach у тонкін; а Таку Джим, то навіть витратив на це всі свої гроші, що заощадив за 20 років. Але коли настав призначений день, то враз несподівано повіяв лютий північний вітер. З трьох човнів, що наважились вийти в бурхливе море, один перекинувся на хвилях, а двоє розбилось об скелі — при цьому втопилась одна дитина. Шаман пояснив свою помилку тим, що витяг мотузка не з того мішка, що треба, але ніхто його не хотів слухати, й перестали

носити йому на почески рибу, м'ясо й шкури. Він замкнувся і, як усі гадали, постив і гірко каювся за свою помилку. А в дійсності він собі дуже добре їв, — у ямі в нього приховано чимало всяких припасів, — і роздумував про несталість і мінливість юрби.

У Гунії пропали уквивала, такі добрі, грубі й теплі уквивала. Гунія так пишалась ними, а надто ще через те, що дістались вони їй дуже дешево. Треба було бути тільки таким дурнем, як отой Ти-Кван, із сусіднього села, щоб віддати їх мадо не даремне. Вона, звісно, не знала, що ці уквивала належали колись англійцеві, що то після того, як його вбито, катер Американських Сполучених Штатів довго обнюхував увесь берег, а його шлюпки пихкали й фуркали по всіх пустельних протоках. Гунія не догадувалась, що Ти-Кван квапився спекатись цих уквивал, боючись, щоб уряд не притяг до суду його родичів, і спокійно могла пишатись ними. Жінки їй заздрили, і її гордість не мала меж. Про уквивала говорили не в самому тільки селі, а слава про них пішла по цілому узбережжю Аляски, від Голяндської гавани аж до св. Марії. Її тотем став відомий, її ім'я було на устах у чоловіків, чи коли вони ловили рибу, чи сиділи за трапезою: все згадувалося за те, які вони напрочуд м'які й теплі. І враз вони пропали, так таємниче пропали.

— Я їх порозстелювала коло стіни проти сонця й вернулась у хату, — тисячний раз оповідала Гунія. — Ви знаєте, о сестри, Ді-я завжди краде в мене тісто й їсть сирове борошно. Ну, я й вернулась, а він устромив голову в великий чавун, перекинувся догори ногами та так і стоїть. А ноги гойдаються як те гілля на дереві у бурю. Я його витягла й стук-

нула двічі головою в двері, щоб краще затямив. Дивлюсь — а укривал уже нема.

— А укривал уже й нема! — жахаючись шепотіли жінки.

— Велика втрата! — сказала одна.

— Ніколи таких укривал не було! — зауважила друга.

— Ми всі тебе жаліємо, Гуніє, — додала третя.

Але в душі жінки були раді, що ненавидні укривала, через які стільки було неладів, зникли.

— Я тільки порозкладала їх проти сонця... — почала тисяча перший раз оповідати Гунія.

— Так, так, — перебив її Бовн, бо йому вже надокучило слухати те самє, — у селі не було нікого чужого, з інших сел, виходить, що це хтось свій, з нашого таки плем'я загарбав до своїх рук наші укривала.

— Та як же це може бути? — хором відповіли обурено всі жінки, — хто ж наважиться на таке?

— Ну, то може нечисті сили взяли їх, — сказав Бовн з тупим виглядом і крадькома поглянув на них.

— Нечисті сили! — на це страшне слово голоси враз притихли, і всі злякано подивились одна на одну.

— Авжеж, — підтакнула Гунія, і вся її потайна злість виявилась у цій хвилиній злорадості. — Клок-Но-Тонові вже подали звістку й послали міцні весла. З вечірнім припливом він буде тут.

Купка жінок розсипалась, і страх обгорнув усе село. З усіх них найгірше було — це нечисті сили. Із цими таємними, невидимими силами боротись могли самі тільки шамани. Ні чоловік, ні жінка, ані дитина не могли знати аж до самого часу дослідження, чи не володіють діяволи їхньою душею. Із

усіх шаманів Клок-Но-Тон, що жив у сусідньому селі, був найстрашніший, Ніхто не виявляв більше за нього нечистої сили, і ніхто так не катував своїх жертв, як він. Одного разу він навіть знайшов нечисту силу в тілі трьохмісячного немовляти, та ще й уперту нечисту силу! Її пощастило вигнати тільки після того, як дитина пролежала цілий тиждень на терновому гіллі. Тіло потім викинули в море, але хвилі все прибивали його назад, і воно поверталось, неначе якесь прокляття, аж доки двоє дужих людей не відважились під час відпливу якнайдалі відволокти його і втопити.

Гунія послала по цього Клок-Но-Тона! Далеко було б краще, коли б їх власний шаман Сканду не впав у неласку, бо він не такий суворий: всі знають, як він вигнав двох діаволів з чоловіка, що потім мав семеро здоровісіньких дітей. Але Клок-Но-Тон!.. Люди тремтіли від страшного передчуття, тільки подумавши про нього. Кожен почував себе центром, що на нього звернені виявні погляди всіх, і сам так само дивився на інших. Усі геть почували це, окрім Сайма. Але Сайм відомий глузівник, і напевне погано йому колись прийдеться! Цієї певності не могло похитнути навіть те, що йому тепер так у всьому щастило.

— Хо-хо-хо! — реготав він: — діаволи й Клок-Но-Тон! Так кращого діавола, як він сам, не знайдеться по всьому Тлінкетському краю!

— Ти зовсім дурень! Він іде сюди з усіма своїми чарами й чаклуваннями. Прикуси хоч тепер свого язика коли не хочеш, щоб тебе спобігло якесь лихо й скоротились твої дні на землі.

Так казав Ла-Ла, що його прозивали шахрасм, але Сайм тільки глузливо реготав.

— Я Сайм, я не звик боятись, я й темряви не боюсь. Я сильний чоловік, такий самий, як був мій батько. У мене здорова голова. Ні ти, ні я, ніхто з нас не бачив на свої очі невидимої нечистої сили. .

— Але Сканду бачив, — переконано сказав Ла-Ла.
— А також і Клок-Но-Тон . . . Усі це знають.

— А як ти сам про це знаєш, дурного батька сину? . . — крикнув Сайм, і волів'ячий карк йому почервонів від припливу крові.

— З їхніх власних слів навіть.

Сайм пирснув.

— Шаман так само тільки чоловік, як і всі люди, і його слова можуть бути такі самі брехливі, як твої й мої. Пху . . . пху і ще раз пху! А оце твоїм шаманам і твоїх шаманів діволам! Ось! Ось!

Ляскаючи пальцями на один бік і на другий, Сайм пройшов крізь натовп, що злякано наперед розступався перед ним.

— Добрий рибалка й відважний ловець, але кепська людина, — сказав хтось.

— Так, а живе непогано, — роздумливо зауважив другий.

— Отже, виходить, краще бути поганим і жити добре, — обізвався через плече Сайм, — коли б ви всі стали такими поганими, то й шаманів би не треба було. Ех ви! Діти, що бояться темряви!

Сайм не перестав задирливо реготати й тоді коли з вечірнім припливом прибув сам Клок-Но-Тон. Він не втримався, щоб не поглузувати, коли шаман, виходячи на берег, спотикнувся на піску. Клок-Но-Тон, насупившись, подивився на нього скоса і, не вітаючись ні до кого з тих людей, що вийшли проти нього, подався просто до хати Сканду.

Як вони зустрілись — ніхто не знає. Доки обидва

чаклуни були вкупі, усі тримались на поважній відстані й пошепки перемовлялись.

— Привіт тобі, о Сканду, — пробурмотів Клок-Но-Тон, не знаючи, як його будуть вітати.

Він був як велетень здоровий і важко здіймався над маленьким Сканду, що його тоненький голосок долинав до нього, як тихеньке, далеке сюрчання коника.

— Привіт і тобі, о Клок-Но-Тоне, — відповів Сканду, — день твого приходу щасливий для мене.

— Проте, здавалося б . . . — Клок-Но-Тон замовк, вагаючись.

— Так, так, — нетерпляче перебив його маленький шаман, — у мене настали кепські часи, іншим разом я не стояв би й не дякував тобі за те, що робиш мою роботу.

— Це мені прикро, друже Сканду . . .

— Не треба, не треба! Я радий, Клок-Но-Тоне!

— Я поділюся з тобою тим, що мені дадуть.

— Не треба й цього, добрий Клок-Но-Тоне, — промимрив Сканду й підніс із благанням руку, — це я твій раб, і тепер на всі дні я буду сповнений одного бажання допомагати тобі . . .

— Так само як і я . . .

— Як і ти допомагаєш мені тепер.

— Нехай буде так. Але справа, видно, погана з цими уквивалами, що належали жінці Гунії ? . . .

Він навмисне запнувся, ставивши це питання. На губах Сканду промайнула сіра, ледве помітна посмішка. Він звик читати в душах людських, і вони здавались йому занадто нікчемними.

— Ти завжди вживаєш таких гострих заходів, що безперечно незабаром виявиш злодія.

— Авжеж, звісно, варто мені тільки глянути на

нього, і я зараз пізнаю, — сказав Клок-Но-Тон і замовк вагаючись. — Чи тут був хто з інших місць? — спитав він.

Сканду похитав головою. — Дивись, хіба не розкішний *muclus*?

Він підняв покривало з тюленьчої й моржевої шкури. Клок-Но-Тон став розглядати його з захованим інтересом.

— Була тут одна справа, секретна — і я одержав його.

Клок-Но-Тон, уважно слухаючи, кивнув головою.

— Я одержав його від одного чолсвіка, Ла-Ла. Надзвичайний чоловік, і я не раз думав собі . . .

— Що? — не витримав Клок-Но-Тон.

— Я не раз думав, — знову промовив Сканду; голос йому стих, і він знову замовк. — Чудовий день сьогодні, і в тебе надзвичайні засоби, Клок-Но-Тоне.

Лице Клок-Но-Тонові засвітилось.

— Ти велика людина, Сканду, шаман над усіми шаманами! Я підую. Я завжди буду пам'ятати про тебе. А цей чоловік, Ла-Ла — надзвичайна людина, як ти кажеш!

На губах Сканду промайнула ще сіріша, ще менш помітна усмішка. Він зачинив двері за своїм гостем і замкнув їх на подвійний засув.

Сайм лагодив свого човна, коли Клок-Но-Тон з'явився на березі. Він відірвався від роботи, з чванливим і задирливим виглядом наладував свою рушницю й поклав коло себе.

Шаман побачив це й голосно крикнув.

— Нехай усі люди зйдуться сюди, на це місце. Це наказує Клок-Но-Тон, той, що шукає й виганяє нечисту силу.

Спочатку він мав зібрати людей у Гунії в хаті, але

треба було, щоб усі зійшлись, а він дуже непевен був, чи прийде Сайм, і не хотів ускладняти справи. — Краще дати Саймові спокій, — подумав Клок-Но-Тон, — він шкодить на здоров'я кожному шаманові.

— Приведіть жінку, Гунію! — звелів він, люто перебігаючи очима по всіх, що стояли навколо нього. Під його поглядом кожному по спині пробігали дрижаки.

З натовпу шкутильгаючи вийшла Гунія. Вона спустила голову й відвернула очі в бік.

— Де твої укривала?

— Я порозкладала їх проти сонця, аж дивлюсь — а їх уже немає, — заголосила вона.

— Так?

— А все через того Ді-я.

— Так?

— Я його добре відчухрала, і йому ще натруситься. Це через нього таке лихо спобігло нас, бідних людей.

— Укривала! — хрипло заревів Клок-Но-Тон, передчуваючи, що вона захоче зменшити йому плату.

— Укривала, жінко! Ми знаємо про твоє багатство!

— Я тільки розстелила їх проти сонця, — загугнявила вона, — Ми люди бідні . . . у нас нічого немає . . .

Клок-Но-Тон раптом неначе застиг. Його лице огидно перекривилось, і Гунія з жахом відсахнулась назад. Але він із заковченими очима і звислою щелепою так прожогом скочив уперед, що вона спіткнулась, упала й полізла йому під ногами. Він розмахнув руками, дико бив ними в повітрі, і все його тіло корчилось і звивалось, неначе з якогось болю. Видимо йому прикинулась чорна неміч — на губах виступила піна, і все тіло здригалося в корчах.

Жінки почали жалібно голосити, коливаючись уперед і назад, а чоловіки один по одному так само віддалися загальному збудженню. Один тільки Сайм був спокійний. Примостившись зверху на човні, він з глузливою посмішкою спостерігав те, що відбувалось. Кров предків говорила і в ньому, але він заприсягся найстрашнішою своєю присягою, що не втратить мужности. На Клок-Но-Тона страшно було дивитись. Він шпурнув своє уквивало, здер із себе всю одягу й геть був голий, тільки підперізка з орлячих кігтів висіла йому на стегнах. З криком і завиванням, з довгим, чорним як ніч, розпущеним волоссям він скажено скакав навкруги. У його шалі був якийсь дикий ритм. Коли цей його шал перейшов на тих людей, що його оточували, і вони стали похитуватись у такт із ним і викрикувати в унісон з його голосом, то він раптом сів на землю й простяг руку з довгим, як коготь, пальцем. По юрбі пролетів тихий стогін, як за вмерлим. Люди стояли, скулившись, з підкошеними ногами й дивились, як повз них повільно посувався страшний палець. Разом з ним ішла смерть, а життя лишалося ззаду. Ті, що їх він минув, не відриваючи очей, стежили за його рухом.

Нарешті з страшним викриком фатальний палець спинився на Ла-Ла. Той затремтів, як осиковий листок. Він уже бачив, що він мертвий, що його майно поділено, його жінка замужем за його братом. Він силкувався заговорити, виправдатись, але язик ніби зав'яз між зубами, а від нестерпучої спраги неначе хто піску насипав у горло. Клок-Но-Тон, зробивши своє діло, здавалось, наполовину знепритомнів, але він ждав і, приплющивши очі, слухав, коли пролунає дикий рев, коли люди, як ті вовки

кинуться на тріпотливу жертву. Але замість цього була тиша, потім долинув звідкись придушений сміх, він швидко зростав і незабаром з усіх сторін до неба лунали вибухи нестримного реготу.

— Що? Чого ви? — крикнув шаман.

— Ха-ха-ха! — реготали навкруги, — кепські твої чари, Клок-Но-Тоне!

— Усім відомо, — гворив заникуючись Ла-Ла, — що вісім довгих нудних місяців я пробув далеко відси, полював на тюленів із сивашськими ловцями. Я повернувся оце тільки сьогодні. Укривала в Гунії зникли ще перше ніж я прибув.

— Цьому прада! — кричали всі в один голос, — укривала щезли перше, як він прийшов.

— Ти нічого не одержиш за своє накликування, бо з нього не вийшло нічого путнього, — виголосила Гунія, звівшись раптом на ноги й видимо страждаючи від свого смішного становища.

Але Клок-Но-Тон не чув її. Він бачив перед собою обличчя Сканду з невиразною сірою посмішкою, чув його голос, тихий, як далеке сюрчання коника. «Я одержав його від одного чоловіка, Ла-Ла, і я не раз думав... чудовий день сьогодні, і в тебе надзвичайні способи...»

Клок-Но-Тон кинувся повз Гунію, і всі розступились і дали йому дорогу. Сидячи на верху свого човна, Сайм посилав йому вслід глузливі уваги, жінки сміялись йому в очі, зневажливі й глумливі вигуки лунали за ним, але Клок-Но-Тон не зважав ні на що й мчав до будинку Сканду. Він застукотів кулаками в двері, викрикуючи всякі прокляття. Відповіді не було, тільки в павзах між Клок-Но-Тоновими вигуками долинав голос Сканду, що вимовляв якісь чарівні промови. Клок-Но-

Тон скаженів, як навіжений, але коли він схопив величезного каменя й взявся вибивати двері, то з натовпу долинув гнівний гомін. Він зрозумів, що серед цих людей він загубив і свою владу й пошану. Коли один хтось із юрби, а потім другий нагнувся й підняв каменя, то його охопив звірлий страх.

— Не займай Сканду! Він — тямущий чоловік, — крикнула жінка.

— Краще забирайся собі геть, у своє село, — порадив загрозово чоловік.

Клок-Но-Тон повернувся й спустився на берег, оточений юрбою. У серці йому клекотіла лють, а в голові була свідомість, що ззаду він зовсім беззахисний. Але жадного каменя не кинуто в нього. Діти, глузуючи скакали йому попід ногами, у повітрі стояв регіт, з усіх боків чути було знущання — і цим усе й обмежилось. Але він заспокоївся тоді тільки, як уже відплив далеченько від берега. Вирівнявшись на весь свій зріст, він посилав безцільні прокльони до села, до його пожильців, а найбільше до Сканду, що пошив його в дурні.

А на березі тим часом уся юрба зійшлась перед дверима Сканду, кликала, благала й просила його всіма голосами. Примусивши пождати довгенько, він вийшов нарешті й підніс руку.

— Ви мої діти, а через те я прощаю вам. Але щоб мені цього більше не було! Це останній раз ваша легковажність проходить вам безкарно. Те, що ви хочете, буде вам. Я це вже знаю. Цієї ночі, коли місяць заховається, щоб глянути на Великого Мерця, нехай усі зйдуться в темряві перед хатою Гунії. Злодій виявиться й прийме заслужену кару. Я сказав.

— І нехай це буде смерть! — крикнув Бовн, — за всі ті тортури й ту ганьбу, що він заподіяв нам.

— Нехай буде так, — відповів Сканду й зачинив за собою двері.

— Тепер усе відкриється й зясується, і ми будемо мати спокій, — обізвався Ла-Ла, пророчим тоном.

— І це все завдяки Сканду, маленькому чоловічкові, — зневажливо всміхнувся Сайм.

— Завдяки науці Сканду, маленького чоловічка, поправив його Ла-Ла.

— Дурне кодро — ці люди Тлінкентського плем'я, — Сайм сильно вдарив себе по стегні, — ну, як це можна зрозуміти, що дорослі жінки й сильні чоловіки можуть плазувати в болоті, слухаючи казок і думаючи про нечисту силу.

— Я бував у бувальцях, — промовив Ла-Ла, — я плавав по глибоких морях, бачив чудеса і знаю, що такі речі існують. Я, Ла-Ла...

— Шахрай!

— Авжеж, так мене прозивають, але моє справжнє, правдиве ім'я було б «далекий мандрівник».

— Я так далеко не їздив... — почав був Сайм.

— А через те й прикусив свого язика, — відрубав Бовн, і вони обоє розійшлись розгнівані.

Коли згас останній срібний промінь місяця, то серед юрби, що зійшлась навколо хати Гунії, з'явився Сканду. Він ішов швидко легкою ходою і при світлі каганця було видно, що він ішов з порожніми руками, без калаталок, без машкар, без ніяких причандалів шаманства. Тільки великий сонний крук був у нього під пахвою.

— Назбирали дерева на огнище? Нехай усі бачать, що буде! — сказав він.

— Назбирали, — відповів Бовн, — дерева багато.

— Гаразд! Тепер слухайте уважно. Слів моїх буде небагато. Я приніс з собою Джекса крука. Він віщує і вгадує тасмниці. Я посаджу його в темряву під чорний горщок Гунії, в найдальший куток її хати. Світло погасимо. Усе буде зовсім немудро. Один по одному ви увійдете в хату й покладете руку на горшка, подержите, поки встигнете зідхнути раз, і підете собі. Коли злодієва рука торкнеться горшка і буде близько коло крука, то Джелкс закричить, або чимсь іншим виявить свою мудрість, хто його знає як. Нагодились?

— Гаразд! Я буду по черзі викликати кожного на ймення, аж доки не викличу всіх.

Ла-Ла викликано першого, і він зразу пішов. Усі наставили вуха, і серед тиші було чути, як під його ногами затріщали старі, розхитані мостини. Та й годі. Джелкс не крикнув і не виявив себе нічим. Після Ла-Ла пішов Бовн, бо дуже можлива річ, що людина, розсердившись на сусідів, украде свої власні укривала, щоб оганьбити й засоромити їх. Потім пішла Гунія, за нею інші жінки й діти, але всі без ніяких наслідків.

— Сайм! — вигукнув Сканду.

— Сайм! — ще раз повторив.

Але Сайм не поворухнувся.

— Ти що боїшся темряви? — злісно крикнув Ла-Ла, що його неповинність уже не мала сумніву.

Сайм засміявся уриваним сміхом.

— Я сміюся з цієї дурниці, — сказав він, — проте я піду, звісно, не через те, що вірю в чудеса, а щоб показати вам, що нічого не боюся.

Він сміливо увійшов у хату і, вийшовши, весь час глузував.

— Колись ти вмреш зовсім несподівано для себе

самого, — прошепотів у справедливому обуренні Ла-Ла.

— Не маю сумніву, — була легковажна відповідь, — через шаманів та через глибоке море мало хто з нас умирає на своєму ліжку.

Половина людей щасливо перебула спробою, і ледве стримуване збудження дійшло болючого напруження. Коли прийшло дві третини людей, то одна молода жінка, що була вагітна першою дитинсю, не витримала. Її жах виявився в гістеричному сміхові й криках.

Нарешті прийшов ряд останньому — і знову нічого. Цим останнім був Ді-я, — інакше, звісно, не гомло й бути. Гунія звернулася з жалібним зойком до зір, а всі інші відсахнулись від нещасливого хлопця. Він був напівживий з переляку, і ноги під ним підгинались. На порозі він захитався і мало не впав. Сканду штовхнув його в двері й зачинив. Минуло чимало часу. Чути було тільки, як плакав хлопчик, тоді заскрипіли повільні кроки в далекий кутток, потім павза і такі самі кроки назад. Двері відчинились, і він вийшов. Нічого не трапилось, а він був останній.

— Запаліть вогнище! — звелів Сканду.

Ясне полум'я звилось вгору й освітило обличчя всіх людей, що стояли навколо. На них ще були сліди пережитого страху й видно було важкий сумнів.

— Знову нічого не вийшло, — хрипко прошепотіла Гунія.

— Так, не вийшло, відповів Бовн, — Сканду — старий. Нам треба нового шамана.

— Куди ж ділась Джелксова мудрість? — глузливо сказав Сайм на вухо Ла-Ла.

Той ніяково потер собі лоба й помовчав. Сайм гордо випнув груди й хвастливо звернувся до шамана.

— Хо-хо-хо! Нічого з того не вийшло, як я й казав!

— Так здається! Так здається, — лагідно відповів Сканду. — І це здається дивним для всякого, хто не знає таємних наук.

— А для тебе? — почувлось зухвале питання.

— Може й для мене. Сканду говорив лагідно. Навіть його повіки спускалися що-раз нижче й затуляли йому очі. — Я маю на увазі іншу спробу. Тепер усі чоловіки, жінки й діти, геть усі піднесіть угору свої руки!

Наказ був такий несподіваний і такий рішучий, що юрба враз безсуперечно послухалась. Усі руки піднесли над головою.

— Тепер дивіться кожен на руки іншим! Усі дивіться! — командував Сканду — так щоб...

Заглушливий регіт, що в ньому було більше люти, покритив його слова. Натовп дивився на Сайма. У всіх, крім нього, руки були чорні, в сажі, тільки його рука не була замащена об брудний горщик Гунії.

— Брехня! — крикнув він, — брехня! Я нічого не знаю про укривала Гунії.

Другий камінь ударив його в лоб, третій просвистів над головою. З усіх сторін линув лютий заглушливий рев, усі нагинались і шукали на землі каміння. Сайм захитався й неначе осів.

— Це був жарт! — кричав він, тільки жарт. Я взяв їх на жарт.

— Кажі, куди ти їх заподіяв? — гострий, вере-

скливий шаманів голос, як ножем перерізав гомін і крики.

— У мене вдома, в шкуряному клунку, в тому, що висить на жердці під покрівлею, — була відповідь, — але ж це був жарт, кажу тобі, тільки...

Сканду зробив знак головою, і в повітрі градом полетіло каміння.

Саймова жінка, уткнувшись головою в коліна, мовчки плакала, а його маленький хлопчик з криком і сміхом кидав і собі каміння, як і всі інші.

Надійшла, коливаючись, Гонія. Вона несла дорогоцінні укривала. Сканду спинив її.

— Ми бідні люди і маємо дуже мало, — захлипала вона, — не будь до нас жорстокий, о Сканду!

Люди відійшли від накиданої купи каміння, що ще здригалась, і дивились на них.

— Я не маю такого звичаю, добра Гуніе, — відповів шаман, простягаючи руку до укривал, — щоб довести, що я не жорстокий, я беру тільки їх.

— Хіба я не мудрий, діти мої? — звернувся він до юрби.

— Ти, справді, мудрий, о Сканду! — відповіли всі в один голос.

Загорнувшись в укривала, він зник у темряві разом із своїм Джелксом, що сонно куняв у нього під пахвою,

ЛЮДИ З СОНЯЧНОЇ КРАЇНИ

Мандель — нікому невідоме селище на березі полярного моря. Воно невеличке, і людність у ньому тихомирна, тихомирніша, ніж усі сусідні племена. Чоловіків мало, а жінок багато, через те панує полігамія — здоровий і часом конче потрібний звичай. Жінки старанно родять дітей, і кожного хлопчика, що народжується, вітають радісними криками. У Манделі живе також і Ааб-Ваак, той, що йому голова лежить на плечі, неначе його шия втомилась і відмовилась справляти свій звичний обов'язок.

Причина всього — і тихомирности, і полігамії, і втомленої шиї Ааб-Ваакової, — була в далекому минулому, коли шхуна «Шукач» закинула кітву в Мандальській бухті і коли Таї, старшина плем'я, надумався враз забагатіти. І досі збереглися спогади про все, що тоді трапилось, і люди в Манделі, родичі голодного плем'я, що живе на заході, оповідають ще й тепер про тодішні події, дуже притишивши голос, а діти підсідають ближче, слухають і подумки дивуються на безумство тих, що могли б бути їхніми предками, коли б не роздратували людей з Сонячної Країни й усі не загинули.

Почалося з того, що шестеро чоловіка з шхуни Шукач висіли на берег. Вони принесли з собою таку силу всякого майна, ніби мали надовго лишитись тут. Оселились вони в Ніговій хаті й добре йому платили за приміщення борошном і цукром, але

Ніґа був непотішний, його дочка Мезахча, покинула батька й пішла жити до Біля, начальника партії білих, і ділила з ним харчі й укривала.

— За неї дали б мені відкупне, — скаржився Ніґа, сидючи коло вогнища на Раді, коли всі шестеро білих спали, — чимале відкупне. У нас чоловіків більше, як жінок, і вони платять добре. Мені ловець Авненк пропонував новісінького щойно виструганого каюка й рушницю, що він виміняв у Голодного плем'я. Ось що мені давали, а тепер, бащите, вона пішла, а я лежу з порожніми руками.

— Я також давав тобі відкупне, — пробурчав якийсь не дуже засмучений голос, і коло вогнища на хвилину з'явилось товсте й веселе лице Піло.

— І ти також, — ствердив Ніґа, — ще були й інші. І чого вони такі невгамовані, ці люди з Сонячної Країни? — сердито пробурмотів він, — не посидять вони в себе вдома! Аджеж люди Країни Снігів не йдуть до них, на їх землі!..

— Ти спитай краще, чого вони до нас їдуть? — крикнув голос з темряви й Ааб-Ваак протиснувся вперед до вогню.

— Авжеж, чого вони приходять? — повторювали за ним і інші. Ааб-Ваак махнув рукою, щоб усі замовкли.

— Люди не стануть дарма копати землю, — почав він, — я все думав про китоловів. Вони ж так само звідти, з Країни Сонця. Як ви пам'ятаєте, вони загубили серед криги свого корабля й добулись до нас розбитими човнами, а коли почався мороз, і сніг укрити землю, то вони пішли на південь із саннями й собаками. А ще ви пам'ятаєте, як один з них почав копати землю, потім другий, третій, а тоді й усі! І так вони всі захвилювались, так за-

метушилися! Що вони там викопали в землі, ми не знаємо, бо вони не пускали нас туди, і ми нічого не могли бачити. Коли вони пішли, то ми зараз-же все оглянули, але не знайшли нічого. Проте землі багато, і вони ж усієї не скопали.

— Так, Ааб-Вааку, так! — кричали здивовані люди.

— От я собі й подумав, що там, у Країні Сонця, один чоловік сказав іншим. Тим, що тепер оце в нас, також мабуть сказали йти й копати землю.

— Але як це могло трапитись, що Біль говорить нашою мовою! — спитав маленький сивий ловець, — ніколи досі наші очі не спинялись на ньому.

— Біль мабуть бував раніше в Країнах Снігів, — відповів Ааб-Ваак, — бо він би не говорив мовою Ведмежого плем'я, що подібна до мови Голодного плем'я, і майже зовсім однакова з нашою, Мандельською. Серед Ведмежого плем'я багато разів бували люди з Сонячної Країни, серед Голодного плем'я їх рідко бачили, а в нас були тільки китолови, та ті, що тепер сплять у Ніговій хаті.

— Цукор у них дуже смачний, — зауважив Ніга і борошно теж.

— А які в них скарби! — додав Авненк, — учора я був на їхньому кораблі й бачив дивовижні залізні інструменти, ножі, рушниці, борошно й цукор, і без міри всяких харчів.

— Правда! — підвівся Таї, як завжди, задоволений, що всі з повагою його слухають, — вони дуже багаті, ці люди з Сонячної Країни, але вони дурні. Дивіться, вони сміливо йдуть до нас наосліп і не думають навіть про свої скарби, ось тепер вони хропуть собі спокійно — а нас багато, і ми нічого не боїмося,

— Може й вони не бояться і вони великі вояки,
— заперечив сивий маленький ловець.

Таї кинув на нього грізний погляд. — Ні, наче б то не так; вони живуть на Півдні, там де сонце проходить свій шлях, і вони такі самі виніжені, як і їхні собаки. Ви пам'ятаєте собаку китоловів? Наші загризли його другого ж дня, бо він був виніжений і не міг битись. Там, на Півдні, сонце тепле, життя легке, чоловіки, як жінки, а жінки — як діти.

Голови ухвально закивали, а жінки повитягали шиї й уважио слухали.

— Кажуть, що вони дуже жалують своїх жінок, і їхні жінки мало працюють, — хихочучись сказала Лайкита, молода, здорова, широкобедра дочка самого Таї.

— Ти що, може й собі хочеш піти за Мізахчею? Гляди! — сердито крикнув він і обернувся до своїх слухачів, — дивіться, брати, ось вам звичай цих людей з Сонячної Країни. Вони дивляться на наших дівчат і беруть собі одну по одній. Пішла Мізахча, покинувши Нігу без відкупного, так піде Лайкита, за нею всі, а ми пошиємось у дурні. Я говорив з ловцем з Ведмежого плем'я, а тепер серед нас є, я знаю, дехто з Голодного плем'я, нехай вони скажуть, чи маю я слухність?

Шестеро ловців з Голодного плем'я ствердили його слова, і кожен став оповідати своєму сусідові про те, що роблять прибульці з Сонячної Країни та про їхні звичаї. Почулись нарікання. Обурювалась молодь, що шукала собі жінок, обурювались і старі, що сподівались відкупного за своїх дочок. Обурення зростало й що-раз ставало голосніше й загрозливіше.

— Вони дуже багаті, у них є деякі дивовижні приладдя з заліза, багато ножів, рушницям краю

нема, — перелічував хитрий Таї. Його потайні й невиразні мрії про збагачення стали набувати певних форм.

— Білеву рушницю я візьму собі, — несподівано проголосив Ааб-Ваак.

— Ні, вона буде моя! — крикнув Ніга, — мені належить відкупне за Мізахчу.

— Тихше, брати! — Таї рухом обвів збори: — нехай жінки й діти йдуть собі в свої хати. Це розмова чоловіча, і нехай вона буде для чоловічих вух.

— Рушниць усім стане, — сказав він потім, коли жінки пішли дуже неохоче, я не маю сумніву, що їх припаде по парі на кожного, а що вже борошна, цукру й інших скарбів, то нема чого й казати. І все дуже легко. Цієї ночі ми повбиваємо сонних шістьох із Сонячної Країни, тих, що в Ніговій хаті. Уранці миролюбно рушимо на корабель торгувати й там, вичекавши нагоди, переб'ємо їхніх братів. Завтра ввечері буде бенкет, і будемо ділитись їхніми скарбами. Останній з вас буде мати більше, ніж мав перший. Хіба мої слова не мудрі, брати мої?

Глухий, ухвальний гомін був на відповідь, і зараз же всі стали лагодитись до нападу. Шестеро ловців з Голодного плем'я, багатшого за своїх сусідів з Манделя, мали кожен по рушниці й великі запаси набоїв. Серед мандельських людей далеко не всі мали рушниці, а з тих, що були, багато було поламаних, а пороху й набоїв зовсім мало. Але брак військового приладдя надолужувала сила силенна стріл з костяними кінчиками та списи щоб кидати, це коли бились на далекій відстані, а коли стинались віч-на-віч — то вживали сталевих ножів руського й американського виробу.

— Тільки додержуйте повної тиші, — давав Таї

останні інструкції, — оточуйте щільно хату, з усіх сторін, щоб люди з Сонячної Країни не могли прорватися. Потім Ніґа й шестеро з молоді приповзують туди, де вони сплять. Рушниць не беріть, бо вони часом несподівано стріляють. Усю силу своїх рук — у ножі!

— Звісно, Мізахчі не чинити ніякого лиха. Вона варта відкупного, — хрипко прошепотів Ніґа.

Порозтягавшись по землі, маленька армія сконцентрувалось на Ніґовій хаті, а позад неї поприпадали до землі жінки й діти. Вони прийшли подивитись, як будуть убивати чужинців. Коротка серпнева ніч уже кінчалась. У сірих передранкових сутінках невиразно вимальовувались плазуючі постаті Ніґи й шістьох молодих хлопців. Вони не спинаючись уповзли руками й колінами в узький, довгий прохід і зникли в ньому. Таї звівся на ноги й тер собі руки. Усе йшло добре. З кола одна по одній підіймались голови й чекали. Кожний по своєму малював собі картину того, що відбувалось усередині — сонні люди, удар ножем і раптом — смерть серед мороку.

Голосний викрик — голос людини з Сонячної Країни — прорізав тишу, за ним гримнув постріл. У хаті знявся страшенний гамір. Вояки, що позаягали були навколо, — не роздумуючи, кинулися в вузький прохід. Назустріч їм із середини затріскотіли гвинтовки. Стиснуті у вузькому проході, люди з Манделя опинилися в безпорадному становищі. Передні шалено силкувались прорватися назад, щоб утекти від вогню з гвинтовок, що били їм просто в лице, а задні всією силою напірали на фронт, пориваючись у атаку. Кулі 45:90 пробивали по шестеро чоловіка одним пострілом, і вузький прохід, набитий

безпорадно стовпленими людьми, став чистою бойнею. Гвинтовки, не цілячись, стріляли в натовп і били, як з кулемета. Проти цього безперервного потоку смерті ніхто не міг встояти.

— Ніколи такого не бувало! — казав, ледве дух зводячи, ловець з Голодного плем'я, — я тільки зазирнув туди: мертві лежать купами, немов тюлені на льоду після бойні.

— А хіба я не казав, що може з них добрі вояки? — саркастично вкинув сивий ловець.

— Цього треба було сподіватись, — суворо сказав Ааб-Ваак, — ми вскочили у власну пастку.

— Дурні ви, і дурних батьків діти! — вилаявся Таї, — хіба було в нашому плані те, що ви зробили? Ніга й шестеро молодих ловців тільки побинні були ввійти в хату, тільки їм це було наказано! Моя мудрість була хитріша за мудрість людей з Сонячної Країни, а ви що нарobili? Відібрали їй усю силу й гострість! Тепер вийшло гірше, ніж коли б я нічого не вигадував.

Йому ніхто не відповів. Усі, не відриваючись, дивились на хату, яка зловісно чорніла проти неба, що починало ясніти на північному заході. З відтулини на покрівлі виходив дим і тихо здіймався клубками в неперушному повітрі. То там, то там серед присмерку ледве лізли поранені.

— Нехай кожний спитає свого сусіда про Нігу й про тих людей, що з ним були, — наказав Таї.

За кілька хвилин прийшла відповідь, що Ніги й шістьох молсдих ловців уже нема.

— І багато інших також нема! — долинув ззаду жіночий стогін.

— Що ж, білы ле буде скарбів тим, що лишилися живі, — похмуро взявся був потішати Таї і, повер-

нувшись до Ааб-Ваака, наказав: — іди й набери як-найбільше тюленьчих мішків з траном. Скажи ловцям, щоб вилляли їх на дерево під стінами хати й коло входу й зараз же підпалили, поки ті, що там засіли, не пробили дірок для своїх рушниць.

Ще він не договорив, як дуло просунулось крізь болото, що ним замащені були шпари між дереви-нами. Ловець з Голодного плем'я схопився за бік і підскочив. Другий постріл пробив йому легеню й повалив його на землю. Таї й інші врятувались від пострілів, розсипавшись по обидва боки. Мішки з траном швиденько принесли. Люди, ховаючись від дірок, що були вже у всіх чотирьох боках хати, вилляли тран на сухе дерево, що його колись річка Мандель принесла була з лісових країв. Ловець Авненк підбіг з горящою головешкою, підпалив, і вогонь враз підскочив угору. Минуло кілька хвилин. З середини хати — ні звуку. Надворі всі тримали зброю напоготові: вогонь розгорався.

Таї весело тер руки, дивившись, як займалась і тріщала суха будівля. — Тепер вони в наших руках. Попалися нарешті в пастку.

— І ніхто не сміє змагатися зо мною за Білеву рушницю, — оголосив Ааб-Ваак.

— Опріч самого Біля, — верескнув сивий ловець. — Дивіться, ось і він сам.

Величезний на зріст білий чоловік, загорнений у обпалені й зчорнілі укривала, вискочив з виходу, що вже палав; за ним услід Мізахча й п'ятеро його товаришів. Ловці з Голодного плем'я намагалися спинити їх, безладно стріляючи. Мандельські вояки пустили в них цілу хмару стріл і списів. Люди з Сонячної Країни на-бігу скинули з себе укривала, бо вони вже тліли, і виявилось, що в кожного на

плечах висіла торбинка з бойними припасами — єдине, що вони врятували з свого майна. Вони бігли швидко у наперед вирішеному напрямку, і продерши лінію ворога, подались до великої скелі, що чорною масою здіймалась у ранішньому світлі за півмилі від селища.

Таї став на одно коліно й націлився в того, що біг ззаду. Коли він спустив курка — пролунав голосний крик, і поранений упав уперед, трохи підвівся, знову впав. Другий чоловік з Сонячної Країни, не зважаючи на стріли, що дощем на нього сипались, нахилився й узяв його собі на плечі. Але Мандельські люди були вже близько, і влучно кинутий спис прошив пораненого. Він скрикнув, і коли товариш спустив його на землю, зразу послаб. Біль і трое інших спинились і послали град олова в тих, що доганяли їх із списками, а той, що стояв над пораненим, нахилився над ним, послухав йому серце, а тоді спокійно перерізав ремені коло торби, узяв її й рушницю, і підвівся на ноги.

— Ну й дурень же! — крикнув Таї, біжучи й високо перескакуючи через тіло одного ловця з Голодного плем'я що ще здригалось у нього під ногами.

Його власна рушниця була засмічена, і він не міг її використати й кричав, щоб хтось кинув списа в чоловіка з Сонячної Країни, що тікав тепер під захист пострілів. Сивий маленький ловець, тримачи списа в рівновазі, набігу відкинув руку назад і з силою кинув його.

— Заприсягаюсь тілом вовка, що добре кинуто, — похвалив Таї, коли білий чоловік упав ниць, а спис, що встромився йому між плечами, тихо захитався вперед і назад.

Маленький сухорлявий ловець закашлявся й спустився на землю. На губах показалаь червона цівка й кров поллялася з горла. Він знову закашлявся. У грудях дивно свистіло, коли він дихав.

— Вони також відважні й добрі вояки, — прохрипів він, копаючи руками землю. — Дивись! Он і Біль.

Таї зирнув, куди він показував. Четверо Мендельських людей і один з Голодного плем'я підскочили до того, що впав. Він підвівся на коліна, а вони списами намагались пристромити його до землі. Перед очима Таї четверо повалилось під кулями, а п'ятий, не поранений навіть, схопив обидві рушниці, але не встиг вирівнятись, як раптом перевернувся на місці — одна куля вдарила його в руку, друга спинила його, а третя звалила з ніг. За хвилину й сам Біль був там, відрізав ремені коло торбини й забрав обидві рушниці.

Таї це бачив, і бачив як падали його люди, кидаючись уперед. Йому стало старшно, і він вирішив спинитись і чекати, що буде далі. З невідомої йому причини Мізахча повернулась назад і кинулась до Біля, — але не встигла добігти, як саме наспів Піло й обхопив її руками. Він силкувався підняти її собі на плечі, але вона зчепилася з ним, дерла й дряпала йому лице, нарешті підставила йому ногу. Обое важко гупнулись на землю. Коли вони знову опинились на ногах, то Піло схопив її за горло й став душити. Вона скажено його лупила, але він сховав лице в неї на грудях і, підставивши їй під кулаки шапку свого густого волосся, волік її далі. Саме в цю мить коло них опинився Біль, що відступав з рушницями забитих товаришів. Мізахча перевернулась і затримувала свою жертву. Біль махнув

рушницею в правій руці і, не затримуючись, ударив. Таї бачив, як Піло впав на землю, неначе вдарений падуchoю зіркою, а чоловік з Сонячної Країни й Нігова дочка побігли поруч далі.

Невеличка купка Мандельських людей під проводом ловця з Голодного плем'я пустилась була його доганяти, але незабаром розтанула під вогнем пострілів.

Таї забило дух.

— Неначе наморозь на вранішньому сонці, — пробурмотів він.

— Я казав, що вони добрі вояки, — ледве чутно прошепотів старий ловець, спливаючи кров'ю, — я знаю . . . я чув . . . Вони морські розбійники й полюють на тюленів . . . Вони стріляють проворно й ніколи не хиблять. Це їхня робота, і з цього вони живуть.

— Як наморозь на вранішньому сонці! — знову промовив Таї, ховаючись за тілом старого, що вже конав, і визираючи з-поза нього.

Бій уже кінчився. З мандельських людей ніхто не наважувався поткнутись уперед, а відступити також не можна було, бо вони підступили занадто близько до сонячних людей. Троє пустились були бігти врозтіч, як королики, але один упав з перебитою ногою, другому куля прошила тіло, а третій, що кружився й ухилився від пострілів, упав коло самого селища. Ті, що лишилися, позалягали в низьких місцях і позакопувались у болото на видноті, а люди з Сонячної Країни весь час безперестану обстрілювали долину.

— Не ворущись, будь ласка, — став благати Таї, коли Ааб-Ваак підповз до нього, — не ворущись, а то накличеш смерть на нас обох.

— Смерть уже спобігла багатьох, — засміявся Ааб-Ваак, — отже, як ти казав, кожному з нас припаде більше, коли будемо ділитись. Он за тим великим каменем лежить мій батько й дихає коротко й так часто - часто . . . А за ним, згорнувшись клубком, лежить брат. Їхні частки будуть мої, і це дуже добре.

— Як ти кажеш, Ааб-Вааку, і як я сказав, так воно й буде. Але перше, ніж ділити, ми повинні мати те, що будемо ділити, а люди з Сонячної Країни ще живі.

Куля вдарила в скелю перед ними і, відбившись, низько пролетіла з свистом їм над головами. Таї загремтів і сховався, а Ааб-Ваак посміхнувся й хотів простежити, куди вона полетіла.

— Так швидко летять, що не можна вгледіти, — зауважив він.

— Чимало нас полягло, — сказав Таї.

— Чимало й залишилось, — була відповідь, — вони всі щільно поприсадали до землі, — навчилися, як треба битись, — і вони дуже лихі! А коли ми переб'ємо тих там на судні, то на землі лишаться тільки четверо. Може багато часу треба буде, щоб убити їх, проте, кінець-кінцем це станеться.

— А як ми можемо піти на корабель, коли не можемо поворухнутись ні туди, ні сюди? — спитав Таї.

— Біль із своїми братами стоїть у поганому місці. Ми можемо оточити його з усіх сторін. Це їм недобре. Вони безперечно хочуть, щоб їм за спинами була скеля, там вони зможуть сидіти й чекати, поки їхні брати з корабля прийдуть їм до помочи.

— Вони не прийдуть. Я вже це сказав.

Таї підбадьорився, а коли Ааб-Ваакове проро-

кування справдилось, і прибульці з Сонячної Країни відступили до скелі, то він зразу повеселішав.

— Нас лишилось тільки трое, — скаржився вояк з Голодного плем'я, коли всі зібрались на нараду.

— То що? — замість двох рушниць, матимете по чотири, кожний, — відповів Таї.

— Ми добре билися.

— Так, а коли нас лишиться тільки двос, то матимемо по шість рушниць. Отож бийтеся добре!

— А як нікого не лишиться? — хитро шепнув Ааб-Ваак.

— То всі рушниці будуть наші, твої й мої, — так само пошепки відповів Таї.

Щоб заспокоїти людей з Голодного плем'я, він настановив одного з них ватажком того загону, що мав іти на карабель. Цей загін, що в ньому було дві третини всього плем'я, навантажився тюленьчими шкурами й іншими речами для торгу й подався на берег, миль за дванадцять далі. Ті, що лишились, розташувались широким півколом навкрузи фортеці, що її хапливо будували обложені. Таї не треба було багато часу, щоб розміркувати про всі вигоди такої барикади, і він загадав і своїм людям негайно копати шанці.

— Вони не скоро зрозуміють, — пояснив він Ааб-Ваакові, — а поки роздумають, для чого це потрібно, менше будуть згадувати про забитих і вигадувати собі всякі страхіття. Уночі, в темряві ми підповземо ближче, і коли вранці люди з Сонячної Країни визирнуть, то ми вже будемо зовсім недалеко.

Опівдні стало припікати. Люди покинули роботу і взялися їсти. Жінки принесли їм сухої риби й трану. Почулись вигуки, щоб дали їм припаси з Нігової хати, що лишились після людей з Сонячної

Країни, але Таї відмовив. Він не хотів нічого ділити, доки не повернеться той загін, що пішов на карабель. Почали про них говорити й висловлювали всякі думки про наслідки їхньої спроби, коли враз з моря докотився глухий рев. Дехто, хто бачив далі, розгледів в далечині густу хмару диму, що незабаром розвіялась, і запевняли, що вона була саме над тим місцем, де стояв корабель. Таї був тієї думки, що це гармата вдарила. Ааб-Ваак не знав, але думав, що це мабуть гасло якесь.

— Часу минуло чимало, — казав він, — і щось уже повинно було б трапитись.

Прошло годин п'ять чи шість, і на розлогій рівнині, що йшла до моря, з'явилась самотня постать. Жінки й діти, усі, скільки їх було, вибігли проти нього. Це був Авненк, голий, поранений, захеканий. З рани на лобі точилась кров і краплями стікала по лиці. Ліва рука, страшенно покалічена, безпорадно матлялась. Що він визначав — жінки не могли зрозуміти.

— А де Пішак? — верескливо скрикнула стара скво.

— А Олітлі? — А Полак? — А Махкук? — линуло з усіх сторін.

Авненк не відповідав. Він мовчки продерся крізь натовп, що голосно кричав навколо нього, і хитаючись попростував до Таї.

Стара заголосила, а жінки, що скупчились були збоку, одна по одній преднались до неї. Чоловіки повилізали з шанців і оточили Таї, навіть люди з Сонячної Країни повилізали на свою барикаду.

Авненк спинився, витер кров з очей і озирнувся. Видно було, що він хоче заговорити, але засмагли губи злипались.

Лайкіта принесла йому води, він щось промимрив і припав до неї.

— Був бій? — спитав Таї: — і бачу, що добрий бій?

— Хо-хо-хо! — так люто й так несподівано зареготав Авненк, що всі голоси враз пришикли, — ще ніколи не було такого бою. Це кажу я, Авненк, що споконвіку бився з людьми й звірами. Ще поки я не забуду, я хочу вам сказати кілька мудрих слів. Люди з Сонячної Країни добре воюють, і вони навчать Мандельський нарід, як треба воювати. Коли нам довго доведеться воювати, то ми самі станемо добрими вояками, навіть такими самими, як вони, а інакше — ми всі повмираємо.

— Хо-хо-хо! Ну, та й бій же був!

— Де твої брати? Їх уже немає!

— А Пом-Лі? — крикнув один з голодних людей,
— Пом-Лі, син моєї матери?

— Пом-Лі більше нема, — відповів монотонним голосом Авненк.

— А люди з Сонячної Країни? — спитав Ааб-Ваак.

— Людей з Сонячної Країни також нема!

— Добре, а їхній корабель, їхні скарби, рушниці і все? — кричав Таї.

— Ні корабля, ні скарбів, ні гармат, нічого нема, — була та сама відповідь. — Нікого нема! Нічого нема! Тільки один я.

— Ти здурів!

— Може й здурів, — спокійно відповів Авненк, — я бачив таке, що з нього легко з глузду з'їхати.

Таї прикусив язика й став чекати, коли Авненк сам надумається розповісти про все.

— Ми не взяли з собою рушниць, о Таї, — почав він нарешті, — жадної рушниці не було в нас, о

браття, тільки ножі й ловецькі луки та списи. Ми посідали по-двоє й по-трое в каюки й підпливли до корабля. Люди з Сонячної Країни радо нас вітали. Ми порозкладали свої шкури, а вони принесли те, що в них було на продаж. Усе йшло добре. Пом-Лі вичікував. Коли сонце стояло високо, і вони взялися їсти, він покликнув до бою, і ми кинулись на них. Ні такого бою, ні таких вояків ще ніколи не бувало. Половину їх ми перебили ще перше, ніж вони опам'ятались, а решта їх, здавалось, десятеро, і всі, — як правдиві чорти. Троє прихилились спинами до щогли, і навколо них виросла ціла купа наших забитих, перше, ніж ми доконали їх нарешті. Деякотрі встигли схопити рушниці і, широко розплющивши очі, швидко і влучно стріляли. А в одного була в руках величезна рушниця, і він випускав за одним пострілом силу силенну маленьких куль. Ось дивіться!

Авненк показав на своє вухо, пробите великим протом.

— Я, Авненк, зайшов ззаду й встромив йому в спину списа. Кінець-кінцем, так чи сяк, а ми перебили їх геть усіх. Лишився один тільки начальник. Ми оточили його. Нас було багато, а він сам один. З голосним криком він продерся крізь нас, — дарма, що на ньому повисло п'ятеро чи шестеро вояків, — і кинувся всередину корабля. І ось, коли всі скарби стали наші, коли лишався тільки він один, і ми, звісно, незабаром убили б його, — тоді враз знизу пролунав такий гук, неначе враз вистрілили всі рушниці в цілому світі — жахливий гук! Я, як птах, злетів у повітря, усі живі й мертві Мандельські люди, усі забиті люди з Сонячної Країни, маленькі каюки, великий корабель, рушниці,

скарби — усе злетіло в повітря. І я кажу, що я Авненк, той, що все це вам оповідає, один з усіх лишився живий.

Запало глибоке мовчання. Таї очима, повними жаху, глянув на Ааб-Ваака, але нічого не сказав. Навіть жінки такі були приголомшені, що мовчали й не плакали за своїми забитими.

Авненк озирнувся. — Я, один тільки я лишився! — з гордістю промовив він.

З Білевої барикади бахнув постріл, щось неначе ляснуло і вдарило Авненка в груди. Він хитнувся на зад, потім уперед. На лиці пробігло здивування і переляк. Він ледве дихав. По скривавлених губах промайнула люта усмішка. Йому звело плечі й підігнулись коліна. Він здригнувся, як людина, що починає дрімати, й вирівнявся. Але знову звело плечі й знову підігнулись коліна, і він тихо, по волі спустився на землю.

До того місця, де розташувались люди з Сонячної Країни була добра миля, і смерть її переступила. Пролунав дикий крик кривавої помсти — дикий, шалений крик дикунів. Таї та Ааб-Ваак намагалися стримати оскаженілих людей, але їх відіпхнули в бік і, лишившись на місці, вони тільки дивилися вслід вояків, що погналися в атаку. З боку людей з Сонячної Країни не було жадного пострілу. Частина тих, що напали, пройшовши половину відстані, спинилась, збентежена дивним мовчанням барикади, але решта запальніших бігла далі. Вони вже пробігли половину відстані, а барикада все мовчала. Коли лишилось тільки може яких 200 ярдів, вони затримали ходу й згуртувались усі. За сто ярдів, вони спинились і стали радитись, підозріваючи якесь лукавство з боку ворога.

Над барикадою знялась хмарка диму, і вони сипнули врозтіч, як жменя камінців, кинута навмання, зразу впало четверо вояків, за ними других четверо, потім стали падати по одному по двоє, і нарешті лишився один тільки. Смерть йому співала у вуха, і він вихорем гнався, рятуючись від неї. Це був Нок, молодий ловець, високий і довгоногий. Він біг так, як зроду ще не бігав. Він як птах летів через незахищений простір, стрибаючи, припадаючи, кружляючи з одного боку в другий. З барикади лунали безупинні уривчасті випали, а Нок біг, припадаючи, підводячись і знову припадаючи. Рушниці замовкли, обложені, неначе відмовились від думки підстрелити його. Нок біг так само прудко, але кружляв уже менше, а нарешті стрілою помчав простою лінію. На барикаді гавкнула одна рушниця. Нок високо підскочив, ще в повітрі перегнувся пополювині, і опукою вдарився до землі, опукою підскочив ще раз і тоді повалився на землю мертвий.

— Що може бути прудкіше за швидкокриле оливо?
— глибокодумно зауважив Ааб-Ваак.

Таї щось пробурчав і відвернувся. Це питання було вичерпане, на черзі стояли інші, невідкладні. Лишалось усього сорок Мандельських людей і один ловець з Голодного плем'я. До того ще багато їх було поранених. Людей з Сонячної Країни було тільки четверо, проте доводилось дуже їх стерегись.

— Ми їх не випустимо з їхньої ями, там під скелею,
— сказав він — почекаймо, нехай голод їх добре скрутить, тоді переб'ємо їх, як малих дітей.

— Але нащо ж битись? — спитав Олуф, один з молодших ловців, — аджеж скарбів уже нема, лишилось тільки те, що в Ніговій хаті, зовсім дурниця . . .

Він раптом урвав. Із свистом куля, прорізавши повітря, пролетіла йому коло самого вуха.

Таї глузливо засміявся. — Нехай це буде тобі відповідь... Що ж інакше ми можемо зробити з цим божевільним поріддям людей із Сонячної Країни, що не хочуть умирати.

— Та й яке безглуздя! — обурювався Олуф, помітно, але напружено прислуховуючись, чи не летять ще кулі, — хіба це годиться, що вони так б'ються? Чому вони не хочуть умирати? Вони ж дурні, коли не розуміють, що їм уже нема порятунку, і завдають нам стільки клопоту.

— Раніше ми бились за великі скарби, а тепер б'ємось, щоб мати можливість жити, — зробив короткий висновок Ааб-Ваак.

Ніч минула неспокійно, перестрілювались. Уранці виявилось, що все майно людей з Сонячної Країни, щезло з Нігової хати. А що вони винесли його самі, на це показували їхні сліди, що добре було видно, коли сонце зійшло. Олуф видерся на вершок скелі, щоб кидати звідти великим камінням на обложених, але скеля нависла над їхнім сховищем і закривала його. Йому довелось обмежитись лайкою й погрозами страшних тортурів. Біль глузливо відповідав йому мовою Ведмежого Народу, а Таї, висунувшись з шанця, щоб подивитись, трапив під кулю, що дуже подряпала йому плече.

Потяглися жахливі дні й такі самі тяжкі ночі, коли облога підсувала свої шанці що раз ближче до ворога. Багато сперечались про те, чи не розумніше дати спокійно відійти людям з Сонячної Країни, але страх перед ними стримував їх, а також не пускали їх жінки, що починали верещати, почувши, що хочуть пустити ворогів.

— Ні, вже годі з них цих людей з Сонячної Країни, вони не хочуть більше їх бачити. І весь час, не вгаваючи, в повітрі свистіли кулі, і число забитих що-раз більшало. Ясного ранку, в золотому світлі ранкового сонця, на барикаді тихо гавкне рушниця, а на далекому кутку селища жінка змахне руками й упаде нежива. Теплою півдня, вояки в шанцях слухають пронизливий свист куль і знають, що це їхня смерть. У сірому присмерку порох здіймається хмарками від куль, що падають на землю.

Як і казав Таї, серед обложених почався голод. Якось уночі, коли повіяв сильний ранній осінній вітер, один з них, під захистом темряви проліз повз шанці й забрав багато сушеної риби, але назад повернутись не встиг, а коли зійшло сонце, то пробував сховатися десь у селищі. Але його оточили. Він очайдушно боровся, поклав чотирьох з свого револьвера і перше, ніж його встигли схопити, застрелився сам, щоб не датися на муки.

Цей випадок справив тяжке вражіння на Мандельських людей.

— Коли смерть одного далась нам так дорого, то чого ж варта буде смерть тих трьох, що лишились? — не криючись питав Олуф.

На барикаді з'явилась Мізахча й покликала трьох собак, що ходили поблизу, — це були харчі й життя, і відрочення дня розплати. Вояків охопив розпач, і на голову Мізахчі посипались прокльони.

Минали дні, сонце відходило на південь, ночі ставали довші, у повітрі пролинув подув морозу. Обложені ще тримались. Мужність у вояків танула від безнастанного напруження, а Таї все частіше став задумуватись. Аж ось він загадав позбирати всі шкури й хутра, які тільки в кого є. З них зробили

величезні, циліндричної форми клунки, і за кожним він посадовив одного вояка.

Посувати крок по крокові вперед ці важкі клунки було дуже важко, а зате кулі, що на них сипались, тільки били по них, не пробиваючи їх наскрізь, і люди кричали з радості. Короткий осінній день був наприкінці. Перше, ніж зовсім споночило, Таї будучи певний за успіх, відкликав вояків з клунками знову в шанці.

Уранці почався наступ, а з боку ворога була німотна тиша. Клунки, що посувалися спочатку далеко один від одного, помалу стали зближуватись у міру, того, як вужчало коло. Присунувшись на сотню ярдів від ворожої барикади, вони вже були так близько одно до одного, що наказ Таї спинитись переказували один одному пошепки. На барикаді не було ніякої ознаки життя. Вояки довго й пильно вдивлялися в неї. Там ніщо не ворухилось. Наступ знову почався, і спинився знову ярдів за 50. На барикаді знову ніякої ознаки життя. Таї похитав головою, і навіть Ааб-Ваак не знав, що робити. Але знову наказано йти вперед і йшли, аж поки клунки не зійшлися і навколо ворожої барикади знялась суцільна стіна з хутер і шкур.

Таї озирнувся назад і подивився на покинуті шанці. Там чорніли, збившись у одну купу, постаті жінок і дітей. Він поглянув на німу барикаду. Вояки нервово пересувались на місці. Він наказав, щоб кожний другий висунувся вперед із своїм клунком. Тепер ці підвійні лави знову пішли в наступ, поки клунки знову не зійшлися. Ааб-Ваак сам перший висунув свого клунка вперед, і коли доторкнувся до барикади то, пождавши чималий час, скинув у яму кілька важких каменів, тоді обережно підвівся

й зазирнув туди. Уся земля внизу, була густо всяяна порожніми патронами, валялись білі, чисто обгризані собачі кістки; у одному місці була невеличка каляжа, куди стікала вода з розколини. Це було все, що він побачив. Люди з Сонячної Країни зникли.

У лавах вояків пролунало слово «чари», почулось нарікання і похмурі погляди показали Таї, що можуть трапитись найстрашніші речі. Він зідхнув з полегшенням, коли Ааб-Ваак пішов уподовж скелі.

— Печера! — крикнув Таї, — вони передбачали мою хитрість і втекли в печеру.

Скеля була зовсім як вулик, з цілим лабіринтом підземних ходів, що всі виходять у великий прохід між канавою й тим місцем, де шанець підходить до стіни скелі. Усі вояки, голосно закричавши, кинулися вслід за Ааб-Вааком і всі побачили сліди там, де люди з Сонячної Країни влізли у відтулину в печері, заввишки футів на 20, а то й більше.

— Ну, тепер кінець! — сказав Таї й потер руки, — оголосить, що всі можуть радіти. Вони, ці чужинці з Сонячної Країни, нарешті вскочили в пастку, в справжню пастку. Нехай молоді хлопці вилізуть туди й закидають вхід у печеру камінням. Біль його брати і Мізахча з голоду незабаром обернуться на тіні й помруть серед мовчання й мороку, з прокльонами на устах.

Його слова зустрінуті голосними, радісними вигуками. Усі полегшено зідхнули. Хуаба, останній ловець з Голодного плем'я, видерся кручею й плазом підіймався краєм відтулини. Коли враз глухо пролунав з печери постріл. Хуаба з усієї сили вчепився за слизький край виступу. Гримнув другий постріл. Руки йому розчепились, і він упав долі до ніг Таї, з хвилину ввесь іздригався, ніби якісь драгли, й затих.

— Звідки я міг знати, що вони такі відважні вояки й нічого не бояться, — казав Таї, ніби виправдуючись. У нього ще лишилися неприємні спогади про понурі погляди й нарікання.

— Нас було багато, і ми були щасливі, — грубо перебив його один вояк, а другий, неначе йому свербіли пальці, перебирав ними на списі.

Олуф крикнув їм, щоб заспокоїлись.

— Слухайте, браття, — промовив він, — є ще одна дорога туди. Я випадком натрапив був на неї ще хлопцем, коли грався на кручі. Вона там поміж камінням. Туди нікому немає потреби ходити, через те ніхто про неї й не знає. Це невеличка стежка, але треба чимало проповзти животом, поки потрапиш у печеру. Цієї ночі ми тихенько підлізем туди і вдари-мо на них ззаду. А завтра в нас буде мир і спокій. На майбутнє ми ніколи більше не будемо сваритись з людьми з Сонячної Країни.

— Ніколи! — хором повторили змордовані люди.
— Ніколи! — прилучив до них свій голос і Таї.

Коли стемніло, то жінки й діти зібрались перед входом у печеру. У серцях їм випечені були спогади про забитих, а в руках були каміння, ножі й списи. Коли б чужинцям з Сонячної Країни спало на думку спуститися з височини на 20, а може й більше футів, то їм не було ніякої надії лишитись живим. У селищі були тільки поранені, а всі здорові, — їх було тридцятьоро чоловіка, — пішли за Олуфом до потайного входу в печеру. Сто футів через нерівні виступи й купи непевного каміння відділяли цей вхід землі. Лізли по одному, щоб часом не штовхнути каміння й не наробити гуркоту. Олуф перший. Він тихенько гукнув до свого сусіда, щоб повз за ним, і вліз у вхід. За ним поліз один, другий, третій, і так

усі. Останній був Таї. Він чув, як його покликав той, що був перед ним, але враз його чомусь охопив сумнів, і він спинився, роздумуючи. Минуло півгодини перше ніж він наважився лізти. Діставшись до входу, він зазирнув туди. Там була безпросвітна темрява, але він інстинктом почував, який той вхід вузький, і похолов з жаху.

Йому здавалось, що всі мерці, починаючи з Ніба, першого з Мандельських людей, і кінчаючи Хуабою, останнім з Голодного плем'я, прийшли й сіли поруч із ним, але він волів краще труситися з такого жаху в їхній компанії, аніж переживати той, що затаївся, як він почував, у чорній пащі печери. Він сидів і не ворушився. Щось м'яке й холодне торкнулось йому до щоки. Він зрозумів, що це був перший сніг. Зайнялося на зорю, настав день, — а він усе сидів і сидів. Коли враз через чорний прохід пролинуло чиесь ледве чутне, уривчасте ридання. Воно наближалось і що-раз ставало голосніше. Таї зліз з краю і, поставивши ногу на виступ, чекав.

Те, що ридало, посувалось повільно, часто спинялось, але нарешті добралось до нього, і Таї якось враз зрозумів, що це не є хтось із людей з Сонячної Країни. Він простяг руку і там, де мусіла бути голова, наштотхнувся на плечі людини, що лізла, спираючись на лікті. Потім він намацав і голову, тільки вона не підіймалася просто вперед, а звисала долі так, що тім'я лежало на землі.

— Ти Таї? — спитала голова, — а це я, Ааб-Ваак, безпорадний і поламаний, як невлучно кинутий спис. Голова моя волочеться по болоті, і я сам, без допомоги, звідци не вилізу.

Таї ступив уперед і, прихилившись спиною до

стіни, виволік його. Голова звисала на груди, хлипала й скаржилась.

— Ай - о - о - н! Ай! о - о - о! Олуф забув, що Мізахча також знала про цей вихід, і вона показала його людям з Сонячної Країни; коли б не це, то вони не чекали б нас із приходу! Тимто я тепер розбитий і безпорадний чоловік. Ай - о-о-о! Ай - о-о-о!

— А самі ж вони, ці прокляті чужинці з Сонячної Країни? Чи вони загинули коло виходу з цієї вузької діри? — спитав Таї.

— Як я міг знати, що вони чекають там? — хлипав Ааб-Ваак. — Передо мною пройшли мої брати, багато їх, і не чути було ніякої боротьби. Звідки я міг знати, чому не чути ніякої боротьби? Перше, ніж я про це дізнався, дві руки схопили мене за шию так, що я не міг крикнути й попередити тих, що йшли за мною, потім двоє других рук схопили мене за голову, а ще двоє рук — за ноги. Так зловили мене люди з Сонячної Країни, і поки двоє рук тримали мене міцно за голову, ті руки, що тримали мене за ноги, перевернули мое тіло й скрутили мені в'язи, як ми це робимо качкам на болоті.

— Але мені не судилося вмерти, — казав він далі, і в голосі забриніла решта його гордості. — Я, один тільки я, залишився. Олуф і всі лежать поруч горічерева, а обличчя їм повернені в один і в другий бік, а декому, то й назад, туди де мусіла б бути потилиця. Моторошно дивитись на них. Коли життя повернулось до мене, то я лежав у одній лаві з ними і всіх побачив у світлі смолоскипа, що його лишили люди з Сонячної Країни.

— Так? Так? — повторював Таї, занадто вражений, щоб сказати щось інше, і зразу схопився, увесь тремтючи. З проходу долинув голос Біля.

— Це добре, — казав він, — я шукав чоловіка із скрученими в'язами й натрапив на тебе, Таї. Кинь свою рушницю, щоб я чув, як вона впаде на каміння.

Таї не перечив і виконав наказ, тоді Біль виліз на світ. Таї з цікавістю подивився на нього. Він був змордований, худий, брудний, а глибоко запалі очі палали як жар.

— Я голодний, Таї, — сказав він, — дуже голодний.

— Я — болото під твоїми ногами, — відповів Таї, твоє слово — закон. Я наказав людям не опинатись тобі. Я радив... — Але Біль уже не слухав його. — Гей! Чарлі! Джим! — гукнув він, повернувшись до проходу, — забирайте жінку і йдіть сюди!

— Ми тепер ідемо їсти, — сказав він, коли товариші й Мізахча пристали до нього.

Таї потер руки.

— У нас немає багато, — сказав він, неначе пере-прошуючи, — але все, що ми маємо — твоє.

— А потім ми підемо на південь снігом — казав далі Біль.

— Нехай ніяке лихо не торкнеться вас, і шлях вам нехай буде легкий.

— Це далекий шлях! Нам треба собак і харчів — багато!

— Ти вибереш сам, яких тобі треба, і харчів стільки, скільки доведуть собаки.

Біль переступив через край відтулини й намірився спускатись. — Але ми знову прийдемо, Таї, — сказав він, — знову прийдемо, і днів наших тут буде багато!

Біль, його товариш й Мізахча пішли на південь, куди не було ніяких слідів. А другого року в бухті Мандель закинув кітву Шукач Нумер Другий. Не-

багато чоловіків з селища, що лишилися живі, бо були поранені й не могли йти за Олуфом, — тепер, з наказу прибульців з Сонячної Країни, пішли на них працювати й копати землю. Більше вони не ходять на влови й не ловлять риби, а одержують поденну плату й купують на неї борошно, цукор, перкаль і всі ті речі, що їх Шукач Нумер Другий привозить їм що-року з Сонячної Країни.

Золоту копальню розробляли таємно, як і багато інших копалень на півночі. Крім товариства, що складалося з Біля Джима й Чарлі, ніхто не знає нічого про селище Мандель, що на березі Полярного Моря. Ааб-Ваак, що голова йому й досі звисає на одне плече, став віщуном, і проповідує молодому поколінню миролюбство, а за це одержує пенсію від Товариства. Таї служить за десятника на копальні. Він тепер має іншу теорію що-до людей з Сонячної Країни.

— Ті, що живуть на шляху Сонця, не виніжені, — каже він, пахкаючи люльку й дивлячись, як виходить денна зміна, а приходить нічна, — Сонце проходить їм у кров і запалює їх палким вогнем, і вони повні пожадливости й запалу. Вони вічно палають, через те й не почувають поразок. В них немає спокою, в них сидить якийсь диявол, і вони розкидані по всій землі, щоб працювати й битись без краю. Я знаю це. Я, Таї.

НЕДУГА САМОТНЬОГО ВАТАГА

Це оповідання я почув від двох старих людей, коли ми сиділи одної прохолодної ночі, в диму коло багаття, розкладеного, щоб боронитися від москітів. Розмовляючи, ми раз-у-раз націлювались і били крилатих мучителів, що, не зважаючи на дим, нахабно впивались нам у тіло. Праворуч, футів на 20 нижче за нас — напівзавалений берег, а під ним ліниво хлюпоче Юкон. Ліворуч по краю низьких пагорків, куриться напівсонне сонце, рожеве, як пелюстки троянди. Воно не спало цілу ніч, і йому доведеться не спати ще багато таких ночей.

Двоє старих, що сиділи зо мною й відважно били москітів, були — Самотній Ватаг і Мут-сак — колишні товариші зброєю, а тепер спорохнілі охоронці переказів і оповідань про колишні славні події. Вони останні в роді, і їх не дуже шанує молодь, що виросла на далеких околицях цивілізації золотих копалень. Кому тепер потрібні перекази про минуле, коли чорна пляшка швидше збуджує в людині дух, а цих пляшок завжди можна роздобути в добрих і привітних білих людей за кілька годин, правда, важкої праці, або за якесь там паршиве хутро. Яке значення можуть мати всі ці страшні звичаї й замасковані таємниці шаманства, коли живе чудо, справжнє казкове вогнище страхіття — пароплав що-дня кашляє й пахає туди й сюди по Юкону, всупереч усяким законам і яка ціна тепер

спадковому гонору, коли той, хто стерном у заплутаному лабіринті островів — має найбільшу пошану від товаришів.

І сталось так, що Самотній Ватаг і Мут-сак, проживши довге життя, дожили до важких днів. Тепер вони сумно дожидають смерти, а поки що їхнє серце нагрілось теплим почуттям до білого чужинця, що разом з ними оце сидить коло багаття, ховаючись від москітів, і охоче підставляє вухо, слухаючи їхні оповідання про минуле, коли ще не приходив пароплав.

— От вибрали мені дівчину, — оповідав Самотній Ватаг. Його верескливий і гострий голос раз-у-раз переходив у хрипкий і рипучий бас, і, тільки-но призвичаїшся до нього, як він уже говорить знову тоненьким дискантом. Це нагадувало раз сюрчання коника, і враз ніби його перебивало квакання жаби.

— Сгож, вибрали дівчину, — казав він, — мій батько, Каск-така, на прізвисько Видра, дуже на мене гнівався, що я не хотів дивитись ні на одну дівчину. Він був ватагом у нашому плем'ї і був старий. Я, один з усіх його синів, лишився живий, і через мене тільки він міг передати свою кров тим, хто прийде потім, і хто ще не народився. Але треба тобі знати, о білий чоловіче, що я мав велику недугу. Ні влови, ні рибальство не давали мені радості, м'ясо не нагрівало мене, то як-же я міг дивитись прихильно на жінок, готуватись до весілля, або наперед тішитись дитячими забавами.

— Авжеж, — перебив йому Мутсак, — хіба Самотньому Ватагові не довелось боротися з ведмедем, коли він згріб його лапами? Хіба він не боровся

з ним, доки йому не луснула голова й з вух не пішла кров?

Самотній Ватаг енергійно хитнув головою.

— Мутсак каже правду. Потім, звісно, голова загоїлась, проте нічого доброго з цього не вийшло. Загоїлось тіло, рана закрилась, але недуга лишилась усередині — коли я йшов, то підо мною трусились ноги, а очі поймалися сльозами, коли я дивився на світло. Коли я розплющував їх, то весь світ починав кружляти навколо мене, а всередині в голові крутилося все, що я коли бачив. Чоло над очима так боліло, неначе щось важке тиснуло на нього, воно було тісно зав'язане чимсь. Говорив я помалу, і довго чекав, поки на язик навернеться потрібне слово, а коли не чекав, то наvertsались усякі слова, і язик мов усякі дурниці. Я дуже був хорий, дуже, і коли мій батько, Видра, привів до мене дівчину Кезан...

— Це дочка моєї сестри, — втрутився Мутсак, — вона була молода й здорова. У неї були широкі стегна, саме такі, щоб родити дітей, рівні ноги й швидка хода. Ніхто з дівчат краще за неї не вмів робити мокасин, і ніхто не сукав таких міцних мотузків, як вона. Очі їй усміхались, а на устах був завжди сміх. Вона не була непокірлива й не забувала, що закон у руках чоловіків, і що жінка повинна коритись.

— Я кажу, що у мене була тяжка недуга, — мовив далі Самотній Ватаг, — і коли батько мій, Видра, привів до мене дівчину Кезан, то я сказав, що їм краще лагодитись мене поховати, аніж одружити. Батько аж зчорнів з гніву й відповів, що нехай буде так, як я кажу і що, хоч я ще живий, проте нехай зроблять і наготують усе так, як на похорон...

не бачив ніхто з живих людей, коли зорі дощем сиплються і з розколин вибухають підземні ріки й знову вертаються в надра землі. А ті, що сиділи коло мене, здіймали в цей час руки вгору й голосили. Ті, що були надворі, чуючи це, заводили ще голосніше. Як я їм здавався вже померлим, так став здаватись і собі самому. Я почував, що я справді помер, хоч не знав, коли і як.

Окіякута, моя мати, поклала поруч мене мою парку з білячого хутра. Так само поклала вона парку й з оленячої шкіри, і плащ на дощ з тюленячих кишок, і мій mielus на вогку погоду, щоб душі моїй було тепло й сухо на її довгому шляху. Коли згадали про урвисту гору, порослу колючками й реп'яхами, вона принесла важкі мокасини, щоб не колело в ноги.

Старі люди заговорили про диких звірів, що їх мені доведеться вбивати, — юнаки поклали поруч мене мій найміцніший лук і найрівніші стріли, мого кия, щоб кидати, мого списа й ножа. А коли стали говорити про морок і мовчання величезних просторів, що ними доведеться йти моїй душі, то мати стала плакати ще голосніше, ще більше попелу посипала собі на голову.

Дівчина Кезан прийшла й собі в мою хату і соромливо й спокійно поклала невеличку торбинку на ті речі, що мали бути при мені в дорозі. У цій торбинці, я знав, був кремій, криця й добре висушена губка, щоб моя душа могла розкласти собі вогонь. Вибрали укривала, щоб обгорнути мене, і рабів, що їх заб'ють, щоб моя душа йшла не сама. Їх було семеро, цих рабів, бо мій батько був заможній і владний чоловік, і мені, його синові годилося бути похованим пристойно. Ми взяли цих

рабів на війні з Мукумуками, що жили нижче на Юконі. Уранці Сколка-шаман заб'є їх одного по одному, і їхні душі підуть зо мною блукати в невідомому. Разом з іншими речами вони блукали в невідомому. Разом з іншими речами вони понесуть і човна до великої бистої ріки з нечистою водою. Але їм не буде місця в човні, і робота їхня закінчена, отже вони не підуть далі, а лишаться й будуть тинятися з стогоном по темному безкрайному лісі.

Я дивився на всі речі, на мою гарну теплу одержу, на укривала, на зброю, думав про рабів, що їх повинні забити — я став почувати гордість і знав, що багато людей заздять мені. Батько весь час сидів похмурий і не говорив і слова. Цілий цей день і цілу ніч люди співали мені смертельної пісні й би-ли в барабани; і кінець-кінцем стало здаватися, що я вмер уже тисячу разів.

Уранці мій батько підвівся й звернувся до всіх. — Він був вояком ціле своє життя, — казав він, — люди це знають. Вони знають також, що далеко почесніше вмерти в бою, ніж коло вогнища на м'яких шкурах. А що я мушу вмерти, то краще мені стати до бою з Мукумуками, щоб мене забито на полі. У оселі мертвих мене буде чекати слава й місце ватага; слава буде також і йому, моему батькові, на прізвисько Видра. Отже він дав наказ, щоб налагодили військвий загін; він повинен спуститися вниз. Діставшись до Мукумуків, я вийду сам уперед мого загону, і мене заб'ють.

— Ні, ти тільки послухай, о, Білий Чоловіче, — крикнув Мутсак, не маючи сили стримуватись, — Сколка-шаман цілу ніч шепотів щось на вухо Видрі, і це була його справа, що Самотнього Ватага послали вмирати. Видра був старий, Самотній Ватаг

був єдиний і останній живий син, і Сколка взяв собі думку самому стати ватагом. Після того, як цілу ніч люди співали й голосили, тужили, а Самотній Ватаг був ще живий, Сколка злякався, що він зовсім не вмере. Устами Видри говорив він, ховаючись за гарні слова й подвиги.

— Еге, — відповів Самотній Ватаг — я добре зрозумів, що це Сколчине діло, але я був недужий і забув про це. Я не мав охоти гніватись, і в мене не було енергійних слів для нього. Я хотів умирати й покинути все, а яким способом — це мене мало цікавило. Отже. Білий Чоловіче, військовий загін уже був готовий. У ньому не було досвідчених вояків, не було старих людей — вправних і мудрих — ні! Загін складався з сотні молодих людей, що бачили небагато боїв. Усе селище зійшлося на березі подивитись на наш від'їзд. Ми відпливли серед загальної радості й похвал, що співали на мою честь. Навіть ти, Білий Чоловіче, радів би, дивлячись на юнака, що йде в бій хоч він і засуджений на смерть.

Ми відпливли, сотня молодих людей, і Мутсак з нами, бо тоді він був також молодий і недосвідчений. З наказу мого батька, Видри, мого човна прив'язали з одного боку до Мутсакового, а з другого — до Канакутового. Треба було, щоб я не втомився, веслуючи і, хоч який був кволий, — щоб не посоромив себе в останню хвилину. Так ми й пливли Юконом за водою.

Я не буду втомлювати тебе оповіданням про наше плавання, та воно було дуже недовге. Ми вже були недалеко селища Мукумуків, коли натрапили на двох вояків. Побачивши нас, вони повернули свої човни й кинулись рятуватись. Тоді, згідно з наказом мого батька, відв'язали мого човна й пустили мене

самого, а самі, так само з батькового наказу, лишилися на місці, щоб бачити, як я помру і, повернувшись додому, розповісти про це. І батько Видра і шаман Сколка гостро наказали так зробити й загрозували тяжкою карою, коли не послухаються.

Я взявся за весла й гукнув услід вояків, що втікали, кілька глузливих і зневажливих слів, почувши образи, вони з гнівом обернулись і побачили, що я пливу сам-один, а решта човнів стоять ззаду. Вояки спинились на безпечній відстані й поставили свої човни так, що я мусів потрапити між ними. Я плив, співаючи войовничі пісні свого народу й тримаючи списа напоготові. Коли я порівнявся з ними, то вони обоє кинули в мене списами, але я відхилився, і вони з свистом пролетіли надо мною, навіть не зачепивши мене. Я був уже посередині між двома вояками, і кинув свого списа в того- що був праворуч. Він ударив його в горло, і вояк упав навznak у воду.

І як же я здивувався, що я міг убити людину! Повернувся я тоді до другого й став веслувати, щоб віч-на-віч зустрінути смерть. Але його другий спис і останній, який у нього був, тільки трошки зачепив мене за плече. Я підплив до нього зовсім близько і не кинув у нього списом, а встромив йому його в груди і обома руками, зібравши всі свої сили, намагався як найглибше простромити його. Він раз і другий ударив мене веслом по голові.

Навіть коли спис вистромився йому ззаду з спини, то він встиг ще раз з усієї сили вдарити мене по голові. Перед очима мені спалахнуло яскраве світло, і я відчув, що всередині, в голові щось тріском луснуло — так, так, з тріском. Вага, що давила мені увесь час над очима, раптом зни-

кла й обруч, що неначе стискав мені чоло — спав. Велика радість мене обгорнула, і серце заспівало з щастя.

Це — смерть! — була моя перша думка, і я подумав, як то гарно вмирати! Але потім я побачив два порожні човни, зрозумів, що я живий і вичунав. Удари веслом по голові вилікували мене. Я знав, що вбив людину і, скуштувавши крові, почував, що в мені прокидається лють. Тоді я занурив весло в лоно Юкона й погнав свого човна далі до селища Мукумуків. Коли ззаду долинули голосні вигуки. Я озирнувся. Вода шумувала під веслами юнаків . .

— Вона зашумувала під нашими веслами, — перебив його Мутсак, — ми не забули за наказ Видри й Сколка, що своїми очима повинні бачити, як помре Самотній Ватаг. Юнак з плем'я Мукумуків вплив, щоб подивитись, чи немає в неводах лососини, побачив Самотнього Ватага й загін, що плыв за ним. Він помчав назад у селище, щоб збити тривогу. За ним погнався Самотній Ватаг, а за Самотнім Ватагом — ми, щоб побачити, як він помре. Перед самим селищем юнак вискочив на берег. Самотній Ватаг підвівся в своєму човні і з силою пустив у нього свого списа. Він угоротився юнакові в тіло трохи вище над стегнами, і він упав лицем уперед. З бойовим покликом, розмахуючи бойовим дубчаком, Самотній Ватаг вискочив на берег і помчав у селище. Першого він зустрів Ітвілі, ватага Мукумуків. Одним ударом свого дубчака Самотній Ватаг повалив його на землю. Ми, вся сотня, помчали й собі в селище, щоб не стратити його з очей. Мукумуки не зрозуміли, а подумали, що ми прийшли битись. Заспівали тетівки на їхніх луках, і на нас із свистом полетіли стріли. Ми тоді забули за наказ і кинулись на них

із списками, дубчаками й ножами. Вони не встигли підготувитись, і трапився великий побій . . .

— Я власними руками вбив їхнього шамана, — промовив Самотній Ватаг, його старече, поморщене обличчя ожило, згадуючи про цей давно минулий день. — Еге, я власними руками забив їхнього шамана, що був далеко мудріший за нашого Сколку. Що-разу, як я бачив нового чоловіка перед собою, то я собі думав: — Ось, нарешті моя смерть! — Але чоловік падав від мого удару, і смерть не приходила до мене. Занадто потужний був у мене дух життя, через те я не міг умерти . . .

Услід за Самотнім Ватагом ми пройшли через усе селище, — казав далі Мутсак, — й як та зграя вовків ми кидались на них, аж поки не лишилось нікого, з ким би можа було битись. Ми підпалили будівлі і, спаливши геть чисто все селище, зібрали тих, що лишились живі, сотню чоловіків, удвоє більше жінок і без ліку дітей — і рушили додому. Такий був кінець Мукумуків.

— Такий був кінець Мукумуків, — повторив у захваті Самотній Ватаг. — Коли ми вернулись у наше селище, то люди здивовано поглядали на багату здобич і на таку силу рабів, а ще більше дивувались, що я живий. Батько мій, Видра, затремтів з радості, довідавшись, що я зробив, — бо він був уже старий, а я був останній з його синів. Прийшли випробувані вояки, прийшли всі мудрі й майстерні люди, і незабаром увесь нарід зібрався навколо нас. Тоді я встав і голосом, таким як грім, наказав, щоб Сколкашаман вийшов уперед.

— Якраз так, Білий Чоловіче! — перебив його Мутсак, — голосом таким, як грім, що від нього затремтіли людям коліна, і страх охопив їх.

— Коли Сколка вийшов уперед, — казав далі Самотній Ватаг, — то я сказав йому, що не хочу вмирати. Також сказав, що не годиться обдурювати нечистих духів, що чекають по той бік могили, отже я розміркував собі, що Сколчиній душі варто піти в Невідоме, де вона, безперечно, буде вічно блукати, стогнучи по безмежному темному лісі. Перед лицем цілого народу я забив його так, як він стояв передо мною. Еге, я, Самотній Ватаг, своїми власними руками забив Сколку-шамана. Коли почався гомін серед натовпу, то я крикнув . . .

— Голосом таким, як грім, — підказав Мутсак.

— Еге, голосом таким, як грім, я голосно крикнув. «Дивись, о мій народ! Я, Самотній Ватаг, що забив Сколку, лукавого шамана! Один з-поміж усіх людей я пройшов крізь браму смерті й повернувся назад. Очі мої бачили такі речі, яких ніхто не бачив, мої вуха чули такі слова, яких ніхто не казав. Я величніший за Сколку - шамана, величніший ніж усі інші шамани. І я могутніший ватаг, аніж мій батько, Видра. Ціле своє життя він воювався з Мукумуками, а я винищив їх за один день! Одним подихом своїм я знищив їх! І ось! Мій батько Видра старий, а Сколка-шаман помер, отже я буду ватагом і шаманом. Віднині був ватагом і шаманом тобі, о мій народ! Якщо хтось не погоджується з моїм словом, той нехай вийде вперед».

Я стояв і чекав, а коли ніхто не вийшов уперед, я крикнув: Го! я скуштував крові. Принесіть м'яса, бо я голодний. Відкрийте ями з припасами, поздіймайте всю рибу. Нехай буде великий бенкет, веселощі й співи, тільки не погребні, а весільні. Потім приведіть дівчину Кезан, що повинна бути матір'ю Самотнього Ватага дітей. Мій батько Видра,

чи то від моїх слів, чи то через те, що був старий, заплакав, як жінка, й обняв руками мої коліна. І з того дня я став ватагом і шаманом, мав велику пошану, і люди мені корились.

— Доки не прийшов пароплав, — договорив Мутсак.

— Так, доки не прийшов пароплав, — повторив Самотній Ватаг.

КІШ, СИН КІШІВ

— Отже я даю тобі шестеро теплих, двійних укривал, шість великих, міцних терпугів, шість довгих гостролезих Гудзонівських ножів, два човни, що їх зробив Моґум, Великий Майстер, десятеро собак, дужих і міцних у запряжці й три рушниці, — хоч курок у однієї зламаний, проте рушниця хороша, і її можна полагодити.

Кіш замовк і перебіг очима по колі уважних облич. Була Велика Рибна пора. Він пропонував Гнобові відкупне за його дочку Су-Су. Це було в Місії святого Юрія, на березі Юкона. На цей час сюди приходили люди за сотні миль. Збирались племена з Півночі, з Півдня, зі Сходу і з Заходу, навіть з Тозікакату й з далекого Тана-Нао.

— І ще скажу тобі, Гнобе, ти — ватаг плем'я Тана-Нао, а я — Кіш, син Кішів, ватаг Тлунґетлів. Отже, коли з лона твоєї дочки підуть мої нащадки, то між обома племенами западе приязнь, велика приязнь. Тана-Нао й Тлунґетлі стануть кровними братами на всі часи. Як я сказав, так і буде, так я й зроблю. Тепер ти скажи свою думку, Гнобе, з цього приводу.

Гноб важно кивнув головою. Його поморщене старече лице було спокійне й не показувало нічого того, що було в нього на думці. Тільки очі у вузьких щілинках блиснули як жар, коли він заговорив високим надщербленим голосом.

— Але це ще не все! — сказав він.

— Чого ж іще? — спитав Кіш, — хіба ж я не даю тобі повною мірою? Хіба в Тана-Нао була коли будь хоч одна дівчина, що за неї стільки давали? Покажи мені таку.

Стриманий сміх перебіг по колі, і Кіш зрозумів, що сміялися з нього.

— Ні, ні, друже мій, Кішу, ти не розумієш. — Гноб зробив привітний і навіть лагідний рух рукою. — Відкупне добре. Дуже добре відкупне, я нічого не кажу навіть про поламаний курок. Але це не все. Скажи, а який з тебе буде чоловік?

— Еге, який чоловік? — загомоніли навколо.

— Кажуть, — говорив далі високим верескливим голосом Гноб, — кажуть, що Кіш не йде слідами своїх батьків. Кажуть, що він блукає в темряві за чужими богами, і що він став полохливий.

Лице Кішеві зчорніло.

— Брехня! — гримнув він, — це не народився той, що його побоявся б Кіш!

— Кажуть, — правив далі Гноб, — що він слухається слів Білого Чоловіка у Великому Домі, і що він схилив свою голову перед богом Білого Чоловіка; і ще більше — кажуть, що кров огидна богами Білого Чоловіка.

Кіш спустив очі й стиснув кулаками. Навколо лунав зневажливий регіт. Мадуан, шаман, первосвященик плем'я і заклинач, нахилився до вуха Гнобові й щось йому шепотів. Потім він пошукав серед тінів, що скупчились на краю ясного кола, що відбивалось від багаття й узяв худенького хлопчика. Він поставив його перед Кішем і дав Кішеві ножа в руки.

Гноб нахилився вперед: — Кішу, о Кішу! Чи ти насмілишся забити людину? Дивись, оце Кіш-Шу.

Удар його. О, Кішу, удар його всією силою твоєї руки.

Хлопчик увесь тремтів, сподіваючись удару. Кіш дивився на нього, і в голові йому проносились уривки того вищого морального учня, що про нього казав йому Бровн, і вставало яскраве уявлення про язики полум'я його пекла. Ніж випав йому з рук. Хлопчик полегшено зідхнув і, хитаючись, зник у темряві за вогнищем. До Гнобових ніг підповз кундель і, вискаливши зуби, намірявся кинутись за хлопчиком. Шаман ударив ногою собаку. Це надоумило Гноба.

— Слухай, Кішу, що б ти зробив, коли б чоловік тобі таке зробив? — кажучи це, Гноб узяв кавалок лососини й простяг його Білому Зубові, а коли собака хотів схопити, то він із силою вдарив його дрючком по носі. — Може й ти, Кішу, зробив би так само? — сказав він, показуючи на собаку, що плазував животною по землі й лизав йому руку.

— Слухай! — Спираючись на шаманову руку, Гноб звівся на ноги. — Я — дуже старий, і через це я хочу тобі дещо сказати. Твій батько, Кіш, був могутня людина. Він любив, як співають тетівки в бою, він кидав списа так, що кінець його простромлював наскрізь тіло людини. Мої очі самі це бачили. Але ти не подібний до нього. Ти покинув Крука, щоб поклонитися перед Вовком, і ти став боятись крови й примушуєш свій нарід боятись її. Це недобре. Бо, коли я був маленький, такий, як Киц-Ну, то в цій землі нашій не було жодного Білого Чоловіка. Потім, один по одному, вони прийшли до нас, і тепер їх багато. Вони — неспокійне плем'я. Навіть коли їм животи повні, то вони не сидять і не спочивають коло вогнища, спустившись на те, що завтрашній день сам принесе їм харчі. На них ніби якась

клятьба, і вони можуть зняти її тільки працею й напруженням.

Кіш здригнувся. Йому згадалась туманна легенда, що йому оповідав Бровн про якогось Адама, що жив за прадавніх часів, і він мимоволі подумав, що Бровн казав правду.

— Вони простягають руки до всього, що бачать, і вони йдуть скрізь, і бачать усе. Їх прибуває щораз більше, і коли нічого не робити, то вони загарбають усю землю, а плем'ю Крука не стане вже місця. Через це нам доведеться боротися з ними, аж доки не переведуться вони геть усі. Ми посадемо всі проходи, земля буде наша, і може наші діти, і наших дітей діти будуть жити в гаразді й гладшати на ній. Настає час великої боротьби, коли зітнуться Крук з Вовком. Але Кіш не буде битись і не дозволить битись своєму народові. Отже не годиться, щоб він узяв собі мою дочку. Я сказав так, я, Гноб, ватаг плем'я Тана-Нао.

— Але Білі Люди добрі! — палко заперечив Кіш, — вони великі люди. Вони багато чого нас навчили, вони дали нам уквивала, ножі й рушниці, що їх ми ніколи, не зробили б самі. Я пам'ятаю, як ми жили перше, ніж вони прийшли. Я ще тоді не родився, але знаю це від мого батька. На влогах ми підлазили до лося, щоб дістати кинути списом, а тепер б'ємо його з рушниці Білої Людини на відстані дитячого крику. Ми жилися м'ясом, рибою й ягодами, іншого нічого не було в нас — і їли все без соли. Чи багато серед вас знайдеться таких, що згодились би вернутись до минулого й знову їсти м'ясо й рибу без соли?

Його слова влучили б добре, коли б Мадуан не схопився на ноги й не порушив мовчання.

— Одно питання тобі Кішу. Білий Чоловік там у Великому Домі каже, що вбивати недобре. А хіба ми не знаємо, що білі люди так само вбивають? Хіба ми забули великий бій на Койокукові? Або бій у Нуклукаето, коли трое білих забили двадцяттеро Тозікакатів? Ти думаєш, що ми не пам'ятаємо трьох вояків з Тана-Нао, що їх забив білий чоловік Маклрас? Скажи мені, Кішу, чому шаман Бровн навчає тебе, що недобре битись, тоді, як його брати б'ються.

— Ні, не треба відповіді, — заверещав Гноб, поки Кіш намагався збагнути парадокс.

— Це дуже немудро: Бровн добрий чоловік, і він хоче піддержати Крука, доки його брати не вискубуть йому все пір'я. — Гноб заговорив голосніше: — Але поки є хоч одна людина серед Тана-Нао, що може битись, або одна дівчина, що ще може породити хлопця, Крука не обскубуть.

Гноб обернувся до сухорлявого молодого вояка, що сидів по другий бік вогнища. — Що скажеш ти, Макамук, брат Су-Су?

Макамук звівся на ноги. Через усе його обличчя був довгий шрам. Від цього його горішня губа була трошки піднята, неначе він посміхався, але цьому перечив хижий блиск у очах. — Сьогодні я проходив повз хату купця Маклраса, — почав він ніби зовсім про інше. — На порозі сиділа дитина й грілась проти сонця. Вона глянула на мене очима купця Маклраса й злякалась. Підбігла мати й заспокоїла її. Жінка була Зиска, з плем'я Тлунгетів.

Голосні розлючені вигуки покрили його голос. Він примусив усіх замовчати, повернувся до Кіша й простяг руку, грізно показуючи на нього пальцем.

— Так, ви віддаєте своїх жінок, ви, Тлунґети, а самі приходите до Тана-Нао, просите наших? Вони потрібні нам самим. Нам треба народити чоловіків, багато чоловіків на той день, коли Крук зітнеться з Вовком.

Знявся цілий вихор ухвальних вигуків, а його перерізав верескливий ґнобів голос. — Ну, а ти що скажеш, Носабок, її улюблений брат?

Носабок був гнучкий і стрункий юнак з великим орлячим носом і типовими високими бровами. Одна повіка в нього нервово сіпалась і часом падала, і тоді здавалось неначе він до когось хитро підморгує. І тепер, коли він підвівся, то повіка впала, але це не викликало сміху, як звичайно. Усі обличчя були поважні.

— Я також проходив повз хату купця Маклраса, — почав він ніжним, немов дівочим молодим голосом, що був дуже подібний до голосу його сестри. — Я бачив індійців. Краплі поту сліпили їм очі, а коліна тремтіли з втоми. Я кажу, що бачив їх і чув, як вони стогнали під вагою колод, що з них купець Маклрас будував собі комору. На свої очі я бачив, як інші рубали дрова, щоб у Великому Домі в шамана Бровна було тепло довгими морозяними ночами. Це жіноча робота. Ніколи жоден Тана-Нао не стане її робити. Ми можемо бути кровними братами з чоловіками, а не жінками — Тлунґети стали жінками.

Запала глибока тиша. Усі очі звернулись до Кіша. Він повагом озирнувся, уважно вдивляючись у лице кожному дорослому чоловікові.

— Так! — промовив він спокійно. — Так, — сказав ще раз і, не додавши ні слова, пішов у темряву!

Продираючись між дітьми й найженими собаками, що порозлягались на землі, він перейшов через увесь великий табор і підійшов до жінки, що працювала коло багаття. Коло неї лежали волокна з кори дикої повзучої лози, і вона плела з них невода. Деякий час він мовчки дивився, як її руки проворно робили свою роботу й розплутували волокна, що ввесь час скручувались. Ця дівчина, що так заподливо працювала, була здорова, вродлива, повногруда, з широкими стегнами, створеними, щоб виношувати й родити дітей. Бронзове смагляве лице мінилось золотом, коли виблискувало полум'я, волосся було чорно-синє, а очі як агат.

— О, Су-Су, — заговорив нарешті Кіш, — колись, за тих часів, що вже минули, ти привітно на мене дивилась, але ті дні зовсім недалекі...

— Я привітно на тебе дивилась, бо ти ватаг Тлунгетів, — хапливо перебила вона його, — бо ти великий і дужий...

— Так...

— Та це було раніше, за Великої Рибної пори, — додала вона, — перше ніж прийшов шаман Бровн і навчив тебе всього поганого, і пустив твої кроки по чужих стежках.

— Але я сказав би тобі...

Вона піднесла руку таким рухом, що дуже нагадав йому її батька.

— Не говори, я знаю ті слова, що зриваються тобі на язик, о Кіш, і я відповім тобі. Завжди так водиться, що і риба в воді, і звір у лісі родять подібних до себе. І це добре. Так само й жінки — вони також повинні родити подібних до себе. Навіть дівчина, коли вона ще дівчина, то й тоді передчуває муки

пологів, біль у грудях і маленькі ручки навколо шиї. Коли це почуття стає потужне, тоді кожна дівчина нишком обдивляється навколо й шукає собі чоловіка, щоб він був батьком її нащадків. Так було й зо мною. Я почувала те саме, коли дивилась на тебе. Я бачила, що ти дужий, кремезний, що ти ловець і вояк, що ти не боїшся ні звіра, ні людини, що ти роздобудеш харчів, коли я буду їсти за двох, і оборониш мене від усякої небезпеки, коли настане час моєї безпорадності. Але все це було раніше, коли ще не приходив шаман Бровн і навчив тебе...

— Та це ж не добре, Су-Су. Я знаю це з мудрих слів...

— Що не добре? вбивати? Я знаю, ти це хотів сказати. Ну, а коли так, то й пускай на світ подібних до себе, таких, що не будуть убивати, але не приходь за цим до Тана-Нао. Кажуть, що настане час, коли Крук зітнеться з Вовком. Я нічого не знаю, бо це справа чоловіків, я знаю тільки одно, що на той час я повинна народити чоловіків.

— Су-Су, — перебив її Кіш, — ти повинна вислухати, що я маю тобі казати.

— Справжній чоловік узяв би дрючка й примусив би вислухати, що він має казати, — глузливо засміялась вона, — але ти... на ось! — вона сунула йому в руки жмут волокон, — себе я не можу віддати тобі, а це ось бери, тобі це більше личить, бо це жіноча робота.

Він шпурнув убік волокна, і червоні плями гніву вкрили його бронзово-засмалене обличчя.

— Я тобі ще ось що скажу, — говорила вона далі, — с в нас стародавній звичай, що його не цурались

ні мій, ні твій батько. Коли переможений умирає в бою, то переможець бере його скальп, як спогад про перемогу. Гаразд. Ти, зрікшись Крука, мусиш зробити більше. Ти мусиш принести мені не скальпи, а голови, дві голови. Тоді я дам тобі не кору, а вишитий коралями пояс хороброго, піхви й довгого руського ножа, і ще раз гляну на тебе привітно — і все буде гаразд.

— Так, — сказав роздумуючи, чоловік. — Так, — повторив він, повернувся й вийшов з освітленого кола.

— Ні, о Кіш! — крикнула вона йому вслід. — Не дві голови, а три, що-найменше.

Кіш не зрадив нової своєї віри. Він жив тихомирним життям і примушував свій нарід слухатись евангелії, як проповідував її преподобний Джексон Бровн. Увесь час, коли ловили рибу, він ніби зовсім не помічав Тана-Нао і не звертав уваги на лукаві натяки й глузливі сміх жінок з інших племен. Коли кінчили ловити рибу, то Гноб і його плем'я, забравши великі припаси лососини, висушеної на сонці й задимленої, подалися на влови до верхоріччя Тана-Нао. Кіш бачив, як вони йшли, проте щоразу бував на службі в місії, молився й співав у хорі своїм чудовим басом.

Преподобний містер Джексон Бровн був у захваті від його надзвичайного голосу і, слухаючи його, щораз більше переконувався в щирості недавно наверненого до віри, а Маклрас далеко не був певен цього. Він не вірив у те, що поган можна повернути до віри надовго, і відверто про це говорив. Але м-р Бровн був людина з ширшими поглядами і одного осіннього довгого вечора він так щиро боронив ці

свої погляди, що Маклрас губив усі свої позиції, одну по одній, і нарешті вигукнув у розпачі:

— Вибийте мені мозки яблуками, Бровне, якщо я сам не навернусь до віри, коли тільки ваш Кіш продержиться два роки.

Джексон Бровн ніколи не проминав доброї нагоди і тут же на місці скріпив умову, міцно стиснувши Маклрасові руки. Отже від Кішової поведінки залежало, куди потрапить Маклрасова душа по смерті.

Коли почалась станівка зимова дорога, прийшли несподівано новини. До місії святого Юрія прибув чоловік від Тана-Нао, збираючи всякі бойові припаси і повідомив, що Су-Су спинила свій ласкавий погляд на Ні-Ку, молодому, сильному ловцеві, що коло Ѓнобового вогнища запропонував за неї блискуче відкупне. Невдовзі після цього преподобний містер Бровн здибався з Кішем на лісовій стежці, що спускалась до річки. Найкращі Кішеві собаки були запряжені в сани, а до них прив'язані були найбільші й найкращі його полозки.

— Куди ти їдеш, Кішу? На влови? — спитав Бровн, як це роблять індійці.

З хвилину Кіш пильно подивився йому в очі, потім товкнув собак, але обернувся, ще раз глянув на Бровна й відповів: — Ні, я їду в пекло.

На невеличкій галяві чорніли три злиденні хатини. Вони тулились одна до одної і, немов намагаючись захватись від страшного безлюддя, геть закопались в сніг. За яких може 20 кроків з усіх сторін чорнів похмурий ліс. Над головою було неясне сине небо, як на галяві звичайно, а непевна туманна запона, що обіцяла незабаром сніг. Не було ні найменшого вітру, німотно навколо, жадного звуку, — самий

тільки сніг і мовчання. У самому таборі так само не було звичайного руху. Ловці натрапили на табун оленів і легко й багато їх набили. Після довгого посту почались бенкети, а тепер серед білого дня, понаїдавшись, вони міцно спали під своїми вкривалами з оленьчої шкури.

Коло одної хатини горіло вогнище. Перед ним стояло 5 пар полозків, устромлених у сніг, а коло самого вогня сиділа Су-Су. Відлога з її білячої парки закривала їй волосся й щільно була зав'язана на шиї, але руки були без рукавиць і проворно працювали голкою й ниткою з сухих жил, дошиваючи останній фантастичний узор на ремінному поясі, обтягнутому зверху червоною матерією. Десь за житлом загавкав собака і зрону ж так само раптом перестав, як і почав. Батько, що спав у хатині за спиною Су-Су, забулькотів і застогнав спросоння.

— Щось погане спитьсья, — усміхнулась вона, — старіється вже він . . . не до снаги вже.

Вона пришила останню коралинку, зав'язала вузла на нитці і, підкинувши дров у вогонь, сиділа й дивилась на нього. Сухий, твердий сніг зарипів під чиймись мокасинами. Су-Су підвела голову. Поруч із нею стояв Кіш, зігнувшись під тягарем чогось загорненого в м'яку оленьчу шкуру, що була в нього за плечима. Скинувши свою вагу на сніг, він сів, і деякий час вони мовчки дивились одно на одного.

— Далека путь, о, Кішу, — сказала вона, — дуже далека путь сюди з Місії св. Юрія на Юконі.

— Еге, — відповів він, пильно дивлячись на пояса й ніби вимірюючи його. А де ж ніж? — спитав.

— А ось, — вона витягла його з під своєї парки, і лезо блиснуло при світлі багаття, — добрий ніж!

— Давай його мені! — наказав він.

— Е ні, Кішу! — засміялась вона, — ти, мабуть, родився не на те, щоб носити його.

— Віддай мені, — промовив він знову, не міняючи голосу. — Я родився саме на те.

Її очі, що жартовливо на його поглядали, спинились на клунку з оленьчої шкіри. Сніг під ним почервонів.

— Що це, кров? — спитала вона.

— Аджеж кров. Тепер віддай мені пояса й довгого руського ножа.

Їй стало страшно, і коли він брутально видер у неї пояса, то по ній побігли дрижаки. Вона почула біль у грудях і маленькі ручки навколо шиї — і тоді лагідно глянула на нього.

— Він зроблений на чоловіка меншого за мене, — похмуро вимовив Кіш і, втягнувши в себе живота, застібнув чепрагу на перше гніздо.

Су-Су посміхнулась, і погляд її очей став ще лагідніший і привітніший. Навколо шиї вона знову відчула маленькі рученята. Він вродливий і на нього приємно дивитись, — подумала вона, — пояс, звісно, тісний. Його зроблено на іншого, хто менший за нього. Але це не біда, вона може пошити багато всяких поясів.

— Але кров, Кішу? — спитала вона, почувуючи, як у ній зростає надія. — Це кров, Кішу? Це... це... голови?

— Еге.

— Вони мабуть свіжі... бо кров на них не замерзла.

— Тепер не холодно! І вони свіжі... зовсім свіжі.

— О, Кішу! — її лице запалало й засяяло. — Для мене, Кішу?

— Так, для тебе.

Схопивши за кінець оленьчу шкуру, він швидким рухом підняв її. На сніг покотились відрубані голови.

— Три, — прошепотів він хижо, — ні, чотири, що-найменше.

Вона сиділа, мов прикипівши. Ось вони, всі чотири перед нею... Лице з ніжними рисами Ні-Ку, старе, поморщене Ёнобове, Макамук немов усміхається до неї, піднявши горішню губу і останній — Носабок, спустивши повіку на ніжну дівочу щоку, хитро підморгає до неї... Усі четверо... Вогонь спалахує, бігає й виблискує по них, а на снігу під кожною розходиться широка червона пляма...

Від тепла підтанув сніг під Ёнобовою головою, вона покотилась, перевернулась, як жива, й спинилась коло її ніг. Су-Су не ворухнулась. Кіш сидів також нерухомо й, не кліпаючи очима, дивився на неї. У лісі сосна, що зігнулась була під вагою снігу, враз гулко скинула з себе свій тягар і вирівнялась, а луна покотилась глухо по долині. Ніхто не поворухнувся. Короткий день хилився до Заходу. Морок підступав з усіх сторін, тоді Білий Зуб підійшов до багаття й спинився, чогось вичікуючи. Його ніхто не погнав, і він підліз ближче. Ніс йому враз повернувся в бік, ніздрі затремтіли, шерсть наїжилась на хребті.

Нюхом він просто підійшов до господареві голови, спочатку обережно її обнюхав, потім лизнув червоним язиком у чоло. Тоді сівши задніми лапами на сніг, і піднявши носа до першої самотньої зірки, що ледве миготіла на небі, він протяжисто по-вовчому завив.

Су-Су отямилась і подивилась на Кіша. Він вийняв з піхов довгого руського ножа й уважно став за нею стежити. На його непохитному рішучому лиці вона прочитала закон. Відкинувши назад відлогу, вона відкрила шию й звелась на ноги. Хвилину вона стояла нерухомо, перебігаючи очима по темному лісі навколо, по далеких блідих зорях, подивилась на табор, на полозки в снігу — останній глибокий погляд на життя. Налетів вітер і розвіяв її волосся. Вона обернулась, підставила йому лице. У голові пробігла думка про діти, що їм не судилось народитись — і вона підійшла до Кіша й промовила: — Я готова.

СМЕРТЬ ЛІГУНА

Кров за кров, рід за рід.
Закон Тлінкетів.

— Послухай тепер про смерть Лігуна.

Оповідач замовк, або вірніше спинився й зирнув на мене промовистим поглядом. Я підняв проти вогню пляшку, пальцем показав, скільки він може надпити й сунув її йому — бо хіба він не був Палітлум-п'яниця? Він оповідав мені багато всяких історій, і я довго чекав, коли цей нерукописний збірник розповість мені що-небудь про Лігуна. Він знав про нього більше, ніж хто інший на цілому світі.

Він щось забурчав сам до себе, тоді перекинув назад голову й бурчання зразу перейшло в булькання. На нерівній скелі за нами захиталась і затанцювала велетенська тінь людини з перехиленою величезною пляшкою. Він відірвав губи він пляшки, ніжно повівши губами по шийці перед тим, і сумно глянув на химерне небесне склепіння, де мінився блідий відблиск літнього північного саява.

— Дивно! — промовив він, — холодна, як вода, й гаряча, як огонь. Тому хто п'є — надає сили, а тому, хто напився, відбирає їх. Старих робить молодими, а молодих — старими, зморену людину підводить на ноги й веде далі, — а свіжу — вморює сном. У мого брата завжди було серце, як у кролика,

а коли випив, то вбив відразу чотирьох своїх ворогів. А мій батько завжди був як вовк, кожному показував зуби, а як напився — то став тікати від ворога, і йому прострелили спину. Дуже дивно!

— Це «три зірки», воно краще, ніж те, що ним отруюють свої шлунки там, унизу, — відповів я, махнувши рукою над розверзтою безоднею темряви й показав на маленькі вогники, що виблискували далеко вниз й надавали реальності цій ночі.

Палітлум зідхнув і похитав головою.

— Тим-то я тут, з тобою, — сказав він і подивився на мене й на пляшку поглядом, що промовляв більше, ніж усякі слова за його ганебну пожадливість до цього питва.

— Ні, — відповів я, засунувши пляшку собі між колінами. — Розкажи мені спочатку про Лігуна, а про «три зірки» ми поговоримо потім.

— Там ще багато і я зовсім не втомився, — нахабно випрошував він, — мені тільки доторкнутись губами, і я скажу тобі величні слова про Лігуна та про його останні дні.

— «Тому, хто напився, відбирає сили, — засміявся я, — а свіжу, невтомлену людину зморює сном».

— Ти мудрий, — відповів він лагідно, без ніякого гніву, — так, як і твої брати, ти мудрий. Хоч ти спиш, хоч не спиш — «Три зірки» завжди з тобою, проте я ніколи не бачив, щоб ти пив занадто довго, або занадто багато. Увесь час ти збираєш золото, що ховається в наших горах, і рибу, що плаває в наших морях. Палітлім і його брати копають для тебе це золото, ловлять для тебе цю рибу, і щасливі, коли ти їм даєш радість і своєю мудрістю вважаєш, що «три зірки» можуть зросити їм губи.

— Я хотів чути про Лігуна, — сказав я нетерпляче.
— Ніч от-от мине, а завтра перед нами важка подорож.

Я позіхнув і вдавав, що хочу підвестись. Палітлум видимо збентежився й раптом заговорив про те, що я хотів.

— Коли Лігун уже був на схилку віку, — заговорив він, — то його найбільше бажання було, щоб усі племена жили в згоді між собою. Ще замолоду — він був найперший вояк, ватаг над ватагами островів і проток. Усі його дні минали в боях. Ніхто інший не міг похвалитися стількома шрамами від кістки, олива й заліза, як він. У нього було три жінки, і від кожної по двоє синів. Усі сини, від старшого аж до найменшого — усі загинули, б'ючись поруч з ним. Він був непосидючий, як той лисий ведмідь і никав по всій землі, на північ від Уналяски й Мілкого моря, на південь до Королеви Шарлоти і навіть, як кажуть, разом з Кейксами заходив до Пуджет-Савнд і там убивав твоїх братів у їхніх убезпечених будинках.

Та на старости літах, як я вже сказав, він прагнув тільки миру. І це не через те, що він став полохливий, або складав велику ціну на місце коло багаття та на повний горщик. Ні, він, як і перше, вбивав з хижістю й злістю, як найлютіша людина, під час голодування стискав собі живота разом з наймолодшими, а з найдужчими пускався в бурхливе море або йшов небезпечними шляхами. Щоб покарати його за всі славні подвиги, військовий корабель, о Волохате Обличчя, завіз його в твій і Бостонського чоловіка край. Минуло чимало років перше ніж він вернувся назад. Я вже тоді підріс, хоч не був ще справжнім парубком. Він, лишившись на старість бездітний,

прихилився до мене й ділився зо мною своєю мудрістю.

— Добре воювати, о Палітлумс, — казав він. — Ні, Волохате Обличчя, я тоді був не Палітлум, мене звали Оло Вічно-Голодний. Пити, я став уже пізніше. Добре воювати, казав Лігун, тільки не мудро. У країні Бостонського чоловіка я бачив на свої очі, що вони не б'ються один з одним, тим-то вони й міцні. Своєю силою вони йдуть проти нас на островах і протоках, і ми, як той дим з багаття, або як той туман на морі — розтанемо перед ними. Через те ж то я й кажу тобі, що воювати добре, дуже добре — тільки нерозумно.

І ось Лігун, як завжди найперший з усіх вояків, став подавати свій гучний голос за мир. Він був найвідважніший вояк і найбагатша людина, отже, коли він був уже зовсім старий, то справив потlach. Ніколи ще не бувало такого. П'ятьсот човнів вишикувалось учодовж берега, і в кожному було не менше як десятеро чоловіків і жінок. Прибуло вісім племен. Усі, від першого й самого найстарішого аж до останнього і до найменшої дитини зійшлись тут. Були люди і з дальших племен, великі мандрівники й шукачі, що почули про потlach Лігунів. Цілих сім день вони собі набивали животи, їли й пили в нього. 8000 укривал роздав він їм. Я це добре знаю, бо хто ж, як не я тримав карбованку й роздавав їх усім, кожному згідно з його значністю й гідністю.

Після потlacha Лігун став бідною людиною, але його ім'я було на устах у кожного, і ватаги скреготали зубами з заздрости на його величність.

Слова його мали велику вагу, і він проповідував мир. Він не минав ні одного потlacha, ні одного

бенкету, їздив навіть на звичайні збори, щоб там говорити про мир.

Одного разу трапилось нам з Лігуном поїхати разом на великий бенкет, що його справляв Ніблак. Цей Ніблак був ватаг Скутів, річних індіців, що жили поблизу Стикінів. Лігун був уже дуже старий і недалеко йому було до смерти. Він кашляв і від холоду і від диму, і червона кров часто ллялась йому з рота, і ми дивились на нього, як на людину, що вже вмирає.

— Ні, — сказав він якимось, — краще було б умерти, коли кров капає з ножа, коли навкруги бряжчить криця і пахне порохом, а люди скрикують, пронизані холодним залізом, або метким оловом! Бачиш, о Волохате Обличчя, серце його лежало до боїв.

Від Чілкета до Скутів не близький світ. Ми чимало днів пробули на човнах. Тоді, коли люди гнулись над веслами, я сидів коло ніг Лігунові і вчився в нього закону. Мені нема чого говорити про нього, бо ти знаєш. Я скажу тільки про закон: «Кров за кров, рід за рід». Лігун глибоко розумів його, коли казав:

— Знай одно, о Оло, що мало чести вбити чоловіка нижчого за себе. Убивай завжди значнішого, і що він буде значніший, то більше тобі буде пошани. Але коли з двох людей ти вбиваєш того, хто нижчий, то на тебе впаде ганьба, і жінки будуть копилити губи проти тебе. Я кажу, що мир — добрий, але пам'ятай, о Оло, коли доведеться тобі битись, то бийся, як закон велить.

— Такий звичай Тлінкетів, — ніби виправдуючись, дозволив собі пояснити Палітлум. — Я згадав про розбійників і злочинців у моїй Західній Країні, і не дуже дивувався на звичай Тлінкетів.

— До Ніблака й Скутів ми приїхали в пору, —

оповідав далі Палітлум, — Бенкет був великий, мало не такий самий, як Лігунів потлач. Приїхали наші з Чілкету, і Сітки, і Стикіни, сусіди Скутів, і Рангели і Гунаї. Були також Сандавни, Тако з Гавтонського порту, і їхні сусіди Акі з Дугласової протоки, індієці з річки Наас і Танга з Північного Диксону і Кейкси з острова Купріянова, і Сиваші з Ванковера, і Касіяри з Золотих гір, Теслини і навіть Стикси з Юконової Землі. '

Було велике зібрання. Найважливіше було те, що ватаги повинні були зустрінутися з Ніблаком і потопити стару ворожнечу в квасі, — цей квас навчили нас робити руські, — так сказав мезі мій батько, а йому сказав його батько. Ніблак намішав у цей квас ще багато дечого — цукру, борошна, сушених яблук, хмелю, — і вийшло справжнє питво для чоловіків — міцне й приємне. Не таке добре, як «три зірки», проте добре.

Цим квасом частували ватагів, самих тільки ватагів. Їх з'їхалось два десятки. А що Лігун був дуже старий, і дуже значний ватаг, то мені дозволили увійти з ним разом, щоб він міг спертись мені на плечі, а я допомагав йому, коли він сідав, і коли підводився.

На порозі Ніблакового будинку (великий будинок з дерев'яних колод) кожний ватаг лишав свого списа або рушницю, що в кого було, і свого ножа. Так уже було заведено. Ти знаєш, о Волохате Обличчя, що міцне питво гаряче, і часом спалахує давня ворожнеча, і руки й голова швидкі на вчинки. Але я помітив, що в Лігуна було два ножі. Одного він лишив у дверях, а другого запнув собі під уквивало, щоб був на похваті. Інші ватаги зробили так само, і я подумав з жахом, що це буде.

Усі посідали за старшинством, великим колом. Я стояв поруч Лігуна. Посередині була бочка з квасом, а коло неї раб, щоб наливати його. Ніблак перший виголосив промову, дуже миролюбну, красномовну, а тоді наказав рабові наливати. Той зачерпнув повний гарбуз квасу й почастував ним, як і годиться, Лігуна першого за старшинством і гідністю.

Лігун випив усе, до останньої краплі. Я допоміг йому підвестись, щоб також виголосити промову. У нього знайшлося привітне слово для кожного плем'я, він похвалив Ніблакову щедрість, що він справив такий бенкет, радив, як завжди, жити всім у злагоді й сказав, що квас дуже смачний.

Тоді випив Ніблак, другий за Лігуном. За ним пили по ряду всі ватаги один по одному. Усі промовляли добрими словами й хвалили квас... Що я сказав? Усі? — Ні, о Волохате Обличчя, не всі. Останній був худорлявий, подібний до kota чоловік з молодим обличчям і бистрим, зухвалим поглядом. Він понуро випив квас, плюнув на землю й не промовив жодного слова.

Випити квас і не похвалити його — була образа. Плюнути на землю було більше, ніж образа. Він зробив і те і друге. Про нього знали тільки, що він ватаг Стиксів з Юкону, а більше нічого.

Як я вже сказав, це була образа. Але знай, о Волохате Обличчя, образа не Ніблакові, що справляв бенкет, а найстаршому й найповажнішому з тих, що сиділи колом. Таким був Лігун. Усі замовкли і, вліпивши в нього очі, чекали, що він буде робити. Лігун не всрухнувся, не затремтіли старечі губи, не здригнулись ніздрі, не спустились війки. Але я бачив, що він зблід і посірів. Я бачив старих дідів ранками, під час голодування, коли жінки плакали, діти

хлипали, і не було ніде м'яса, навіть і знаку його не було. Він тоді мав такий самий вигляд.

Тиша була мертва, ніде ні звука. Можна було б подумати, що в колі сидять мерці, коли б кожен не намацував ножа в себе під одежею й не поглядав на своїх сусідів з обох боків допитливим поглядом. Я був юнаком, але я знав, що трапилось таке, що не часто трапляється, і що наближається момент, що буває тільки раз у житті.

Стикс підвівся, — усі очі звернулись на нього, — перейшов кімнату й став перед Лігуном.

— Я — Опітса Ніж, — сказав він.

Лігун нічого не відповів, не підвів на нього очей і, не кліпаючи, дивився в землю.

— Ти — Лігун — казав далі Опітса, — ти вбив багато людей, але я живу.

Лігун знову нічого не відповів, тільки подав мені знак і з моєю допомогою підвівся й вирівнявся. Він був як сосна, що вже голова сива, але ще може помірятися з бурею й з морозом. Його очі дивились уперед, не кліпаючи. Здавалось, що він не тільки не чув, але й не бачив Опітси.

Опітса, оскаженівши з люті, затанцював перед ним, не згинаючи ніг, як роблять люди, коли хочуть завдати ганьби, і заспівав пісні про свою величність і про величність свого народу; вся пісня була пересипана образами Чілкетам і Лігунові. Усе співаючи й танцюючи, він скинув своє укривало, вихопив ножа й став ним виблискувати перед лицем Лігунові.

Тепер він співав пісню ножа. У кімнаті, як і перше тиша, тільки чути пісню Опітси. Ватаги сиділи, як неживі, тільки коли блищав ніж, то в очах їм спалахували іскри вогню, що десь глибоко жеврів.

Лігун стояв нерухомо. Він знав, що перед ним була смерть, і без страху дивився їй у вічі. Ніж виблискував щораз ближче йому коло лица, але очі, як і перше, дивились, не кліпаючи, і він не відхилився ні в одну, ні в другу сторону.

Опітса вдарив його два рази по лобі. Порскнула червона кров. Лігун дав мені знак, щоб я підтримав його, він хотів іти. Тоді він зневажливо посміхнувся в лице Опітси й змахнув його в бік, як відхиляють довгу гілку, що нависла над стежною, і пройшов повз нього.

Я розумів, що вбити Опітсу перед лицем двадцятьох великих ватагів, — було ганьбою для нього і, згадавши про закон, догадався, що Лігун хотів убити за законом. А хто ж після нього був перший, як не Ніблака? Спираючись на мою руку, Лігун ішов до Ніблака. З другого боку в нього вчепився й колов його ножом Опітса, занадто нікчемний, щоб Великий Ватаг робив йому що-раз нові рани, але Лігун, немов не помічав їх, і ми втрьох так і йшли через кімнату до Ніблака, що сидів, загорнувшись в укривала. Він з ляком дивився на нас.

Раптом спалахнула колишня ненависть, згадалась давня ворожнеча. Брат Ламука-Кайкса втопився колись у нечистій воді у Стикінів, і Стикіни не заплатили укривалами за свою нечисту воду, як це водилось за звичаєм, і тепер Ламук вгородив свого довгого ножа просто в серце Клок-Куцові, Стикінові. Катчухук згадав про ворожнечу свого народу з річки Наас із Тонґами з Північного Диксону і вбив ватага Тонґів з револьвера, наробивши багато галасу. Жадоба крові охопила всіх, що сиділи в колі. Один ватаг убивав другого, як випадало. Але всі вони намагалися вдарити ножом, або влучити кулею

в Лігуна. Убити його було б їм дуже почесно, і їм би ніколи цього не забули. Як згряя вовків навколо оленя, так вони стовпились навколо нього. Але їх було багато і щоб дістатись до нього, вони вбивали один одного, вовотузня була страшенна.

Лігун усе йшов поважно, не квапився, неначе перед ним лежали ще цілі роки життя. Він неначе був певен, що встигне ще вбити, кого йому треба, перше ніж уб'ють його самого. Як я сказав, він ішов собі повагом. Ножі з усіх боків колоди його, він увесь був червоний, від крові, що його заливала, але ходи не прискорив. Про мене, звісно, ніхто не думав, я був тільки юнак, але ножі зачіпали й мене, і не одна куля обсмалила мене. Лігун усією вагою спирався на мене. Опітса весь час колов його ножем, і всі троє ми йшли і стали перед Ніблаком. Він з переляку обмотав голову укривалом. Скути завжди були боягузи.

Гулциф і Кадишан, жерун риби й ловець, схопились за честь своїх племен. У своїй скаженій вовтузні вони наскочили на Опітсу, збили його з ніг і стали топтати. Хтось кинув ножа, і він із свистом пронизав повітря й угородився в горло Скульпінові, ватагові Сітків. Він змахнув руками, захитався і, падаючи, збив мене з ніг.

Я лежав на землі, і бачив, як Лігун нахилився над Ніблаком, відкинув укривало йому з голови й повернув йому обличчя до світла. Усе це він робив не поспішаючи. По лиці лялася кров і заваджала йому бачити, і він рукою витер собі очі. Коли він переконався, що обернуте до світла обличчя було Ніблакове, то вийняв ножа й полоснув ним по його горлі так, ніби це був перед ним олень. Після цього Лігун вирівнявся й заспівав своєї смертельної пі-

сні, тихенько, коливаючись з одного боку в другий. Скульпін, що перекинув мене разом із собою, вистрелив у нього з револьвера з того місця, — де він лежав. Лігун захитався й повалився, як хитається й валиться стара сона під натиском вітру.

Палітлум замовк. Йому очі похмурно блищали, дивлячись на вогонь і щоким потемніли й почервоніли.

— А ти, Політлум, — спитав я, — а ти?

— Я? Я згадав закон і забив Опітсу-Ножа — і це було добре. Потім витяг Ніблакові з горла Лігунового ножа й угородив його в Скульпіна, що повалив мене. Я був юнак і міг убивати кожного — пошана була однакова. А крім того Лігун помер, моя сила нікому не була потрібна, отже я колов своїм ножем усіх, вибираючи найзначніших з тих, що лишилися.

Він пошукав у себе за пазухою й витяг піхви, оздоблені коралами, а з них вийняв ножа. Він був саморубний, аби-як вирізаний з великої пилки. Таких ножів можна було знайти содні в Старих людей в Алясцинських селах.

— Лігунів ніж? — спитав я. Палітлум кивнув головою.

— За цього Лігунового ножа я дам тобі десять пляшок з «трьома зірками».

Палітлум повільно підвів на мене очі.

— О, Волохате Обличчя. Я кволій, як вода, й похильний як жінка. Я запаскудив свій шлунок квасом «зучем» і «трьома зірками». Очі мої погано вже бачать, слух не такий гострий, а сила моя обернулася в сало. Тепер мені нема пошани, мене прозивають Палітлум-п'яниця. Проте на потлачі в Ніблака і в Скутів я зажив пошани, і мені дорогі спогади про це і спогади про Лігуна. Коли б їй навіть усе море

обернув у «три зірки» й запропонував його мені за ножа — то й тоді я не був Оло Вічно-Голодний, і своєю молодого силою я підтримував Лігуна.

— Ти великий чоловік, Палітлуме, і я поважаю тебе.

Він простяг руку.

«Три зірки» між твоїми колінами мої. Ти обіцяв мені за оповідання.

Коли я озирнувся, то на нерівній поверхні скелі рухалась велитенська тінь людини з величезною перекиненою пляшкою.

КРАСУНЯ ЛІ-ВАН

— Сонце вже сідає, Каніме, і спека не так дошкуляє, — казала Лі-Ван, намагаючись розбуркати чоловіка, що спав, загорнувши голову в укривало з білячих шкурок. Вона будила його тихенько, ніби вагалась, знаючи, що конче треба розбудити і разом боючись, що він прокинеться. Вона боялась свого великого чоловіка, такого відмінного від усіх людей, що вона знала досі.

Оленина зашкварчала на вогні, Лі-Ван відсунула сковороду вбік і озирнулась на двох Гудзонівських собак. Вони стежили за кожним її рухом, і з пожадливісти слина текла їм з язика. Величезні кудлачі лежали з завітрянного боку. Дим обвивав їх і боронив від хмари москітів. Лі-Ван зазирнула з кручі в долину, туди, де збутнілий Клондайк бурхливим потоком мчав між горами. Один пес використав нагоду, підповз животом до сковороди і, проворно, як кіт, скинув лапою на землю кавалок м'яса. Лі-Ван куточком ока зловила цей рух, і собака, клацнувши зубами, з гарчанням відскочив назад, діставши поліном по носі.

— Не вийшло, Оло! — засміялась вона, підіймаючи м'ясо й не спускаючи собаки з очей, ти вічно голодний, і твій ніс завжди призводить тебе до біди.

Другий пес приєднався до Оло, і обес стояли й задириливо дивились на жінку. Шерсть на спині й на плечах настовбурчилась і сердито заворушилась,

тонкі губи кривились і брались огидними згортками, показуючи хижі, загрозливі ікла; навіть носи поморщились й тремтіли. Собаки гарчали, як вовки. Ненависть і злість породи штовхала їх кинутись на жінку й звалити її з ніг.

— І ти, Беш, також? Такий самий хижий, як і твій господар... не можеш жити в мирі з тією рукою, що тебе годує... з тобою ще не було сварки... тепер ось на, діставай своє! Отак!..

З цим вигуком вона шпурнула в них поліном. Собаки відхилились, проте не відступали. Вони розділились і, припадаючи до землі, з гарчанням підступали до неї з двох сторін. Лі-Ван призвичаїлась приборкувати кунделів ще з того часу, коли вона малим дівчатком спиналась на ноги й, пережитуючись ходила між паками шкур, і вона знала, що за раз прийде криза.

Беш спинився; і всі його, м'язи напружились, щоб стрибнути. Оло підповзав ближче, звідки можна було такж стрибнути.

Лі-Ван узяла дві голівешки за обсмалені кінці й стояла дивлячись на звірів. Оло спинився, а Беш стрибнув. Її вогненна збрел зустріла його ще в повітрі. Розіткнулось верескливе боляче скавучання й запахло смаленим м'ясом і шерстю. Собака став качатися в поросі. Лі-Ван шпурнула йому в пащечку гарячої золи. Скажено клацнувши зубами з болю, Беш відскочив від неї і з дикого переляку чим дуж пустився тікати. Оло й собі почав відступати, коли Лі-Ван нагадала йому про те, хто господар, запустивши важким поліном у ребро. Під цілою зливою голівешок обоє собак відступали на дальший кінець табору, посідали й стали скиглити й скавучати, залізуючи собі рани.

Лі-Ван здмухала з м'яса попіл і сіла. Серце її билось спокійно, подія відійшла в минуле. У її житті такі випадки були звичайнісінькою річчю. Під час цієї сутички з собаками Канімі навіть не поворухнувся, тільки солодко хропів.

— Уставай, Каніме, — покликкала вона, — денна спека пройшла, і дорога чекає нас.

Укривало з білячих шкурок заворушилось. Висунулась бронзова рука й відкинула його. Повіки сонного чоловіка піднялися й знов упали.

— Уранці йому доводилось важко нести, — подумала вона, і він утомився.

Москіт укусив її в ший. Вона замастила незахищене місце мокрою глиною з грудки, що була в неї завжди на похваті. Уранці, видираючись на перевал, серед цілої хмари москітів, чоловік і жінка мастили себе липким болотом, що висихало на сонці й вкривало їм обличчя глиняною машкарою. Ці машкари репались від руху м'язів на лиці, їх треба було підновляти, і через те шар глини був неоднаковий і нерівний на вигляд.

Лі-Ван делікатно, але уперто трясла чоловіка, аж доки він зовсім не прочунявся й не сів. Перший його погляд був на сонце і тільки перевіривши час за цим небесним хронометром, він сів коло вогнища й заходився пожадливо нищити м'ясо. У проникливому погляді його очей було більше розуму, ніж звичайно в людей його раси. Сильна воля гострими рисами написана була йому на лиці і разом із суворістю й елементарністю показувала на прирощенню неприборканість, завзяття в змаганні до мети і здатність до найлютішої жорстокости на випадок якоїсь перешкоди.

— Завтра, Лі-Ван, ми будемо з тобою бенкетувати,

— він гарненько висмоктав шпик з кістки й шпурнув її собакам. — Завтра будуть у нас млинці з яблуками, смажені на свинячому салі й цукор . . дуже буде смачно.

— Млинці? — перепитала вона з цікавістю, пережовуючи незнайоме слово.

— Еге, — відповів Канім з почуттям переваги. — Я навчу тебе, як робити нову страву. Ти, звісно, не знаєш, про що я кажу, та й багато ще ти не знаєш. Ти ціле своє життя жила собі в маленькому кутку й нічого не бачила. Але я, — він випростався й гордо подививсь на неї, — я — великий мандрівник, я бував по всіх місцях, навіть серед білих людей і знаю, як вони живуть, як живуть багато інших народів. Я не дерево, що мусить завжди стояти на одному місці й не знати, що робиться на сусідньому погорку. Я Каніма Човен ! . . Я створений, щоб іти, куди хочу, мандрувати по всіх місцях і вивчати світ уздовж і впоперек.

Вона покійно спустила голову.

— Цьому правда. Ціле своє життя я їла рибу, м'ясо, ягоди, і жила на землі в маленькому кутку. Я ніколи не думала, що світ такий великий, доки ти не вкрав мене в мого народу, і доки я не стала варити тобі їсти й дбати за тебе під час наших безконечних мандрівок, — вона підвела на нього очі, — скажи мені, Каніме, чи наш шлях прийде колись до кінця.

— Ніколи, — відповів він, — мій шлях такий, як світ, — він не має кінця. Мій шлях є світ, і я ходжу з того часу, як ноги псчали носити мене, і буду ходити, аж доки не помру. Мій батько й мати може вже повмирати, бо вже багато часу минуло з тієї пори, як я їх бачив, але мені однаково. Моє плем'я

таке саме, як і твоє. Воно завжди сидить на одному місці, — це дуже далеко звідци, — але мені немає ніякого діла до мого плем'я, бо я Канім Човен!

— А я, Лі-Ван, зморена, також буду ходити з тобою, доки не умру?

— Ти, Лі-Ван, моя жінка, а жінка йде за слідами чоловіка, куди б він не пішов, — такий закон. А коли б його не було, то такий був би закон Каніма, бо він сам настановляє закони собі й усім своїм.

Вона знову спустила голову, бо вона не знала іншого закону, oprіч того, що чоловік — пан.

— Не поспішай, — спинив її Канім, коли вона стала вкладати в мішок нужденне таборове причандалля. — Сонце ще гаряче. Дорога спускається в долину і йти буде легко.

Вона покiрно покинула роботу й сіла.

Він уважно подивився на неї.

— Ти ніколи не сідаєш на карачки, як інші жінки Чому це? — спитав він з цікавістю.

— Мені незручно, — відповіла вона, — я більше втомлююсь і, сидячи так, ніколи не можу спочинутти.

— І ноги ти ніколи не ставила просто носками вперед, чому?

— Не знаю. У мене ноги не такі, як у всіх.

У нього в очах промайнуло задоволення, але він нічим не виявив його.

— У тебе волосся чорне, як у всіх жінок, але ти помічала, що воно тонке й м'яке, тонше й м'якше, як у інших.

— Помічала, — відповіла вона коротко, незадоволена з такої холодної аналізи своїх вад.

— От уже минув цілий рік, як я взяв тебе з твого народу, а ти й досі така сама боязка й так само

боїшся мене, як тоді, коли я вперше поглянув на тебе. Скажи, чому це так?

Лі-Ван похитала головою. — Я боюсь тебе, Каніме, бо ти великий і такий чудний. Потім . . . ще перше ніж ти глянув на мене, я боялась молодих чоловіків . . . Я не знаю . . . я не можу сказати . . . мені здавалось, немов я не для них, немов . . .

— Немов? — нетерпляче спитав він.

— Немов вони не такої породи, як я.

— Не такої породи? — повільно промовив він, — яка ж твоя порода?

— Не знаю. Я . . . — вона розгублено похитала головою, — я не можу сказати словами те, що я почуваю. Я завжди була якась чудна. Я не подібна до інших дівчат, що потайки від усіх липнуть до голодих хлопців. Я ніколи такою не була. Мені здавалось, що це не годиться, що так дуже погано робити.

— Що ти найперше пам'ятаєш із свого життя? — несподівано й гостро спитав він.

— Пау-Ваа-Каан, мою матір.

— І нічого більше, раніше?

— Нічого.

Канім не відривав своїх очей від неї, ніби хотів дошукатися чогось у її душі, і помітив, що вона неначе вагається.

— Подумай гарненько, подумай, Лі-Ван, — суворо сказав він.

Вона щось пробурмотіла, в очах їй видно було благаїня, але його воля підкорила її й вирвала з її уст слова.

— Це були тільки сни, Каніме, погані сни. Вони мені снились, ще коли я була малою. Вони тіні того, що ніколи не існувало. Невиразні привидження, як

у собак, коли вони сплять, згорнувшись проти сонця й виють уві сні.

— Розкажи мені про ті речі, що були раніше за твоєю матір, Пау-Ваа-Каан, — наказав він.

— Це тільки напівзабуті спогади, — протестувала вона, — дитиною я бачила сні в дійсності, з розплющеними очима, серед білого дня. Коли я розповідала, які я чудні речі бачу, то з мене сміялись, діти лякались мене і втікали. Я пробувала говорити про це з матір'ю, ПауВаа-Каан, але вона лаяла мене, казала, що це недобре й навіть біла мене. Я думала, що це в мене була недуга, подібна до чорної немочи, як буває в старих людей... Коли я стала рости й поправлятися, то мої сні минули... тепер — я не можу згадати... вона розгублено притиснула руку до чола... — вони десь тут, але я не можу знайти їх, тільки...

— Тільки, — повторив Канім, силкуючись допомогти їй.

— Тільки одну річ я пам'ятаю. Але ти будеш сміятись, скажеш, що я дурна, бо все це не подібне до того, що є.

— Ні, Лі-Ван. Сні — завжди сні. Вони лише туманні спогади про інше наше життя. Я колись був оленем. Я твердо вірю, що я був колись ним, коли згадаю, що я бачив і чув у своїх снах.

Хоч як він силкувався заховати свою тривогу, проте не міг, але Лі-Ван не помічала цього, шукаючи слів, щоб змалювати ту картину, що вона колись була бачила.

— Я бачу втоптаний сніг між деревами, — почала вона, — і слід людини, що ледве волоклась руками й ногами. Я бачу й цього чоловіка в снігу, і коли дивлюсь на нього, то мені здається, що я зовсім

близько до нього. Він не подібний до справжніх людей, на обличчі в нього росте волосся — багато волосся, — і воно таке саме, як і на голові, жовте, як літні хутро в ласички. Очі йому заплющені, але часом він розплющує їх і чогось шукає навколо себе. Вони сині, як небо, а коли зазирають мені в очі, то перестають шукати. Його рука рухається помалу-помалу, неначе знесилена, і я почуваю...

— Ну? — хрипко прошепотів Канім, — ти почуваєш...

— Ні, ні!.. — хапливо крикнула вона. — Я нічого не почуваю. Хіба я сказала «почуваю»? Я не хотіла сказати цього. Не може бути, щоб я хотіла. Я бачила, тільки бачила, і все, що я бачила — був чоловік у снігу з очима синіми, як небо, і з волоссям, як шерсть у ласички. Я бачила це багато разів, і завжди того самого чоловіка в снігу...

— А себе ти бачила коли-небудь? — спитав він, нахилившись уперед і напружено вдивляючись в неї. — Чи бачила ти коли-небудь себе разом з чоловіком у снігу?

— Як же я могла себе бачити? Хіба ж я не жива?

У нього зразу послабли напружені м'язи. Він відхилився назад і відвернувся, щоб вона не побачила захопленого задоволення йому в очах.

— Я скажу тобі, Лі-Ван, — заговорив він рішучим тоном. — У якомусь попередньому житті ти була маленькою пташинкою, і ти все це бачила, і в тебе збереглися спогади про це. Тут нічого немає дивного. Я колись був оленем, а потім мого батька батько був ведмедем, — так каже шаман, а шамани ж ніколи не брешуть. Цей шлях, що ми повинні пройти, призначений від богів, а для чого — те знають тільки вони. Сни і тіні снів — це тільки наші спогади

й нічого більше. Собака спить проти сонця й скавучить уві сні — він також бачить те, що було колись у минулому. Беш безперечно був вовком. Я твердо переконаний, що він був вовком.

Канім кинув собакам кістки й звівся на ноги.

— Час уже, рушаймо. Сонце ще, правда, припікає, але вже холодніше не буде.

— А ці білі люди, які вони? — відважилась спитати Лі-Ван.

— Такі самі, як і ти, і я, — пояснив він, — тільки шкіра не така темна. Ти побачиш їх перше, ніж день звечоріє.

Канім прив'язав свого мішка до важкого пакунка, фунтів на 150, вимастив лице мокрою глиною й сів, поки Лі-Ван навантажувала собак. Оло відразу втихомирився, побачивши дрючка в неї в руках і покірно, без ніяких вибриків дався навантажити на себе сорок з лишком фунтів. А Беш обурився й оскаженив. Він не міг стриматись і гарчав і скиглив, коли вона прив'язувала йому на спину пакунка й затягала його ременем. Він наїжував шерсть, скалив зуби, і вся його злісна вдача виявлялася в поглядах, що він кидав на неї збоку і ззаду.

— Хіба я не казав, що він був колись великим вояком? — засміявся Канім, — це хутро піде за добру ціну, — сказав він, поправляючи головний ремінь і підіймаючи паку з землі, — за добру ціну. Білі платять добре за такий крам. Вони не мають часу полювати, а до холоду вони дуже чутливі. Незабаром ми з тобою так заживемо, Лі-Ван, як тобі не доводилось жити ні разу у всіх твоїх попередніх життях!

Вона щось пробурмотіла про добрість свого воло-

даря, про свою вдячність і, накинувши на себе ре-міння, нахилилась до свого тягара.

— Удруге я напевне народжусь білою людиною, — сказав він і рушив униз стежкою, що збігала в тісне межигір'я.

У слід за ним ішли собаки, а Лі-Ван позад усіх, але думки її полинули далеко; на схід, за Крижані Гори, у той маленький куточок землі, де вона прожила все своє дитинство. Вона згадала, що на неї всі дивились завжди, як на чудну дитину, що мучиться якимись недугами. І правда, вона снила сні серед білого дня, не спавши. Її лаяли, били за ті дивні примари, що вона бачила, доки вона не виросла й вони не зникли. Проте не зовсім. Правда, вони приходять до неї тепер тільки уві сні. Як часто в неї бувають кошмари, повні блідих, невиразних, безглузких навіть, але бентежних образів. Розмова з Канімом схвилювала її і, спускаючись урвистими схилами вододілу, вона дослухалась до глумливих примар своїх снів.

— Спочиньмо тут, — сказав Канім, коли вони зробили півдороги до головної ріки.

Він поклав свого клунка на виступ скелі й сів на землю. Лі-Ван сіла поруч. Коло них простяглись, важко дихаючи, собаки. Коло ніг їм дзюрчав холодний, як лід, гірський струмок. Він був брудний і безкольоровий, неначе закаламучений землею.

— Чого він такий? — спитала Лі-Ван.

— А це з ласки білих людей, що копаються там у землі. — Ось послухай! — він підніс руку догори, і вони почули, як стукають рискалі й копаниці, почули людські голоси. — Вони, ці білі люди, божеволіють за золотом і працюють, не маючи коли вгору глянути, аби тільки знайти його. Золото ! . . — воно

жовте і виходить із землі . . . Воно в них має велику ціну, і ним вони платять за все.

Але блудний погляд Лі-Ван натрапив на щось таке, що відвернуло її увагу від чоловіка. За скільки ярдів нижче стояла рублена хатина з глиняною покрівлею, що спускалася стріхою над стінами. Вогна була наполовину захована за купкою молодих сосон. Молода жінка здригнулась. Її химерні сни сплили й заворушились навколо неї.

— Каніме, — зашепотіла вона, завмираючи з жаху,
— Каніме, що це таке?

— Житло білих людей, де вони їдять і сплять.

Вона уважно розглядила хату, одним поглядом оцінувавши її вартість, і тремтіла від незрозумілого почуття, що будив у ній вигляд цієї хати.

— Мабуть там дуже тепло в мороз, — сказала вона голосно й почувала, що на устах ворухаться інші, чудні звуки. Щось примушувало її вимовити їх, але вона мовчала. Потім Канім сказав.

— Це зветься хата.

Їй заколотилося серце. Ось ці звуки! Ці самі звуки. Вона з жахом озирнулась. Як вона могла знати це дивне слово перше ніж почути його? Що воно може значити? І потім відразу радісно і злякано, уперше в житті, переконалась, що в снах її багато реального й життєвого.

— Хата! — повторювала вона сама до себе, — хата! хата! — Невиразний потік мрій здіймався що-раз вище. У голові паморочилось, серце мало не лусне. Тіні, бліді обриси чогось, незрозумілі асоціації вихорем крутились круг неї. Дарма вона силкувалася зловити і втримати їх у своїй свідомості, бо інстинктом почувала, що в цьому вихорі спогадів розгадка

всього. Коли б вона могла зловити і втримати їх — то все стало б ясне й зрозуміле.

— О, Каніме! О, Пау-Ваа-Каан! О образи й тіні! Що це таке?

Вона повернулась до чоловіка, вся тремтіла, не маючи сили вимовити слова і знемагаючи з напливу примар. Вона мало не зомліла і чула тільки дивно-чарівні звуки, що долинали з хати з дивним ритмом.

— А, скрипка! — зневажливо пояснив Канім.

Вона не слухала його. Її охопив екстаз, і їй стало здавалось, що нарешті все стає зрозуміле. — Зараз! Ось зараз! — думала вона. Сльози затуманили їй очі й стали капати по щоках. Таємниця розкривалась, але в голові морочилось. Коли б тільки не зомліти, коли б тільки... усе навколо зігнулося, стиснулось, гори захитались. Вона схопилась з голошним криком «Тату! Тату!». — Сонце загойдалось, її охопив мрак, і вона враз повалилась лицем на каміння.

Канім переконався, що вона не скрутила собі в'язів від ваги свого клунка, щось полегшено пробурмотів і приснув на неї водою з струмка. Лі-Ван помалу опам'яталась і, задихаючись від плачу, сіла.

— Недобре, коли сонце пече просто на голову, — зауважив він.

— Авжеж недобре, — відповіла вона, — та й клунк дуже важкий.

— Ми рано спинимось на нічліг, ти поспиш довше й наберешся сили, — сказав він лагідно, — якщо ми підемо зараз, то швидше добудемось до ночівлі.

Лі-Ван нічого не сказала, слухняно встала, хитаючись, і погнала собак. Вона несвідомо йшла в ногу з чоловіком і, проходячи повз хату, боялась

навіть дихнути. Звуків звідти вже не було чути, хоч двері були відчинені і з залізного комина йшов дим.

Там, де річка повертала, вони надібали чоловіка з білою шкірою й з блакитними очима. На одну мить перед очима Ді-Ван стало видиво її чоловіка в снігу, але воно було невиразне, бо саме вона була знесилена й стомлена від усього, що почувала. Вона з цікавістю подивилась на незнайомого чоловіка і разом з Канімом спинилась, щоб глянути на його роботу. Він промивав нарінок у великій мисці, рівномірним рухом нахиляючи й повертаючи її. Коли вони дивились, то він повернув її, а на дні заблестіла смужка золота.

— Дуже багата ця річка, — зауважив Канім, коли вони пішли далі, — колись і я знайду собі таку річку й стану великою людиною.

Людей і хат вони зустрічали що-раз більше, і незабаром вийшли туди, де річка робить широку луку. Перед очима їм стала картина страшної руїни.

Земля була покопана й покопирсана, як після боротьби титанів. Де не було навалених куп нарінку, там видно було ями й канави, або глибокі провалля, де верхняк був знятий аж до самої породи. Річка не текла звичайним своїм коритом; вода була загачена, потім відведена в бік, далі здіймалась у повітря по запоморчливо високих жолобах, або стікала в ринви, а звідти розливалась по низьких місцях. Її використано геть, і знову використано, і так тисячу разів. Горби стояли голі, їхні схили пориті машинами, що ними спускали позрубуване на верхах дерево, та ямами для майбутніх свердловин. І скрізь, неначе якась велетенська порода мурашок, кошилась ціла армія людей —

брудних, запорошених, розкуйовджених. Вони плазували по своїх ямах, як ті блощиці, видирались по жолобах, укривались потом над купами нарінку, не відходячи від них і на хвилину. Скрізь, куди не скинеш оком, до самого верху горбів, люди копали, рили й прочищали лице землі.

Побачивши ввесь цей страшний рух, Лі-Ван злякалась.

— Безперечно вони глузду відбились, ці люди, — сказала вона до Каніма.

— Не диво! Золото, що вони його копають, велика річ, — відповів він, — найбільша річ у світі.

Цілі години продирались вони крізь цей хаос, породжений пожадливістю. Канім увесь — напружена увага, Лі-Ван — квола й байдужа. Вона знала, що була на порозі розкриття тайни, і почувала, що й тепер близька до цього, але нервово зворушення, що вона пережила, втомило її, і вона пасивно сподівалась, що трапиться щось таке, чого вона не знала. Її почуття розкривались відщо-раз нових вражень, бо кожне з них збуджувало її змучену уяву. Десь глибоко всередині бриніли відгуки на те, що діялось зовні, поновлялись давно забуті звязки. Вона це почувала, але була байдужа, її душа збентежена, але не було екзальтації розуму, щоб зрозуміти й перетворитись. Вона втомлено пленталась услід за своїм володарем і була задоволена з свідомости, що десь, щось повинно трапитись.

Річка нарешті визволилась з божевільного рабства в людини й поверталась у своє попереднє корито, каламутна й брудна після роботи. Вона ліниво звивалась поміж луками й лісами й пливла туди, де долина ширшала перед її гирлом. Тут видобутку не було, люди не затримувались, принада

була там, далі. Тут Лі-Ван спинилась, щоб підігнати дрючком Оло, коли почула ніжний, срібний жіночий сміх.

Перед хатою сиділа жінка, біла й рожева, уся в ямках від веселого сміху, і слухала слова другої, що стояла на порозі. Вона тріпала своїм мокрим, чорним волоссям, висушуючи його проти теплого, привітного, сонячного проміння.

З хвилину Лі-Ван стояла, ніби прикипівши до місця. Потім спалахнуло немов якесь сліпуче світло й щось розірвалось. Жінка, що сиділа перед хатою, зникла, зникла й хата, і високі сосни, і нерівна, ламана лінія неба. Лі-Ван побачила іншу жінку в світлі іншого сонця. Вона також розчісувала свої густі чорні коси й тихенько співала. Лі-Ван чула слова пісні, розуміла їх і знову була дитиною. Вона була вражена цим привидженням. У ньому були всі її бентежні сни, усі невиразні образи й тіні, і все стало ясно, просто й зрозуміло. Картини забутого минулого товпились навколо неї, перебігали перед нею дивні сцени, дерева, квіти, люди; вона їх бачила й знала.

— Коли ти була маленькою пташкою, — шепотів Канім, впиваючись в неї полум'яним поглядом.

— Коли я була маленькою пташкою, — відказала вона так невиразно й тихо, що він ледве почув.

Зрозумівши свою брехню, вона нахилила голову, узяла ремені й пішла за чоловіком.

І таке було напрочуд дивне те, що з нею сталося, що все справжнє й реальне стало несправжнім і нереальним. Миля шляху далі, зупинка на березі струмка здавались ніби епізодом з якогось кошмару. Вона варила м'ясо, годувала собак, розв'язувала клунки, але все робила як уві сні, і опам'яталась

тоді тільки, коли Канім почав складати план дальшої подорожі.

— Клондайк впливає в Юкон, — казав він, — це величезна річка, більша за Мекензі, що ти її знаєш. Ми підемо за водою до Форту на Юконі. Зимом з собаками буде туди не менше як 20 переходів. Звідти, так само за водою повернемо на Захід, буде сто, або й двісті переходів, не знаю добре, знаю тільки, що багато. Тоді вийдемо до моря. Ти зовсім не знаєш, що це таке, але я тобі поясню. Як острів лежить на озері, так уся земля лежить серед моря. Усі ріки течуть в нього, а воно не має кінця-краю. Я бачив море в Гудзоновій затоці, а ще бачив його в Алясці. Ми з тобою великим човном попливемо через нього, а може підем понад берегом на південь, також на сотню переходів. А далі ще невідомо, куди подамось, я знаю тільки одно, що я Канім-Човен, мандрівник по землі.

Вона сиділа й слухала, а серце стискалося з страху на думку про ті безмежні пустелі, що їй доведеться переходити. — Утомний шлях, — було все, що вона сказала, покірно спустивши голову собі на коліна.

Раптом блискуча думка впала їй і вона вся запалилась. Вона спустилась до струмка й змила з лица засохлу глину, а коли вода заспокоїлась, то вона довго вдивлялась у свій відбиток. Сонце й негода зробили своє діло, шкіра зашкарубла, засмалилась і не була ніжна та в ямочках, як у дитини. Проте нічого! Думка все ж чудова! — і вся радісно схвилювана Лі-Ван залізла в мішок для снання й лягла поруч з чоловіком.

Вона не спала й дивилась на глибоке сине небо, чекаючи, коли Канім засне першим міцним сном. Коли він врешті заснув, то вона тихенько й обе-

режно вилізла з мішка, підіпхнула його під чоловіка і встала. Беш сердито загарчав. Вона пошепки вгамувала його й озирнулась на Каніма. Він голосно хропів. Лі-Ван повернулась і, безгучно ступаючи, швидко пішла назад тією дорогою, що вони прийшли.

*

Містрис Евеліна Ван-Вік лагодилася йти спати. Їй надокучили обов'язки, що накладало суспільство, набридло багатство, її щасливий стан удови, і вона поїхала на північ і стала господарювати в захисній хатині на краю копалень. Тут, за допомогою і в компанії із своєю приятелькою, Мертл Гіддінгз, вона гралася в життя близьке до природи, і з захопленням намагалась утворити з себе примітивну жінку.

Їй хотілось утекти від культури цілих поколінь і поновити загублений її предками звязок із землею. Вона силкувалася змусити себе думати так, як за її щирим переконанням повинні були думати люди кам'яної доби; і зараз, зачісуючи собі на ніч волосся, її фантазія малювала їй картини залицяння за палеолітичної доби. Тут були і печери, і розтрочені зубами кістки з шпиком, і дикі, оброслі густою шерстю мамути, і бійки грубими кремневими ножами. Це було чарівно! Вона саме бігла крізь темні лісові хащі, утікаючи від свого, занадто палкого, низьколобого, обгорнутого в шкури, кавалера, коли раптом двері в хату відчинились без попередження, і увійшла жінка, вдягнена в шкури, дика й первісна.

— Що це?

Одним стрибком, що личив би справді печерній жінці, міс Гіддінгз опинилась у безпечному місці за столом. Але м-с Ван-Вік лишилась на своїй позиції. Вона побачила, що несподівана гість була дуже

схвильована і обернулась, щоб переконатись, що шлях до ліжка, — де під подушкою лежав великий кольтівський револьвер, — вільний.

— Привіт тобі, о жінко з надзвичайним волоссям, — промовила Лі-Ван.

Вона говорила своєю мовою, якою говорять у маленькому далекому куточку землі, і жінки не зрозуміли її.

— Покликати до помочи? — спитала тремтючим голосом міс Гіддінгз.

— Бідлашне створіння ніякої шкоди не заподіє, я гадаю, — відповіла місис Ван-Вік, — подивіться но тільки на шкури на ній, обдерті, обдрипані! Це — єдина в світі річ. Я куплю їх для своєї колекції. Подайте мені, будь ласка, мою торбинку, Мертл, і приготуйте вагу.

Лі-Ван стежила за рухом її губ, але не розуміла слів і, спинившись здивовано, вперше подумала про те, що в них немає способу розговоритись. У нестямі від своєї німоти, вона широко змахнула руками й крикнула.

— О, жінко! Аджеж ти моя сестра!

Сльози текли їй по щоках, вона вся поривалась до них, в уриваному голосі була туга, а висловити її вона не мала слів. Міс Гіддінгз увесь час тремтіла з страху, а містрис Ван-Вік почувала, що їй трохи ніяково.

— Я буду жити так, як ви живете, твої звичаї будуть моїми звичаями, у нас буде один звичай. Мій чоловік Канім Човен. Він великий і чудний. Я боюсь його. Його шлях — цілий світ, і немає йому краю, а я так стомилась. Моя мати була така сама, як і ти. Її коси — такі, як твої, очі також. Сонце тоді було тепліше, і життя втішне для мене.

Вона покiрно стала на колiна й припала головою до нiг мiсис Ван-Вiк. Ледi, перелякана її запальнiстю, вiдскочила назад.

Лi-Ван пiдвелась, задихаючись i сумуючи за словами. Її нiмi уста не могли зрозумiло сказати, що в нiй прокинулась свiдомiсть, що вона одного роду з цими жiнками.

— Продаєш? Ти продаєш? — спитала Ван-Вiк тiєю калiченою мовою, як говорять iнодi вищi на-роди.

Вона доторкнулась до подертих шкур, що були на Лi-Ван, щоб показати їй те, що вона хоче купити i, насипавши на вагу, на кiлька сот золота, мiшала й привабливо цiдила крiзь пальцi блискучий жовтий пiсок. Але Лi-Ван бачила тiльки пальцi, молочно-бiлi, гнучкi, тонкi з гарними, рожевими як самоцвiти, нiгтями. Вона поклала поруч свою мозолясту й згру-бiлу вiд роботи руку й заплакала.

Мiстрис Ван-Вiк нiчого не розумiла. — Це золото! — хотiла вона потiшити її, — добре золото! Продаєш? Помiняймося, — вона знову поклала руку на шкури, що були на Лi-Ван.

— Скiльки? Продаєш? Скiльки? — уперто прави-ла вона своєї й гладила рукою проти шерсти, щоб переконатись, що шви позшиванi нитками з сухих жил.

Та Лi-Ван була як глуха, слова мiстрис Ван-Вiк лишались для неї тiльки звуками й не мали нiякого змiсту. Її охопив розпач. Як вона пояснить цим жiнкам, що вона одного з ними роду? Вона не знала, що це так, що вони сестри по кровi серед усiх чоло-вiкiв i серед усiх жiнок, що належать чоловiкам. Очi її дико блукали по кiмнатi, спиняючись на по-розвiшуваних скрiзь м'яких матерiях, на жiночих

сукнях, на довгастому дзеркалі й на гарненькому туалетному приладді, що лежало під ним. Усі ці речі не давали їй спокою, бо вона раніше бачила такі самі. І коли вона дивилась на них, то губи складались для звуків, що її горло боялось їх випустити. Але в голові промайнула одна думка, і вона підбадьорилась. Треба бути спокійною. Вона мусить стримуватись, бо не можна дозволити ніяких непорозумінь, а ні, то . . . вона вся затремтіла від цілого потоку стриманих сліз, але знову опанувала себе.

— Стіл, — виразно й ясно сказала вона, поклавши руку на нього. — Стіл, — промовила вона ще раз і глянула на містрис Ван-Вік. — Вона кивнула головою. Лі-Ван тріумфувала, але силою волі стримувала себе — Грубка, — казала вона далі.

— Грубка.

На кожне ствердження місис Ван-Вік, збудження Лі-Ван усе зростало. Деякі забуті слова повільно поновлялись в пам'яті, а деякі дуже швидко, і залежно від цього вона або затримувалась і запинаялась, або з якоюсь гарячковою хапливістю рухалась по кімнаті, називаючи одну по другій усі речі, і нарешті спинилась, вирівнялась, закинула голову назад і з тріумфом чекала.

— Кішка! — засміялась містрис Ван-Вік і помалу й виразно, як у дитячих садках, розтягла по складах: — Я-бачу-кішка-зловила-мишу.

Лі-Ван поважно кивнула головою. Тепер вони почали її розуміти, ці жінки. На цю думку вся кров їй збіглась до лиця, і темними рум'янцями проступила крізь бронзово засмалену шкіру. Вона всміхалась і енергійно кивала головою.

Місис Ван-Вік обернулась до своєї приятельки.

— У якійсь Місії дістала поверхову освіту й прийшла похвалитись.

— Напевне, — усміхнулась міс Гіддінгз, — дурне дівча, через неї ми не можемо впору лягти спати.

— Так, а проте мені її куртка потрібна. Хоч вона й стара, але чудової роботи — розкішний примірник. — Вона повернулася до своєї гості: — То поміняєшся, га? Ти? Поміняєшся? Скільки? Слухай, скільки ж?

— Може вона хотіла б помінятись на сукню, або на щось інше, — висловила свою гадку міс Гіддінгз.

Місис Ван-Вік підійшла ближче до Лі-Ван і на мигах силкувалась пояснити, що хоче поміняти своє вбрання на її куртку. Щоб прискорити діло, вона взяла її за руку і, притиснувши її до мережив і стьожок на своїх пишних грудях, стала гладити її пальцями по матерії, щоб вона відчула, яка вона ніжна. Коштовний метелик, що правив за застіжку, враз розстібнувся й розкрив її білі, пружисті, свіжі груди, що до них ніколи не торкались дитячі уста.

Місис Ван-Вік спокійно закрилась, але в Лі-Ван вихопився з уст голосний виклик, і вона стала смикати і рвати свою шкур'яну куртку, доки не відкрились і її груди, такі самі білі й пружисті, як у Місис Ван-Вік. Вона бурмотіла щось незрозуміле й хапливо показувала щось на мигах, намагаючись показати свою приналежність до раси білої жінки.

— Мішана кров, — пояснила місис Ван-Вік, — я це думала з самого початку, дивившись на її волосся.

Міс Гіддінгз зробила бридлиий рух, — пишається білою шкірою свого батька! — Яке свинство... дай їй що-небудь, Евеліно, й випровади з хати.

Друга жінка зідхнула.

— Нещасне створіння! Мені хотілось би щонебудь їй зробити.

Надворі під чиймись важкими кроками заскрипів нарінок, двері широко розчинились і увійшов Канім. Міс Гіддінгз вирішила, що це вже прийшла її смерть, і заверещала, але місис Ван-Вік спокійно його зустріла.

— Чого вам треба? — спитала вона.

— Як ся маєте? — увічливо привітався він і, показуючи на Лі-Ван, додав: — це моя жінка.

Він ступив крок до неї, але вона махнула рукою й спинила його.

— Скажи, Каніме, скажи їм, що я...

— Дочка Пуа-Ваа-Каан. Хіба це щось важить для них. Я краще скажу їм, що ти погана дружина, що ти здатна покинути ложе свого чоловіка, коли важкий сон йому склепить очі.

Він знову ступив до неї, але вона кинулась до місис Ван-Вік і з благанням хапала її, щоб обняти їй коліна. Але леді відсахнулася і поглядом показала, щоб Канім узяв її. Він схопив Лі-Ван за плечі й поставив її на ноги. Вона в божевільному розпачі видиралась від нього. Він засапався, але не випускав її і проволік так до половини кімнати.

— Пустити мене, Каніме, — ридала вона.

Він крутив їй руку, і вона перестала опинатись.

— Спогади маленької пташки занадто сильні й завдають багато клопоту, — почав він...

— Я знаю! Я знаю! — не дала вона йому договорити, — я бачу чоловіка в снігу так виразно, як ніколи раніше! Він лізе руками й ногами, а я — маленька дівчинка і сиджу йому на спині. Це було ще перше, ніж Пуа-Ваа-Каан, перше, ніж я стала жити в маленькому кутку землі.

— Ти знаєш, -- сказав він, штовхаючи її до дверей, — проте ти підеш зо мною берегом Юкона, і все забудеш.

— Я ніколи не забуду! Доки моя шкіра біла — я буду пам'ятати, — вона очайдушно схопилась за двері і востаннє з благанням обернулась до містрис Ван-Вік.

— Тоді я навчу тебе, як забути, я, Канім Човен!

З цими словами він відірвав її пальці від дверей і вийшов з нею на дорогу.

ЛІГА СТАРИХ ЛЮДЕЙ

У Бараках судили одного чоловіка за карний злочин. Це був старий тубілець з річки Біла Риба, що впливає в Юкон нижче за озеро Лябардж. Його справа збурила всю людність не в самому тільки Давсоні, але й на тисячі миль в один і в другий бік по Юкону. Грабіжники на морі й на суходолі, англосакси, мали звичай запроваджувати серед упокорених народів свої закони, і не раз дуже жорстокі. Проте в справі Імбера виявилось, що закон занадто м'який і не відповідає злочині. Кару вирішено наперед, і хоч це була кара на горло, проте вона легша за злочин, бо Імбер мусів заплатити одним своїм життям, занапастивши сам цілі десятки людей.

Власне на його руках було стільки крові, що достеменно не можна було й полічити всіх убивств, які він заподіяв. Люди намагались, сидючи край дороги з люлькою в зубах, або гріючись коло груби, хоч приблизно підрахувати усіх, хто загинув від його рук. Він убивав і по одному, і по двох, і навіть гуртами... всі ці нещасні — були білі, самі тільки білі. Ці безглузді й без ніякої мети вбивства довго були загадкою для кінної поліції і за часів капітанських, і пізніше, коли почали розробляти річки, і держава прислала губернатора, щоб примусити країну платити за свій добробут.

А найзагадковіше було те, що Імбер сам прийшов і сам на себе виказав. Пізньої весни, коли Юкон

ревів і видирався з-під своєї крижаної кори, старий індієць звернув з дороги, що йшла через лід, і ледве видерся на берег. Тут він спинився і, кліпаючи очима, дивився на головну вулицю. Повз нього проходили люди й помітили, що він дуже кволий і ледве стоїть на ногах. Недалечко лежала купа дерева на будівлю хати. Індієць, хитаючись, доволікся до неї й сів на дерево. Він просидів тут цілий день, дивлячись просто перед собою, на потік людей, що рухався перед його очима. Голови часто обертались на нього й зустрічались поглядом з ним, і чимало словець пускалось на адресу старого сиваша з таким чудним виразом на лиці. Потім, згодом знайшлася сила людей, що згадували, як їх вразила його назвичайна постать і похвалялись, що так швидко зауважили цю незвичайність.

А героєм цієї події був Дикенсен, маленький Дикенсен. Він приїхав у цей край з широкими мріями і з повними кишнями грошей. Спочатку розвіялися гроші, а за ними й мрії. Щоб заробити на дорогу назад до Штатів, Дикенсен став за клерка в маклерську контору «Голбрук і Мейзон». Через вулицю напроти цієї контори саме лежала та купа дерева, що на ній сидів Імбер. Дикенсен рихтувався йти снідати й побачив його через вікно. Вернувшись після сніданку, він знов побачив його в вікно: старий сиваш, як і перше, сидів на купі дерева.

Дикенсен час-од-часу позирав у вікно і потім згодом також дуже пишався своєю проникливістю. Маленький Дикенсен був трошки романтик. Старий дикун там на купі дерева здавався йому генієм раси сивашів, який спокійно стежив за натовпом саксів, що навально вдерлись у його край.

Минали години по годинах, і Імбер усе сидів, не

мінюючи своєї постави, і на волосок не поворухнувши жадним своїм м'язом. Дикенсен згадав випадок з одним чоловіком, що сидів на своїх санях на головній вулиці, де ввесь час сновигали люди. Усі думали, що він спочиває, але потім, коли до нього доторкнулись, то виявилось, що він уже замерз і застиг серед найлюднішої вулиці в місті. Щоб розігнути й покласти тіло в труну, довелось волокти його до вогню, щоб він там відтанув. Дикенсен аж здригнувся на ці спогади.

Він вийшов на вулицю, щоб викурити цигару й трохи прохолодитись. На вулиці з'явилися Емілія Трей. Вона була вродлива, вишукана й чарівна дівчина, і вбиралась і на Клондайку, і в Лондоні, як і личить доньці гірничого інженера-мільйонера. Маленький Дикенсен поклав цигарку зверху на підвіконня, щоб потім її взяти знову, і підняв капелюха. Вони розмовляли хвилини може з десять, коли Емілія, глянувши поверх його плеча, злякано скрикнула. Дикенсен озирнувся й мимоволі здригнувся. Імбер перейшов через вулицю й став коло них, немов якась голодна висохла тіль, не спускаючи пильного погляду з дівчини.

— Чого тобі треба? — сміливо спитав Дикенсен тремтючим голосом.

Імбер щось пробурмотів, нечутно підійшов до дівчини й уважно й пильно розглядав її всю, кожний її дюйм. Найбільше його цікавило її шовкове темне волосся й рум'янець на щоках, ніжних, вкритих ніжним пухом, як крильця метелика. Він обійшов навколо неї так, немов перед ним був кінь, або човен. Випадково її рожеве вушко опинилось між його поглядом і променем західнього сонця і, спаленівши, стало зовсім прозоре. Він спинився й

довго дивився на нього. Тоді уважно подивився в її сині очі, знову щось промимрив, поклав одну руку між її плечем і ліктем, а другою зігнув їй руку. На лиці йому відбилось здивування й огида, і щось зневажливо пробурчавши, він випустив її руку. Вимовивши кілька горляних звуків, він повернувся до дівчини спиною й заговорив з Дикенсеном.

Молодий чоловік його не розумів, а Емілія засміялась. Імбер похмуро повертався то до одного, то до другої, та вони обоє тільки головами хитали. Він уже хотів був іти собі, коли дівчина крикнула.

— О, Джімі, ходіть сюди!

Джімі перейшов вулицю. Це був високий, кременезний індієць, одягнений за модою білих людей із Сомбреро Ельдорадського короля на голові. Він заговорив із Імбером запинаючись, неначе з якимись горлячними спазмами. Сам він належав до племені Сітка й погано знав говірку тих індієців, що жили всередині країни.

— Він з плем'я Білої Риби, — пояснив він каліченою англійською мовою, звертаючись до Емілії Травіс: — я розумію його не дуже добре. Він хоче бачити головного білого начальника.

— Губернатора, — підказав Дикенсен.

Джімі ще поговорив з чоловіком з плем'я Білої Риби, і лице йому стало поважне, знати було, що він дуже збентежений.

— Я гадаю, що йому треба капітана Олександра, — пояснив Джімі, — він каже, що вбив білого чоловіка, білу жінку, білого хлопчика, що він убив багато білих людей і хоче вмерти.

— Мабуть божевільний, — зауважив Дикенсен.

— Що ви цим хочете сказати? — спитав Джімі.

Дикенсен показав пальцем на голову й покрутив ним.

— Дуже можливо, дуже можливо! — відповів Джімі й повернувся до Імбера, що весь час питав, де найголовніший з усіх білих людей.

До них підійшов кінний полісмен (у Клондайку він служив у пішій поліції). Він був ставний плечистий, кремезний чоловік і широко ступав струнками ногами. Імбер був високий на зріст, але полісмен був на пів-голови вищий за нього. У нього були сірі очі з холодним, рішучим виразом, і тримався він з тою свідомістю своєї сили, що переходить у спадковість й виробляється традицією. До того він здавався надзвичайно молодий, зовсім ще юнак, і його ніжні щоки могли зашарітись так само легко, як у молодій дівчини.

Імбера зразу якось потягло до нього. Глянувши на шрам від шабі на лиці в полісмена, у очах старого спалахнув вогник. Він повів висхлою рукою по нозі юнакові, погладив м'язи, що випинались на них постукав суглобом пальцями йому по грудях, притиснув і почавив м'язи, що вкривали ніби кірасою плечі полісменові. До їхньої групи пристали цікаві перехожі — брутальні гірники, пограничани, — усі діти довгоногої й плечистої раси. Імбер перебігав очима з одного на другого й щось голосно сказав своєю говіркою.

— Що він каже? — спитав Дикенсен.

— Він каже, що всі, як один, як цей полісмен, — переклав Джімі.

Дикенсен був маленький, і йому неприємно було, що він спитав про таке при міс Трейвіс.

Полісменові стало шкода його, і він поспішив заперти ніякове питання.

— Я гадаю, — сказав він, що може тут щось і є в його словах. Я краще заведу його до капітана, треба його добре розпитати. Скажіть йому, Джімі, щоб він ішов за мною.

Джімі вибухнув горляними спазмами, і Імбер на відповідь пробурчав щось задоволеним голосом.

— Спитайте його, Джімі, — втрутилась Емілія Травіс, — чого йому треба було, коли він брав мене за руку?

Джімі переклав питання й одержав відповідь.

— Він каже, що ви не злякались, — пояснив Джімі.

Емілія була дуже задоволена.

— Потім він каже, що ви не «зкоокит», не дужа, м'яка, як маленька дитина. Він міг би своїми двома руками поламати вас на маленькі кавалочки. Йому смішно й дивно, як ви можете бути матір'ю таких великих людей, як цей полісмен.

Емілія відважно не спустила очей, але щоки їй зашарілись. Маленький Дикенсен також зникнів і почервонів. Полісменове обличчя палало. Уся його юнацька кров збіглась до нього.

— Ходім, ти, — грубо звернувся він до старого індіця, розштовхав юрбу плечем, щоб пройти до нього.

Таким чином трапилось, що Імбер рушив у Бараки, і там своєю волею признався у всьому, і звідти вже ніколи не вийшов.

Імбер мав дуже втомлений вигляд. На лиці була втома безнадійности, втома віку. Його плечі снустились, і очі пригасли. Цупке волосся на голові мусіло б бути вже біле, але сонце й негода так спалили його, що пасма його були безкольорові й безживні. Він був зовсім байдужий до того, що від-

бувалось навколо нього. Заля суду повнісінька була шукачів золота й мисливців, і зловісні нотки пробивались серед гомону їхніх притишених голосів, що долинали Імберові до ушей, як глухий гомін моря в глибоких печерах.

Він сидів коло вікна і від часу до часу апатично дивився на безрадісну картину надворі. Небо було сиве з навислими важкими хмарами, і мрячив дрібненький дощик. Саме був той час, коли Юкон скрес. Крига вже пройшла, і ріка затопила місто. По головній вулиці човнами плавали люди, ніколи незнаючи спокою.

Іноді він бачив, як човен звертав з головної вулиці на майдан перед Бараками, місце для парадів. Вони раз-у-раз зникали йому з-перед очей, а за деякий час чути було стук у дерев'яну стіну, і люди з човнів улізали крізь вікно у дім. Вода хлюпотіла їм під ногами, коли вони брели через нижню кімнату й виходили сходами вгору. Потім вони з'являлись у дверях суду з непокритою головою, у важких морських чоботях, що з них стікала вода, і приєднувались до юрби, що сиділа й чекала.

Усі очі були скупчені на Імберові, і всі похмуро наперед смакували ту кару, яку він мусить відбути. Імбер дивився на них, думаючи про те, як вони живуть, про їхній закон, що завжди, завжди чував і завжди діяв без перерви, і за добрих, і за кепських часів, і в голод, і в повідь, серед хвилювання, жаху й смерті і, як йому здавалось, не спиняючись, буде діяти аж до останніх часів.

Чоловік голосно постукав по столі. Розмови вціхли. Настала тиша. Імбер поглянув на нього. Неначе б то він був начальник, проте Імбер інстинктом угадував, що інший чоловік, отой з чотири-

кутнім чолом, що сидить далі за столом, — отой був начальник над усіми, і над тим, що постукав пальцем. Ще один чоловік підвівся за тим самим столом. У руках він тримав багато тоненьких аркушів паперу. Він став голосно читати їх. Починаючи кожен аркуш, він прочищав собі горло, а кінчаючи — слинив собі пальці. Імбер, звісно, не розумів того, що він читав, але інші розуміли й дуже були сердиті. Один так оскаженів що став сипати на Імбера прокльони, короткі, люті, аж доки чоловік за столом не постукав і не примусив його замовкнути.

Чоловік читав страшенно довго. Його монотонний співучий голос навів на Імбера сон, і він задрімав. Чоловік кінчив читати, і чийсь інший голос звернувся до Імбера його мовою. Він відразу прочунався і не здивувався й трошки, побачивши перед собою своєї сестри сина, ще молодого хлопця, що багато років тому пішов від них і оселився серед білих.

— Ти не пізнав мене? — спитав його небіж, замість привітання.

— Пізнав, — відказав Імбер, — ти Гаукан, що пішов від нас. Твоя мати померла.

— Вона вже була стара, — сказав Гаукан. Але Імбер уже не чув, і Гаукан поклав йому руку на плече й знову мусів його розбудити.

— Я буду тобі говорити, що читав той чоловік. Це оповідання про всі твої злочини, що про них ти, божевільний, сказав капітанові Олександрові. Ти слухай і скажи, чи вірно все записано, чи ні. Такий наказ.

Гаукан, що втік був від своїх, потрапив у руки місіонерів, і вони навчили його читати й писати. Зараз він тримав у руках ті самі тоненькі аркуші,

що їх голосно читав чоловік за столом, і що їх написав був кларк із слів самого Імбера, коли він устами Джимі давав своє перше зізнання капітанові Олександрові. Гаукан почав читати. Імбер деякий час його слухав, тоді на лиці йому з'явилось здивування, і він перебив читати.

— Це мої слова, Гаукане. Але вони виходять з твоїх уст, хоч твої вуха не чули їх.

Гаукан задоволено посміхнувся. Волосся йому розчесане було з проділом.

— Це все тут на папері, о Імбер. Мої вуха ніколи, звісно, не чули. Це все з паперу йде через очі в мою голову, а з голови через рот переходить до тебе. Так воно й іде.

— Так і йде? Усе, виходить, на папері? — голос Імберів з жаху перейшов у шепіт. Він зашелестів папером між двома пальцями і пильно дивився на написані там літери. — Це велике вміння, Гаукане! Ти робиш чудо!

— Це пусте! Це пусте! — зневажливо й з гордістю відповів молодий чоловік і прочитав навмання з документу: «Того року, перше ніж скресла ріка, прийшов старий чоловік і маленький хлопчик, кривий на одну ногу. Їх я також забив. Старий довго кричав...

— Правда, — перебив його Імбер, задихаючись, він дуже кричав і довго не хотів умирати. Але звідки ти про це знаєш, Гаукане? Може тобі сказав головний білий начальник? Мене ніхто не бачив і я сказав йому одному.

Гаукан нетерпляче похитав головою. — Хіба ж я не пояснював тобі, дурню, що це все тут, на папері.

Імбер пильно дивиться на списані чорнилом аркуші.

— Як ловець дивиться на сніг і каже: тут учора тільки був королик; тут під кущем він стояв, дослухаючись, почув і злякався; тут він повернув на старий слід і погнався навзаводи, широко стрибаючи; тут ще швидше й ще більшими стрибками за ним погнався рись; тут, де кігті глибоко вгрузли в сніг, він зробив дуже великий стрибок; тут ударив королика й покотився з ним у сніг; тут далі йдуть сліди самого тільки рися, слідів королика немає. Як ловець дивиться на знаки в снігу й говорить, так, чи так, тут, чи тут, — так і ти дивишся на папір і говориш так і тут те, що вчинив старий Імбер?

— Точнісінько так, — відповів Гаукан. — А тепер слухай і потримай свого бабського язика за зубами, доки тобі не скажуть говорити.

Гаукан довго читав йому його сповідь. Імбер мовчав і думав; Наприкінці сказав..

— Усе мої слова, усі вони правдиві, але я старіюсь, Гаукане, і багато того, що я забув, згадується мені тепер. Треба, щоб головний чоловік тут знав їх. Насамперед був чоловік, що прийшов з-поза Крижаних Гір. З ним були хитрі пастки з заліза ловити бобрів на річці Біла Риба. Я вбив його. Було потім троє людей. Вони шукали золота на річці. Це булo давно. Я їх також убив і кинув росомахам. Коло П'ятьох Пальців був чоловік на плавнику, у нього було багато м'яса...

Часом Імбер замовкав, силкуючись краще пригадати, Гаукан користався з цього, перекладав його слова, а кларк записував їх. Заля тупо слухала ці неприкрашені оповідання про маленькі трагедії, доки Імбер не згадав про рудого косоокого чоловіка, що він його застрелив на дуже далекій відстані.

— Чорт би його взяв! — крикнув хтось у перших рядах. У голосі в нього був гнів і біль, — він рудий... чорт знає! — казав він, — це був мій брат, Біль. — І весь час засідання, через певні проміжки в кімнаті чути було його тужливе: «чорт знає». Ніхто з товаришів не спиняв його, і ніхто не стукав по столі, щоб він замовк.

Голова Імберова знову схилилась, очі потьмарились, немов якась заслونا відгородила їх від цього світу. Він задумався так, як тільки може задуматись старість над даремними пориваннями молодости. Гаукан примусив його опам'ятатись, кажучи:

— Встань, о Імбере, тобі наказують, щоб ти сам сказав, нащо ти зробив стільки злочинів, убив стільки людей, а потім сам прийшов сюди шукати права?

Імбер ледве підвівся, хитаючись на всі боки. Він заговорив тихим і боязким хрипким голосом, Гаукан спинив його.

— Цей старий — божевільний, — сказав він англійською мовою, звертаючись до чоловіка з чотирикутнім чолом, — він дурниці верзе. Його слова подібні до дитячого белькоту.

— Ми хочемо чути його слова, подібні до дитячого белькоту, — відказав чоловік з чотирикутнім чолом, — ми хочемо чути їх геть усі, до останнього. Розумієте? — Гаукан зрозумів, Імбер також зрозумів, що між його сестри сином і начальником щось трапилось, і очі йому блиснули. Він почав свою історію, справжній епос бронзового патріота. Його варто було б вилляти з бронзи для науки ще ненародженим поколінням. Заля дивно припишкла. Чоловік з чотирикутнім чолом спустив голову на руку й думав про свою душу й про душу своєї раси. Чути було тільки глухий низький Імберів голос, що

ритмічно чергувався з поразливим голосом перекладача, і раз-у-раз, неначе дзвін, лунали здивовані й тужливі слова: «чорт знає»!

— Я, Імбер. З народу Білої Риби, — так перекладав Гаукан. У ньому враз відродилась його природня дикість, а культурність і блиск цивілізації зникли з першими звуками й ритмом Імберового оповідання. — Мій батько був Отсбок, дужий чоловік. Коли я був маленьким хлопцем, то наш край гріло сонце, і в ньому була радість. Люди не були голодні на чужі й невідомі речі і не дослухались до нових голосів. Як жили їхні батьки, так жили й вони. Дівчата бачили приятнь у очах юнаків, а юнаки задоволено дивились на них. Немовлята лежали в матерів коло грудей, а жінки мали широкі стегна й помножували наш нарід. Тоді чоловіки були справді чоловіки: і в мирі, і в гаразді, і в голоді, і в війні — вони були справжні чоловіки.

За тих часів у воді було більше риби, і в лісах — більше м'яса. Наші собаки були як вовки, їх гріла густа шерсть, і вони добре видержували морози й бурі. Як було з нашими собаками, так було й знами. Ми також добре витерплювали і мороз, і бурі. Коли Пеллі приходив до нас, то ми вбивали їх, і вони вбивали нас. Бо ми були — чоловіки, ми нарід Білої Риби. Наші батьки й наших батьків батьки воювали з Пеллі й покладали межі наших земель.

Як я сказав, які були наші собаки, такі були й ми. Аж ось одго дня прийшов до нас перший білий чоловік. Він приволікся до нас по снігу і ліз руками й ногами. Шкіра в нього була міцно напнута, і під нею стирчали кістки. Ще ніколи не було в нас такого чоловіка і ми дивувалися, з якого він міг бути плем'я і з якої сторони. Він був кволий, дуже кво-

лий, як маленька дитина. Ми дали йому місце коло вогнища, теплих шкур, щоб було на чому лежати й годували його, як годують маленьких дітей.

З ним був собака, такий завбільшки, як трое наших, але так само кволий. Шерсть на ньому була коротка, не гріла, хвіст обмерз і кінчик відпав. Ми й його, цього чужого собаку, також годували й покладали коло вогнища, і відганяли наших собак, бо вони б загризли його. Оленина й сушена риба допомогли, і чоловік і собака стли набиратися сили й зробились великі й сміливі. Чоловік став голосно говорити слова, сміятися із старих і молодих і зухвало поглядав на дівчат. Собака став гризтися з нашими собаками і, дарма, що був винижений і з короткою шерстю, проте загриз трьох наших собак в один день.

Ми спитали чоловіка про його нарід, і він сказав:

— У мене багато братів, — і засміявся недобрим сміхом. Коли він зовсім убгався в силу, то пішов від нас, а з ним пішла й Нода, нашого ватага донька. Незабаром після цього одна наша сука оценилась — і ніколи ще в нас не було таких цуценят, головатих, короткошерстих, з грубими щелепами й таких безпорадних. Я добре пам'ятаю свого батька, Отсбока, дужого чоловіка. Йому аж лице зчорніло, бачивши таку безпорадність. Він узяв каменюку і — раз... раз — і безпорадності не лишилось. А за два літа повернулась до нас Нода з маленьким хлопчиком на руках.

Це був початок. Прибув другий білий чоловік з коротко-шерстими собаками. Їх він покинув у нас, а собі виміняв у Коо-Со-Ті шестеро наших найдужчих собак на дивного пістоля, що стріляв шість раз поряд. Коо-Со-Ті дуже вихвалявся цим пістолем і смі-

явся з наших луків і стріл, називаючи їх «бабською зброєю». З пістолем у руці він відважно пішов проти лисого ведмедя. Тепер ми знаємо, що не годиться полювати на ведмедя з пістолем, а тоді — звідки ми могли знати? І як це міг знати Коо-Со-Ті. Він сміливо пішов проти ведмедя, і пістоль стрелив раз-по-раз шість раз. Лисий тільки забурчав і розчавив йому груди так, неначе яйце, а з голови потік мозок, як мед з вулика. Коо-Со-Ті був добрий ловець, і нікого не лишилось, хто приносив би м'ясо його жінці й дітям. Нам усім було дуже тяжко, і ми сказали: «Те, що добре для білих людей, те для нас недобре». У цьому була правда. Білих людей багато, і вони ситі, а від їхніх звичаїв нас стало мало, і ми схудли.

Прийшов і третій білий чоловік з великою силою всяких речей і всяких харчів. Він виміняв у нас двадцяттеро найкращих собак, і подарунками й обіцянками звабив і забрав із собою в далеку путь десятеро наших молодих ловців. Куди та путь вела — ми не знали. Казали потім, що вони загинули в снігах на Крижаних Горах, де ніколи ще не була ні одна людина, — а може і в Горах Мовчання, за красм землі. Але це однаково де, — тільки нарід Білої Риби ніколи більше не бачив ні тих молодих ловців, ні тих собак.

— І що не рік, то все приходили білі люди нові й нові, платили, давали подарунки й забирали з собою наших молодих хлопців. Часом вони повертались і оповідали дивні речі про небезпеки й про важку працю в тих краях, що за землею Пеллі, а часом і зовсім не повертались. І ми сказали: якщо вони не бояться за життя, ці білі люди, то тому, що в них багато життів. А нас, народу Білої Риби, мало, і наші

молоді хлопці не повинні більше йти від нас. Проте вони йшли. Ішли й молоді жінки. Ми були дуже роздратовані.

Правда, ми мали борошно, солону свинину, і ми пили чай, і це було для нас великою втіхою, — тільки коли ми не могли діставати його, то нам було дуже кепсько, ми ставали скупі на слова й швидкі на гнів. Так потроху ми стали жадати тих речей, що їх білі нам привозили на обмін. Обмін! Обмін! Увесь час самий тільки обмін! Одної зими ми віддали все наше м'ясо за годинники, що були поламани й не хотіли йти, за терпуги, що були стерті, і за нічого не варті пістолі без куль. А тоді прийшов голод, м'яса не було, і сорок чоловіка померло, не дочекавшись весни.

— Ми тепер стали виснажені, — казали ми, — наряд Пеллі може напасти на нас і зламати наші межі. Але як було з нами, так було й з ними. Вони були такі самі виснажені й не могли йти проти нас.

Мій батько, Отсбок, дужий чоловік, був уже старий і дуже мудрий. От він і сказав до ватага: — Дивись! Наші собаки нічого не варті. У них немає густої шерсти, немає сили. Вони бояться морозу і вмирають у збруї. Ходім у село й перебиймо їх. Лишімо тільки вовчу породу. На ніч відв'яжемо їх, вони втечуть у ліс і спаруються з дикими лісовими вовками. У нас знову буде кріпка порода з теплою шерстю.

Батькової поради послухались, і ми тепер уславилися своїми собаками, найкращими в цілій країні.

Та про себе ми не можемо цього сказати. Найкращі з наших молодих хлопців і молодих дівчат покидали нас і пішли з білими людьми в далекі місця. Молоді жінки часом вертались до нас старими й

знесиленими, як Нода, а часом і зовсім не вертались. Молоді чоловіки коли й приходили знову посидіти коло нашого вогнища, то в них були вже погані звичаї, погані слова, вони пили якесь погане питво, днями й ночами грали в карти. На серці їм завжди неспокійно, і на перший поклик білих вони знову йшли від нас у незнані місця. У них немає ні слухняности, ні поваги, вони знущаються з старовинних звичаїв, глузують у вічі з ватагів і шаманів.

Як я сказав, ми стали кволим народом, ми — нарід Білої Риби. Ми віддали наші теплі хутра й шкури за тютюн, за віскі, за бавовняні речі, що ми в них тремтимо з холоду. У нас пішла хорість. І чоловіки, і жінки стали кашляти й обливатись потом довгими ночами. Ловці, ідучи слідом звіра, випльовували кров на сніг. То в одного, то в другого текла з горла кров, і він умирав. Жінки стали мало родити, і діти народжувались кволі й хоровиті. Потім прийшли до нас від білих людей ще й інші хвороби, що ми їх не знали й не розуміли. Віспа, кір — так, я чув, їх називали. Ми вмирали з них, як умирають лососі в тихих затоках після нерести, непотрібні більше для майбутніх поколінь.

— Але ось що дивно! Білі люди приходили до нас як подих смерти. Усі їхні звичаї призводять до смерти, вони дишуть нею — проте самі вони не вмирають. У них віскі, тютюн, короткошерсті собаки, усякі хвороби, віспа, кір, кашель, кров з горла; у них біла шкіра, вони виніжені й не зносять морозів і бур; у них пістолі, що стріляють шість раз поряд, і нічого не варті — та дарма: з усіма своїми хворобами вони гладшають, гараздують, накладають свою важку руку на цілий світ і топчуть під свої ноги інші народи. З кволости, хоровитости й випе-

щености — народжується сила, влада й пошана. Вони або боги, або діяволи, не знаю. Та й що можу знати я, старий Імбер, з народу Білої Риби? Одно тільки я знаю, що їх не можна зрозуміти, цих білих людей, вічних мандрівників і войовників по всій землі.

Як я сказав, у лісі лишалось що-раз менше м'яса. Правда, у білих людей добрі рушниці, і б'ють вони далеко, але яка з них користь, коли вже нема чого бити? Коли я був хлопчиком, тоді лосі водились на кожному горбі, і що-року приходила сила оленів. А тепер ловець може ходити цілими днями, і жаден лось не потішить його очей, а оленів і зовсім немає. Невелика ціна рушниці, кажу я, хоч вона й далеко б'є, коли нічого бити.

І я, Імбер, думав про це все, дивившись, як мій нарід Білої Риби, і нарід Пеллі, і інші народи в нашій країні гинули, як пропадало м'ясо в лісах. Багато й довго я думав, говорив з шаманами й з мудрими старими людьми, ішов далеко з села, щоб ніщо не відвертало мене від моїх думок, не їв м'яса, щоб шлунок не обтяжував мене й не заважав бачити й чути. Я довгими годинами просиджував у лісі і, широко розкривши очі, сподівався якогось знаку й напружено слухав, чи не пролунає потрібне мені слово. Темної ночі я ходив сам-один на берег до річки, де стогнав вітер і квилала вода й шукав мудрости в привидів колишніх шаманів, що по-вмирили й живуть у деревах.

І ось, одного разу, неначе примара, прийшли до мене короткошерсті, огидні собаки, і все мені стало зрозуміле. За мудрою порадою Отсбока, мого батька й дужої людини, збереглась чиста кров у наших собак вовчої породи, їхня витривалість у зброї й

тепла шерсть, Я вернувся в село й звернувся до чоловіків із словами. — Це плем'я білих людей — велике плем'я, — сказав я, — мабуть у них немає вже більше м'яса, отже вони приходять до нас, щоб загарбати нашу землю. Вони роблять нас кволими, і ми вмираємо. Вони — ненажерливе плем'я. Ми позбулися вже нашого м'яса, і коли хочемо жити, то треба зробити з ними так, як ми зробили з нашими собаками.

Я багато говорив і радив боротись. Люди з народу Білої Риби слухали, одні казали так, другі — інакше, а декотрі говорили зовсім недоречні й непотрібні слова, і ні в кого не знайшлося сміливого слова про подвиги й про боротьбу. Проте, в той час, коли молодь була квола, як вода, й налякана, я помітив, що старі сиділи мовчки, і в очах їм виблискували вогники. Пізніше, вночі, коли село заснуло, і ніхто не міг нічого бачити, я повів старих людей у ліс, там ми ще поговорили, і всі прийшли до згоди. Ми згадали незабутні молоді літа, коли земля була вільна, скрізь було розкішшя й достатки, радість і сонячне світло. Ми побрались, обіцяли хоронити нашу тайну й заклились страшною присягою визволити нашу землю від лихого плем'я, що напало на неї. Звісно, ми були нерозумні, але як ми могли щонебудь знати, ми, старі люди з народу Білої Риби?

І, щоб підохотити всіх, я перший вчинив убивство. Я чатував на березі Юкону. Показався перший човен. У ньому було двоє білих. Я підвівся й підніс руку. Вони змінили напрям і підпливли до мене. Той, що сидів на носі, підняв голову, щоб спитати, чого мені треба. Моя стріла просвистіла в повітрі і, вдаривши його просто в горло, відповіла йому за мене. Другий на кормі коло весла не встиг прикласти

до плеча рушниці, як один з моїх трьох кинутих списів, повалив його.

— Це перші, — сказав я старим, коли вони зіб-
рались круг мене. — Потім ми приєднаємо молодих,
тих, що в них ще лишилась сила, і діло піде жва-
віше.

Забитих ми покидали в воду, а човна, — добрий
був човен, — спалили. Речі всі також спалили,
тільки перше переглянули їх. Це були ремінні то-
рби і коли ми порозрізали їх ножами, то побачили
в них багато, багато паперу, такого самого, як оце
читав Гаукан. Тих значків, що на ньому були, ми,
звісно, не розуміли й дуже дивувались, розглядаючи
їх, Тепер я став мудрий і знаю, що то були людські
слова, як ти мені сказав.

Коли Гаукан кінчив переклади оповідання про
човна, то в кімнаті почувся гомін і легкий рух.
Хтось голосно сказав: «Це та пошта '91, що загинула.
Її везли Петер Джеймс і Делейні. Остенній бачив їх
Матью на озері Лябардж». Кларк старанно писав,
не відриваючись, і новий розділ прилучився до
темної історії Півночі.

— У мене вже мало чого лишилось сказати — по-
вільно казав далі Імбер. — Усе, що ми зробили, все
тут на папері. Звичайно, ми були старі люди й не
розуміли. Я, Імбер, і зараз не розумію. Ми потай
вбивали далі, і ніхто не знав, що це ми. Постарівши,
ми стали хитрі й зрозуміли, що справа йде краще,
коли не поспішаєш. Коли білі люди прийшли до нас
з похмурими поглядами й грубими словами і за-
брали шестеро наших молодих хлопців, закувавши
їх у залізо, нам стало зрозуміло, що треба вбивати
як-найдалі від нашої землі. Один по одному ми поро-
зходились у далекі, незнані краї — хто горі рікою,

а хто вниз за водою. Це було нелегко нам. Хоч лкі ми були рішучі й сміливі, проте старі люди часом жахаються далеких незнайомих місць.

Отже ми вбивали і вбивали, не поспішаючи і дуже хитро. Убивали в Чількуті, в Дельті, від проток аж до Моря, скрізь, де тільки білі люди отаборювались, або торували собі шлях. Ми їх убивали, проте користи від цього не було. З-поза гір прибували нові, і що-раз більше їх, а ми старіли, і нас ставало що-раз менше. Пам'ятаю коло Оленячого переходу був табір білого чоловіка, такого маленького. Трое старих напали на нього сонного. Другого дня я натрапив на всіх чотирьох. З них один тільки білий ще дихав, і мав ще стільки духу, що встиг проклясти мене перед смертю.

І так вони миналися, старі люди, один по одному. Іноді звістка про чийсь з них смерть добігла до нас, а часом і зовсім не доходила. Старі люди з інших народів були кволі й полохливі і не хотіли приставати до нас. Час минав, і от лишився один тільки я, Імбер, з народу Білої Риби. Мій батько був Отсбок, дужий чоловік. Народу Білої Риби — більше нема. З-поміж старих людей лишився тільки я один, а молоді — пішли. Хто оселився й живе з Пеллі, хто з Лососями, а найбільше пішли до білих людей. Я вельми старий і тяжко втомлений. Дарма я змагався з законом і — як ти казав Гаукан — тепер я прийшов сюди шукати права.

— О, Імбере, ти справді божевільний, — тільки сказав Гаукан.

Та Імбер не чув його. Він заглибився в свої думи. Суддя з чотирикутнім лобом також задумався. Перед ним постав величний привид його раси, закованої в панцер, раси законодавців, що тримала під своєю

залізною п'ятою долю цілої низки народів. Він бачив червоні сполохи її народження серед темних борів і на похмурих морях, її повний розквіт, кривавий і червоний серед яскравого в своїм тріумфі полудня; бачив, як на узгір'ях, де вже впали вечірні тіні, криваво-червоні піски ступнево топилися в нічній темряві. І над усім цим він бачив закон, немилосердний і потужний, неухильний і владний, — величніший, ніж ті люди, що виконують його, і ті, що їх він розчавлює, величніший навіть, ніж він, суддя, що його серце промовляє за милосердя.

Suatah

141 Andersson Rd.

Singapore